

У НОМЕРІ

ЕКОНОМІКА

Дзямучич Микола, Шматковська Тетяна Вплив сучасних інформаційних систем і технологій на формування цифрової економіки.....	3
Косінський Петро Теоретичні аспекти та принципи формування концепції соціальної економіки..	9
Патицька Христина Економіка турботи в умовах пандемії: актуалізація завдань для територіальних громад.....	15
Шубалий Олександр Порівняльна оцінка забезпечення гідної праці та економічного зростання в прикордонних регіонах Польщі та України.....	22
Шубала Ірина Вплив демографічних та міграційних чинників на економічний розвиток України у післявоєнний період.....	33

МАРКЕТИНГ

Святослав Князь, Іов Пилипенко, Северин Яворський Тренди електронної комерції: виклики і можливості.....	39
--	----

МЕНЕДЖМЕНТ

Ліпич Любов, Гринькевич Ольга, Полінкевич Оксана Управління різноманітністю в контексті розвитку персоналу.....	50
Kis Halyna Enterprise potential management as a basis of its purposeful development direction..	59
Рудь Надія Креативність в управлінні інноваційною діяльністю підприємства.....	69

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Valentine Visyn, Tatiana Visyna Interaction of the ukrainian gas market into the world energy system (economic and legal aspects).....	80
--	----

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Тлучкевич Наталія, Нужна Оксана Управлінський аспект собівартості у будівництві.....	87
Шматковська Тетяна, Дзямучич Микола Цифровізація економіки та її трансформаційни вплив на розвиток стратегічного управлінського обліку.....	95

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бортнік Світлана

Соціальне підприємництво як інструмент вирішення суспільних проблем в контексті цілей сталого розвитку України..... 101

Кривов'язюк Ігор

Модель забезпечення досконалості бізнесу на засадах управлінської інноватики... 112

Ковальська Любов, Турський Ігор

Підприємництво в сфері торгівлі регіону: сутність та значення в сучасних умовах..... 120

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Vadym Polishchuk, Lesia Ishchuk

The concept of financial security and confidence in the context of financial inclusion 126

Дорош Вікторія, Московчук Алла

SWOT- аналіз інструментального базису фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад..... 134

Коваленко Вікторія

Фінансова безпека банків: реалії та перспективи забезпечення..... 141

Холодна Юлія, Попова Юлія

Особливості регулювання ліквідності комерційних банків в сучасних умовах... 152

JEL Classification: L15; L86; O32

Дзямулич Микола, к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3714-5062>
m.dziamulych@lntu.edu.ua

Mykola Dziamulych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-3714-5062>
m.dziamulych@lntu.edu.ua

Шматковська Тетяна, к.е.н., доцент
Волинський національний університет імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0000-0003-2771-9982>
shmatkovska2016@gmail.com

Tetiana Shmatkovska, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lesya Ukrainka Volyn National University
<https://orcid.org/0000-0003-2771-9982>
shmatkovska2016@gmail.com

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ТЕХНОЛОГІЙ НА ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У цій статті узагальнено питання впливу сучасних інформаційних технологій на трансформацію економічної системи в контексті посилення інтеграції виробничих бізнес-процесів та цифрових програмних рішень. Основною метою дослідження є визначення конкретних змін в системі економічних відносин, які відбуваються під впливом інтенсифікації науково-технічного прогресу і формування на цій основі цифрової економіки. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми цифровізації бізнес-процесів на усіх рівнях свідчить про те, що даний процес є невідворотним і в перспективі може перерости в глобальну цифрову економічну систему, що функціонуватиме незалежно від кордонів та обмежень державного регулювання. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що визначення напрямів розвитку цифрової економіки дає можливість своєчасної перебудови національної економічної системи на нові принципи її функціонування. Дослідження теми впливу сучасних інформаційних систем та технологій на формування цифрової економіки у роботі здійснюється в такій логічній послідовності: визначення актуальності нових цифрових рішень в економічних відносинах, визначення специфіки трансформації бізнес-процесів під впливом нових технологічних рішень, а також – визначення наслідків такої трансформації для національної економіки загалом. У статті представлені результати емпіричного аналізу інтенсифікації впровадження цифрових програмних рішень в бізнес-процеси який показав, що інтеграція виробництва та інформаційних систем дає змогу значно підвищити загальну ефективність функціонування суб'єктів господарювання на усіх рівнях. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що застосування елементів цифрової економіки – когнітивних та хмарних технологій, штучного інтелекту, чат-ботів, цифрових платформ, Великих даних, криптовалют тощо в діяльності підприємств є об'єктивною необхідністю для формування планів їх стратегічного розвитку. Результати дослідження можуть бути корисними для науковців та практиків, які досліджують перспективні напрямки вдосконалення бізнес-процесів на основі застосування новітніх інформаційних систем та технологій з метою загального підвищення їх ефективності та продуктивності в умовах формування цифрової економіки.

Ключові слова: інформаційні технології, цифрова економіка, бізнес-процеси, цифрові платформи, штучний інтелект.

THE INFLUENCE OF MODERN INFORMATION SYSTEMS AND TECHNOLOGIES ON THE FORMATION OF THE DIGITAL ECONOMY

This article summarizes the impact of modern information technology on the transformation of the economic system in the context of strengthening the integration of industrial business processes and digital software solutions. The main purpose of the study is to identify specific changes in the system of economic relations, which occur under the influence of the intensification of scientific and technological progress and the formation on this basis of the digital economy. Systematization of literature sources and approaches to solving the problem of digitalization of business processes at all levels shows that this process is inevitable and in the long run may grow into a global digital economic system that will operate regardless of borders and restrictions of government regulation. The urgency of solving this scientific problem is that determining the directions of development of the digital economy allows for timely restructuring of the national economic system to new principles of its functioning. The study of the impact of modern information systems and technologies on the formation of the digital economy is carried out in the following logical sequence: determining the relevance of new digital solutions in economic relations, determining the specifics of business process transformation under the influence of new technological solutions; economy in general. The article presents the results of an empirical analysis of the intensification of the implementation of digital software solutions in business processes, which showed that the integration of production and information systems can significantly improve the overall efficiency of business entities at all levels. The study empirically confirms and theoretically proves that the use of elements of the digital economy - cognitive and cloud technologies, artificial intelligence, chatbots, digital platforms, big data, cryptocurrencies, etc. in enterprises is an objective necessity to form plans for their strategic development. The results of the study can be useful for scientists and practitioners who explore promising areas of business improvement through the use of the latest information systems and technologies in order to increase their overall efficiency and productivity in the digital economy.

Keywords: *information technology, digital economy, business processes, digital platforms, artificial intelligence.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Специфіка сьогодення, яка передбачає системну трансформацію на усіх рівнях економічних відносин, ставить принципово нові вимоги перед підприємствами в контексті досягнення високої ефективності їх функціонування. Зокрема, для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності будь-якого суб'єкта господарювання важливо враховувати можливості, які надають новітні інформаційні системи та технології для прискорення бізнес-процесів. Дані тенденції набувають особливої актуальності, а особливо – в аспекті інтенсивного розвитку цифрових програмних рішень, впровадження яких у виробничі процеси дає можливість формувати нову систему цифрових економічних відносин, що базується на широкому застосуванні онлайн-сервісів, які функціонують в режимі 24/7, масового впровадження електронних платежів в систему комерційних розрахунків, поширення електронної комерції, трансформацію банківських послуг в системи Інтернет-банкінгу тощо.

Таким чином, можна стверджувати, що цифрова економіка виступає новітньою високотехнологічною основою для підвищення ефективності функціонування різноманітних сфер господарської діяльності, включаючи не лише виробництво, але й сферу послуг. Відповідно, варто враховувати, що цифрова економіка базується на принципі інтенсивного впровадження у бізнес-процеси цифрових програмних продуктів, метою яких є збір, обробка та наліз даних про усі сфери людської та господарської діяльності. Разом з тим, необхідно розуміти, що цифрова економіка не є окремою галуззю чи сферою економічної діяльності, а також вона не полягає у специфічному напрямі ІТ-галузі. У простому розумінні цифрова економіка являє собою принципи інтеграції інформаційних технологій у базову систему виробничих та економічних відносин, на основі яких виникає можливість значно підвищити ефективність та швидкість функціонування усієї економічної системи загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Вивчення проблем розвитку цифрової економіки у даний час займає важливе місце в системі економічних досліджень з питань інноваційного розвитку. Дана проблематика достатньо широко описана в роботах таких вчених та практиків, як

Н. Безрукова (*Безрукова та ін., 2022*), К. Джиань (*Джиань, 2020*), І. Домацет (*Домацет і Лазіч, 2017*), Д. Дж. Тіс (*Тіс, 2018*) та багатьох інших. Крім того, необхідно також відзначити вагомий внесок, здійснений в дослідження проблем практичного застосування інформаційних технологій бізнес-процесах підприємств, який здійснено роботах таких вчених, як Л. В. Вербівська (*Вербівська, 2021*), О. В. Зибарева (*Зибарева та ін., 2016*), Т. Л. Мезенбург (*Мезенбург, 2001*), С. В. Скрипник (*Скрипник та ін., 2021*), Т. О. Шматковська (*Шматковська і Дзямуч, 2021*) та інших. В той же час інтенсивні зміни, що відбуваються у сфері інформаційних технологій, вимагають поглибленого дослідження специфіки формування та функціонування цифрової економіки.

Цілі статті. Метою статті є дослідження впливу новітніх інформаційних систем та технологій на бізнес-процеси підприємств та загальну трансформацію системи економічних відносин у нову глобальну цифрову економіку.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За своєю сутністю цифрова економіка являє собою систему економічних відносин, яка базується на сучасних цифрових технологіях та інтенсивному застосуванні інформаційних технологій, спеціалізованих пристроїв, програмного забезпечення, програмних додатків і рішень у всіх сферах, включаючи бізнес-процеси на усіх рівнях. Разом з тим, цифрова економіка виступає у якості високотехнологічної економічної системи, яка за своєю суттю базується на інноваційних підходах щодо інтеграції інформаційних технологій у весь комплекс бізнес-процесів, що функціонують в даній системі. Важливо, що в контексті соціально-економічного та технологічного розвитку усього суспільства цифрова економіка відіграє надто важливу роль, оскільки передбачає собою необхідність осмисленого переходу від традиційних форм господарювання, характерних для індустріального суспільства до нових моделей динамічного впровадження цифрових програмних рішень в усі сфери життя. У свою чергу, такий підхід визначально передбачає потребу у постійних змінах соціального та економічного середовища, котрі базуватимуться на нових інформаційних технологіях і забезпечуватимуть постійне вдосконалення та розвиток усієї глобальної економічної системи. Таким чином, процес цифровізації економічних відносин забезпечує динамічне зростання ефективності усіх бізнес-процесів, яких він стосується, а також матиме безпосередній вплив на трансформацію самої організаційної структури економічних відносин шляхом переорієнтації її на побудову принципово нової системи, котра характеризується як Індустрія 4.0.

При цьому необхідно зазначити, що Індустрія 4.0 орієнтується на широке застосування цифрових технологій та суттєве вдосконалення на їх основі традиційної системи виробничих відносин. Таким чином, можна стверджувати, що новий технологічний уклад Індустрії 4.0 безумовно чинитиме суттєво більш продуктивний вплив на загальне функціонування бізнес-процесів на усіх рівнях. Крім того, Індустрія 4.0 завдяки високому рівню технологічності має значний потенціал для розвитку циркулярної економіки, актуальність якої стрімко зростає в світлі посилення боротьби з вуглецевими викидами і загрозою запровадження карбонового податку провідними економіками світу. Відповідно, нові інформаційні системи та технології дозволяють поєднувати розвиток економіки замкненого циклу та Індустрії 4.0, на основі чого відбувається стратегічна трансформація підходів щодо експлуатації природних ресурсів в процесі виробництва. У свою чергу, ефективне використання такого взаємозв'язку у нових економічних та промислових моделях розвитку підприємств можливий виключно на основі застосування цифрових технологій, що базуються на основі штучного інтелекту, котрий забезпечує досягнення усіх завдань на макро- і мікроекономічному рівні, що може мати наслідком застосування цієї системи для досягнення цілей сталого розвитку. Отже, формування економічної системи, що функціонує на принципах

Індустрії 4.0, потребує застосування новітніх інформаційних технологій, які, у свою чергу сприяють її орієнтації на підвищення ефективності за рахунок створення циркулярної економіки і пов'язаного з цим зростання ефективності використання ресурсів та забезпечення більш стійкого рівня виробництва і споживання продукції (рис. 1).

Рис. 1. Формування циркулярної економіки на основі використання інформаційних технологій Індустрії 4.0

Джерело: (Каджурія, 2021)

Отже, визначаючи роль інформаційних систем та технологій в контексті формування цифрової економіки, варто зазначити їх значний вплив на бізнес-процеси в та загальне скорочення потоку матеріальних ресурсів, необхідних для виробництва у зв'язку із загальним зростанням його ефективності, що й визначає можливість інтеграції цифрової та циркулярної економіки в процесі формування Індустрії 4.0. У свою чергу подібне підвищення ефективності потребує від суб'єктів господарювання не лише простого впровадження нових цифрових програмних рішень в процес виробництва, але й вимагає забезпечення високого рівня інтеграції цифрових продуктів з новітнім обладнанням або ж переходу на принципово нові виробничі технології, до яких відносяться робототехніка, адитивне виробництво, Великі дані та аналітика, доповнена реальність, промисловий Інтернет речей, хмарні технології, кібербезпека цифрової діяльності тощо.

Таким чином, можна стверджувати, що застосування нових інформаційних технологій в Індустрії 4.0 не лише призводить до формування цифрової економіки, як нової системи економічних відносин на основі технічного прогресу, але й сприяє загальному підвищенню функціонування автоматизованих виробничих систем, що, у свою чергу, забезпечує високу ефективність виробництва за нових умов (Вербівська та ін., 2022). При цьому завдяки використанню інноваційних інформаційних технологій

виникають можливості формування цифрових портретів не лише окремих споживачів, але й цілих виробництв, що сприяє подальшому поглибленню цифровізації процесів виробництва та споживання товарів і послуг.

Необхідно також зазначити, що важливим елементом запровадження інформаційних та цифрових технологій є фінансова складова. Зокрема, в даний час у світовому масштабі для інвесторів найбільш привабливими визначаються саме інвестиції в сектор інформаційних та комп'ютерних технологій, на основі якого й формуються цифрові програмні рішення, що інтегруються у виробничу сферу. Як свідчить практика, саме інвестиції в даний сектор дозволяють одержати найбільшу фінансову віддачу у стислі терміни, оскільки інноваційні проекти достатньо ефективно поширюються та реалізуються на міжнародних ринках в умовах цифровізації глобальної системи економічних відносин. Саме тому ключовий шлях досягнення успіху окремих суб'єктів господарювання та підвищення їх конкурентоспроможності полягає в прискореному фінансуванні інноваційних проектів, що базуються на сучасних цифрових програмних рішеннях.

Висновки. Таким чином, приходимо до висновку, що інтенсивне впровадження інформаційних та цифрових технологій в сучасну систему економічних відносин дає змогу вирішити ряд ключових питань ефективності розвитку як окремих суб'єктів господарювання, так і національної економіки загалом. При цьому інтенсивне застосування цифрових інформаційних технологій сприятиме зростанню продуктивності праці, збільшенню витрат суб'єктів господарювання на дослідження та розробки, зростанню ефективності виробництва та появі нових сфер господарської діяльності, необхідних для обслуговування специфічних потреб цифрової економіки.

При цьому очікується, що на даному етапі економічного розвитку найбільш стрімким буде розвиток саме сфери послуг, яка на практиці більш динамічно насичується цифровими технологіями. При цьому виробнича сфера орієнтуватиметься на застосування цифрових інформаційних технологій для забезпечення моніторингу використання ресурсів в бізнес-процесах з метою підвищення їх продуктивності та результативності.

Авторські внески

Концептуалізація: Дзямулич Микола, Шматковська Тетяна

Зберігання даних: Дзямулич Микола, Шматковська Тетяна

Формальний аналіз: Дзямулич Микола

Придбання фінансування: Дзямулич Микола

Розслідування: Дзямулич Микола, Шматковська Тетяна

Методика: Дзямулич Микола, Шматковська Тетяна

Ресурси: Дзямулич Микола

Нагляд: Дзямулич Микола

Підтвердження: Дзямулич Микола, Шматковська Тетяна

Візуалізація: Дзямулич Микола

Написання: Дзямулич Микола, Шматковська Тетяна

Список бібліографічного опису:

- 1.Вербівська Л. В. Концептуальні засади обґрунтування сутності електронного бізнесу. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. №2 (26). С. 57–64.
- 2.Зибарєва О. В. Особливості управління підприємствами в умовах глобальних викликів: Монографія / За заг.ред. О. В. Зибарєвої. Чернівці : Технодрук, 2016. 320 с.
- 3.Скрипник С. В., Обіход С. В., Вербівська Л. В. Зайнятість в умовах цифрової економіки. *Економіка та держава*. 2021. № 12. С. 4–9.

4. Шматковська Т. О., Дзямulich М. І. Сучасні інформаційні та комунікаційні технології в професійній діяльності у системі нових тенденцій цифровізації економіки. *Економічні науки. Серія «Регіональна економіка»: Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету*. 2021. Випуск 18 (71). С. 248–255.
5. Bezrukova N., Huk L., Chmil, H., Verbivska, L., Komchatnykh, O., Kozlovskiy, Y. Digitalization as a Trend of Modern Development of the World Economy. *WSEAS Transactions on Environment and Development*. 2022. Vol. 18. Pp. 120-129.
6. Domazet, I., Lazić, M. Information and communication technologies as a driver of the digital economy. In: *XXII International Scientific Conference Strategic Management and Decision Support Systems in Strategic Management: proceedings*. Subotica, 2017. Pp. 11–19.
7. Jiang, X. Digital economy in the post-pandemic era. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*. 2020. Vol. 18(4). Pp. 333–339.
8. Khajuria, A. Nexus of Circular Economy and Industry 4.0 to achieve the UN Sustainable Development Goals. *The International Journal of Engineering and Science (IJES)*. 2021. Vol. 10 (12). Pp. 30–34.
9. Mesenbourg, T. L. Measuring the digital economy. *US Bureau of the Census*. 2001. Vol. 1. Pp. 1-19.
10. Teece, D. J. Profiting from innovation in the digital economy: Enabling technologies, standards, and licensing models in the wireless world. *Research policy*. 2018. Vol. 47(8). Pp. 1367–1387.
11. Verbivska, L., Lutsiv, P., Dehtiarova, I., Melnyk, T., Domin, M. Analysis of current trends in the regional smart economy: challenges and prospects for Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. Vol. 1(42). Pp. 351–360.

Reference:

1. Verbivska, L. V. (2021), Kontseptualni zasady obruntuвання сутності електронного бізнесу [Conceptual principles of substantiation of the essence of e-business]. *Problemy I perspektivy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*, Vol. 2(26), 57–64. [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2\(26\)-57-64](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-2(26)-57-64).
2. Zybarieva, O. V. (2016), Osoblyvosti upravlinnia pidpriemstvamy v umovakh globalnykh vyklykiv [Features of enterprise management in the context of global challenges] / Ed. O. V. Zibareva, Chernivtsi: Tekhnodruk. [in Ukrainian].
3. Skrypnyk, S., Obikhod, S. and Verbivska, L. (2021), Zainatist v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Employment in a digital economy], *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, Vol. 12, 4–9. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32702/23066806.2021.12.4>.
4. Shmatkovska, T. O. and Dziamulich, M. I. (2021), Suchasni informatsiini ta komunikatsiini tekhnologii v profesiinii diialnosti u systemi novykh tendentsii tsyfrovizatsii ekonomiky [Modern information and communication technologies in professional activity in the systems of new tendencies of digitalization of economy]. *Ekonomichni nauky. Seriya "Regionalna ekonomika": zbirnyk naukovykh prats Lutskogo natsionalnogo tekhnichnogo universytetu – Economic sciences. Series "Regional Economy": Collection of scientific works of Lutsk National Technical University*, Vol. 18(71), 248–255. [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2021-18\(71\)-26](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2021-18(71)-26).
5. Bezrukova N., Huk L., Chmil, H., Verbivska, L., Komchatnykh, O., Kozlovskiy, Y. (2022), Digitalization as a Trend of Modern Development of the World Economy. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, Vol. 18, 120-129. <https://doi.org/10.37394/232015.2022.18.13>.
6. Domazet, I. and Lazić, M. (2017), Information and communication technologies as a driver of the digital economy. In: *XXII International Scientific Conference Strategic Management and Decision Support Systems in Strategic Management: proceedings*. Subotica, 11–19.
7. Jiang, X. (2020). Digital economy in the post-pandemic era. *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, Vol. 18(4), 333–339. <https://doi.org/10.1080/14765284.2020.1855066>.
8. Khajuria, A. (2021), Nexus of Circular Economy and Industry 4.0 to achieve the UN Sustainable Development Goals, *The International Journal of Engineering and Science (IJES)*, Vol. 10 (12), 30–34.
9. Mesenbourg, T. L. (2001). Measuring the digital economy. *US Bureau of the Census*, Vol. 1, 1-19.
10. Teece, D. J. (2018). Profiting from innovation in the digital economy: Enabling technologies, standards, and licensing models in the wireless world. *Research policy*, Vol. 47(8), 1367–1387. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2017.01.015>.
11. Verbivska, L., Lutsiv, P., Dehtiarova, I., Melnyk, T. and Domin, M. (2022). Analysis of current trends in the regional smart economy: challenges and prospects for Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, Vol. 1(42), 351–360. <https://doi.org/10.55643/fcaptive.1.42.2022.3718>.

Дата подання публікації 27.05.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-1>

JEL Classification: A13; O10; I31

Косінський Петро, доктор філософії
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-3254-2379>

marmorcos@ukr.net

Petro Kosinskyi, Philosophy Doctor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-3254-2379>
marmorcos@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У цій статті узагальнено підходи до трактування терміна «соціальна економіка». Основною метою дослідження є опрацювання наукових джерел для формування теоретичного базису щодо сутності та принципів впровадження засад соціальної економіки у галузі народного господарства, з метою підвищення ефективності діяльності підприємств й зростання рівня життя та добробуту населення. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що сьогодні наявна в нашій державі економічна система ведення національного господарства потребує вдосконалення та переходу на новий рівень відносин для вирішення ряду нагальних завдань соціально-економічного характеру. Дослідження теми даної статті здійснюється в такій логічній послідовності: вивчення поглядів вітчизняних вчених стосовно необхідності впровадження принципів соціальної економіки та трансформації національної економічної системи господарювання, вивчення сутності й узагальнення підходів до терміна «соціальна економіка», аналіз особливостей трансформації концептуальних засад «соціальної економіки» в нашій державі, виявлення принципів впровадження засад даної концепції, формування висновків та виявлення подальших перспективних напрямів дослідження поставленої проблеми. У даній статті обґрунтовано суб'єктивні та об'єктивні передумови соціальної трансформації системи національної економіки. Виявлено, що соціальна економіка являє собою новий етап в розвитку національного господарства, а також притаманна лише «гуманістично» спрямованим державам, розвиненим в економічному, інноваційному, науковому, правовому, культурному плані. Досліджено, що соціальна економіка вченими розглядається не лише, як системно-структурний об'єкт, а й як певна ідеологія, науковий напрямок, філософське вчення, економічний інструмент тощо. За останнє десятиріччя в нашій державі відбулися помітні зміни не тільки в трактуванні сутності соціальної економіки, а й самій концепції, що дало змогу виділити певні етапи її трансформації: розробка, розвиток та інтеграція із іншими концепціями. На основі узагальнених теоретичних матеріалів, сформовано власне визначення терміна «соціальна економіка». В ході дослідження стало зрозуміло, що впроваджувати засади соціальної економіки слід дотримуючись певних принципів, зокрема таких як: соціальної відповідальності, обов'язкової взаємодії учасників суспільних відносин, суспільно-правової рівності, відповідності концепції соціальної економіки принципам концепції сталого розвитку, соціального страхування тощо.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальна економіка, соціально-орієнтована економіка, соціально-економічний розвиток, сталий розвиток, соціо-еколого-економічна система.

THEORETICAL ASPECTS AND PRINCIPLES OF FORMATION OF THE CONCEPT OF SOCIAL ECONOMY

This article summarizes the approaches to the interpretation of the term "social economy". The main purpose of the study is to develop scientific sources to form a theoretical basis for the nature and principles of implementing the principles of social economy in the national economy, in order to increase the efficiency of enterprises and increase living standards and welfare. The urgency of solving this scientific problem is that today the existing economic system of national economy in our country needs to improve and move to a new level of relations to solve a number of urgent socio-economic problems. The study of the topic of this article is carried out in the following logical sequence: studying the views of domestic scientists on the need to implement the principles of social economy and transformation of the national economic system, study the essence and generalization of approaches to the term "social economy". state, identifying the principles of implementation of the principles of this concept, drawing conclusions and identifying further promising areas of research of the problem. This article substantiates the subjective and objective prerequisites for the social transformation of the national economy. It was found that the social economy is a new stage in the development of the national economy, and is inherent only in "humanistically" oriented states, developed in economic, innovative, scientific, legal, cultural terms. It has been studied that the social economy is considered by scientists not only as a system-structural object, but also as a

certain ideology, scientific direction, philosophical doctrine, economic tool, etc. Over the last decade, our country has undergone significant changes not only in the interpretation of the essence of the social economy, but also the concept itself, which allowed us to identify certain stages of its transformation: development, development and integration with other concepts. On the basis of generalized theoretical materials, the own definition of the term "social economy" is formed. The study revealed that the principles of the social economy should be implemented in accordance with certain principles, such as social responsibility, mandatory interaction of participants in social relations, social and legal equality, compliance of the social economy with the principles of sustainable development, social insurance and more.

Key words: social responsibility, social economy, socio-oriented economy, socio-economic development, sustainable development, socio-ecological-economic system.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. З метою забезпечення реалізації цілей концепції сталого розвитку в нашій державі, процвітання національного господарства, розвитку соціо-еколого-економічних систем, посилення соціальної відповідальності бізнесу, поліпшення взаємозв'язків представників влади з різними верствами населення, вирішення ряду суспільних й інших проблем необхідна трансформація наявної економічної системи та її переорієнтація на соціальні принципи, а також оновлення (вдосконалення) сформованої економічної парадигми, що, в свою чергу, допоможе вирішити актуальні, на сьогоднішній день, завдання соціально-економічного характеру.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Про необхідність та важливість соціальної орієнтації (переорієнтації) економіки йдеться у працях багатьох вітчизняних вчених: О.І. Амоші та С.М. Гринецької (*Амоша та Гринецька, 2012*), Е.М. Лібанової (*Лібанова, 2010*), Л.В. Стрижеус та А.О. Тендюк (*Стрижеус та Тендюк, 2016*), А.О.Москвіної (*Москвіна, 2019*), І.П. Кінаша та І.В. Перезовова (*Кінаш та Перезовова, 2015*) та інших.

Зокрема О.І. Амоша та С.М. Гринецька (*Амоша та Гринецька, 2012*) стверджують, що соціально-економічні перетворення в нашій державі сприятимуть ефективному розвитку підприємств промисловості, підвищенню продуктивності суспільного виробництва й добробуту населення.

Е.М. Лібанова (*Лібанова, 2010*) переконана, що перехід до соціально-орієнтованої системи ведення національного господарства дозволить зменшити рівень розшарування між різними соціальними верствами й сприятиме активному залученню громадян в державотворчі процеси з метою задоволення й реалізації важливих суспільних інтересів.

Л.В. Стрижеус та А.О. Тендюк (*Стрижеус та Тендюк, 2016*) займались дослідженням в сфері забезпечення соціальної орієнтації економіки, взявши до уваги специфіку соціо-економічного розвитку регіонів держави, в результаті чого побудували типи регіональної політики забезпечення соціальної орієнтації економіки, їх напрями й цілі, а також інструменти втілення на практиці.

Наполягає на соціальній переорієнтації наявної, для вітчизняної економіки, системи господарювання й А.О. Москвіна (*Москвіна, 2019*), адже науковець переконана, що в наслідок таких змін можна очікувати не лише на розвиток соціально-економічної сфери, а й на значне підвищення конкурентоспроможності держави.

І.П. Кінаш, І.В. Перезовова (*Кінаш та Перезовова, 2015*) вважають, що «процеси переходу від однієї системи господарювання до іншої системи соціально-орієнтованого ринкового господарювання є об'єктивно необхідними і мають специфічну природу».

Цілі статті. Цілями статті є дослідження теоретичного базису щодо сутності та принципів впровадження засад соціальної економіки у галузі народного господарства, з метою підвищення ефективності діяльності підприємств й зростання рівня життя та добробуту населення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Необхідність соціальної трансформації національної економічної системи господарювання зумовлена низкою факторів, найбільш вагомими з яких вважаємо: екстенсивне використання наявного в державі природно-ресурсного

потенціалу (в тому числі, й людського); посилення негативного (шкідливого) впливу підприємств промисловості на стан природних еко-систем; соціальна нерівність, збільшення прірви між соціальними верствами й загострення ступеня соціальної напруги у суспільстві; низький рівень соціальної відповідальності держави, бізнесу та громадян; застарілі механізми державного регулювання економічних процесів тощо.

Вважаємо, що сьогодні об'єктивними передумовами трансформації системи національної економіки виступають: загострення соціо-еколого-економічних проблем на рівні держави та окремих її регіонів; впровадження засад «сталого» й «зеленого» розвитку у вітчизняній практиці, а також імплементація відповідних цілей й завдань; інтеграція національної економіки України із економікою найбільш розвинених європейських держав (впровадження найкращих практик господарювання) та ін.

Розглядаючи питання, що стосуються соціальної трансформації вітчизняної системи господарювання, доцільно визначити суть поняття «соціальна економіка», принципи, що в нього закладені та характерні особливості.

У вітчизняних джерелах наукової літератури представлено багато тлумачень терміна «соціальна економіка», однак єдиний підхід до його трактування відсутній, а також, в більшості із них, він розглядається в широкому розумінні та є досить неконкретизованим.

Наприклад, О.М. Коваленко та Л.В. Мазник під «соціальною економікою» розуміють «економіку добробуту у самому широкому розумінні» (Коваленко та Мазник, 2013). Зауважимо, що під дане визначення підпадає, будь яка економічна діяльність, що приносить користь суспільству чи окремій людині, в залежності від наявних благ. До того ж, у даному випадку важко визначити основну мету, завдання та цілі соціальної економіки, а також не зрозуміло яким саме чином і за рахунок чого передбачається досягнення добробуту.

Під «соціальною економікою» О.В. Каховська (Каховська, 2012) розуміє інеродні відносини, що виникають між людьми в процесі економічної діяльності та призводять до поліпшення фінансового становища суспільства й зменшення (усунення) прірви між різними верствами населення. Згідно даного підходу, можна зробити висновки, що соціальній економіці притаманний «справедливий» характер, однак вважаємо, що окрім забезпечення прийнятної симетрії у фінансових доходах суспільства, повинні реалізуватися й інші суспільні цілі: соціально-екологічні; соціо-культурні; соціального захисту та безпеки тощо.

Цікаве визначення терміна «соціальна економіка» дає М.Д. Романюк, який трактує її, як «визначальну ознаку цивілізованого суспільства» (Долгий та Сидоренко, 2011). З огляду на це, можна стверджувати, що соціальна економіка являє собою новий етап в розвитку національного господарства, а також притаманна лише «гуманістично» спрямованим державам, розвиненим в економічному, інноваційному, науковому, правовому, культурному плані.

Таким чином, в економічно слаборозвинених державах з тоталітарною системою державно-політичної влади, в яких спостерігається низький рівень (відсутність) морально-етичних, духовних та культурно-історичних цінностей, впровадження соціальних принципів розвитку в національну економічну систему є абсурдним.

Більш повне визначення терміна «соціальна економіка» дають С.Ю. Гончарова, А.Б. Гончаров та Н.В. Агромакова, які розуміють під ним «систему господарювання, в основі якої знаходиться забезпечення соціально орієнтованого економічного зростання у взаємозв'язку з економічно орієнтованим соціальним розвитком» (Гончарова та ін., 2018). Тобто, дослідники розглядають соціальну економіку, як складні взаємозв'язки між соціально-економічними потребами держави і її народу, що забезпечать досягнення певного соціального прогресу.

Зауважимо, що в джерелах наукової літератури існує безліч підходів, що свідчить про багатогранність категорії «соціальна економіка». Зокрема, даний термін розглядають не лише як систему (складну структуру), а й як певну ідеологію (Ж.В. Семчук (Семчук,

2011)), науковий напрямок (С.М. Гринецька (Гринецька, 2012)), філософське вчення, економічний інструмент (М.С. Дороніна, С.М. Голубева (Дерев'янка та ін., 2014) тощо.

В результаті аналізу вище наведених вітчизняних наукових праць стало зрозуміло, що за останнє десятиріччя в нашій державі відбулися помітні зміни не тільки в трактуванні сутності соціальної економіки, а й самій концепції, що дало змогу виділити певні етапи її трансформації (розробка, розвиток та інтеграція із іншими концепціями), а також, виявити характерні особливості даного поняття на відповідному етапі (рис. 1).

Рис. 1. Ретроспективний аналіз концептуальних засад соціальної економіки в Україні*

*Згруповано на основі (Гончарова та ін., 2018; Єременко, 2009)

Впроваджувати засади концепції соціальної економіки слід дотримуючись певних принципів, наприклад:

1) соціальної відповідальності – відповідальність бізнес-структур та держави за створення робочих місць з належними умовами праці, необхідними для продуктивної (якісної) праці, своєчасна оплата праці; наповнення бюджету за рахунок податків фізичних та юридичних осіб; збереження навколишнього природного середовища; підвищення рівня економічного розвитку суб'єктів господарювання тощо;

2) обов'язкової взаємодії учасників суспільних відносин – активна участь усіх без винятку суб'єктів соціальних відносин (держави, бізнесу, населення) у побудові «соціальної» держави;

3) суспільно-правової рівності – однакова (рівна) правова відповідальність для всіх учасників суспільно-економічних відносин;

4) відповідності концепції соціальної економіки принципам концепції сталого розвитку – дозволить комплексно вирішити ряд гострих проблем соціально-економічного й соціально-екологічного характеру, що виникли в державі;

5) соціального страхування – передбачає запобігання ряду соціальних ризиків, в наслідок непередбачуваних надзвичайних ситуацій, а також наявність соціальних гарантій безпеки (захищеності) у випадку настання форс-мажорних обставин тощо.

Висновки, обговорення та рекомендації. Отже, сьогодні одним із пріоритетних та перспективних напрямів перебудови світової економіки є соціальна орієнтація, що полягає у посиленому розвитку взаємовідносин для максимального задоволення інтересів громадськості, бізнесу та держави, в процесі суспільного виробництва й проявляється у зростанні рівня соціального добробуту, а також підвищенні значущості ролі соціальної сфери у економічному розвитку держави.

На основі проведеного дослідження, можемо запропонувати власне визначення терміна «соціальна економіка» під яким розуміємо систему, сформовану на принципах соціальної відповідальності й соціальної справедливості, що дозволяє задовільнити у рівній (більш менш рівній) мірі дотичні (перехресні) потреби населення, держави й бізнесу, а також забезпечити збалансований розвиток наявних соціо-еколого-економічних систем в процесах (умовах) глобалізації та цифровізації.

На думку деяких науковців, наприклад, О.А. Попадинця: «у економічній літературі не достатньо дослідженим залишається питання оновлення загальної парадигми економічного розвитку та роль соціалізації як ідеології функціонування і трансформації господарської системи» (*Попадинець, 2015*). Тому подальші дослідження актуально буде проводити в напрямку визначення пріоритетних цілей, завдань, функцій та оптимальних моделей соціальної економіки, а також дослідження практик соціальної трансформації економічних систем в провідних державах світу.

Авторські внески

Концептуалізація: Косінський Петро

Зберігання даних: Косінський Петро

Формальний аналіз: Косінський Петро

Придбання фінансування: Косінський Петро

Розслідування: Косінський Петро

Методика: Косінський Петро

Адміністрація проекту: Косінський Петро

Ресурси: Косінський Петро

Нагляд: Косінський Петро

Підтвердження: Косінський Петро

Візуалізація: Косінський Петро

Написання: Косінський Петро

Список бібліографічного опису:

1. Амоша, О.І., & Гринецька, С.М. (2012). Соціальна орієнтація економіки: проформа чи реальність? *Економіст*, 7, 4–7.
2. . Гринецька, С.М. (2012). Соціальна орієнтація економіки як економічна версія соціоекономіки. *Український соціум*, 1, 141–150.
3. Лібанова, Е.М. (2010). Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства. *Вісник НАН України*, 8, 3–14.
4. Стрижеус, Л.В., & Тендюк, А.О. (2016). Напрями регіональної політики забезпечення соціальної орієнтації економіки. *Економічні науки. Серія : Регіональна економіка*, 13, 358–367.
5. Москвіна, А.О. (2019). Соціальна орієнтація ринкової економіки України як фактор підвищення національної конкурентоспроможності. *Комунальне господарство міст. Серія : Економічні науки*, 7, 75–83.
6. Кінаш, І.П., & Перезова, І.В. (2015). Трансформаційні процеси української економіки в соціалізації розвитку. *Інтелект XXI*, 2, 48–53.

7. Коваленко, О.М., & Мазник, Л.В. (2013). Соціальна економіка: Конспект лекцій для студентів напряму 6.030505 «Управління персоналом та економіка праці» галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво» денної форми навчання. Київ, НУХТ, 170 с.
8. Каховська, О. (2012). Соціальність і її місце в соціалізації економіки. *Збірник наукових праць «Ефективність державного управління»*, 32, 427–432.
9. Долгий, О.О., & Сидоренко, О.М. (2011). Дотримання принципу соціальної спрямованості економіки в контексті реалізації норм податкового кодексу України. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління*, 2, 67–72.
10. Гончарова, С.Ю., & Гончаров, А.Б., & Аграмакова, Н.В. (2018). Соціальна економіка: сутність, принципи, функції та основні орієнтири для України. *Бізнес Інформ*, 3, 21–26.
11. Семчук, Ж.В. (2013). Теоретичні основи управління інвестиційними ресурсами соціальної економіки з урахуванням принципів проектного аналізу. *Науковий вісник НЛТУ України*, 23.14, 264–269.
12. Дерев'яно, Ю.М., & Мельник, Л.Г., & Кубатко, О.В. (2014). Соціальна та солідарна економіка: поняття та сутність, досвід та перспективи. *Механізм регулювання економіки*, 3, 89–98.
13. Єременко, В.Г. (2009). Економіка соціальна: Енциклопедія Сучасної України: електронна. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18744 (дата перегляду: 16.11.2021).
14. Попадинець, О.В. (2015). Соціалізація економіки як нова парадигма економічної теорії. *Вісник економіки транспорту і промисловості*, 49, 228–231.

References

1. Amosha, O.I., & Hrinevska, S.M. (2012). Sotsialna oriientatsiia ekonomiky: proforma chy realnist? [Social orientation of the economy: proforma or reality?]. *Ekonmist – The Economist*, 7, 4–7. [in Ukrainian].
2. Hrinevska, S.M. (2012). Sotsialna oriientatsiia ekonomiky yak ekonomichna versiia sotsioekonomiky [Social orientation of the economy as an economic version of the socio-economy]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society*, 1, 141–150. [in Ukrainian].
3. Libanova, E.M. (2010). Sotsialna oriientatsiia rynkovoï ekonomiky yak peredumova konsolidatsii suspilstva [Social orientation of the market economy as a prerequisite for the consolidation of society]. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 8, 3–14. [in Ukrainian].
4. Stryzheus, L.V., & Tendyuk, A.O. (2016). Napriamy rehionalnoi polityky zabezpechennia sotsialnoi oriientatsii ekonomiky [Directions of regional policy to ensure the social orientation of the economy]. *Ekonomiczni nauky. Seriia : Rehionalna ekonomika – Economic sciences. Series: Regional Economy*, 13, 358–367. [in Ukrainian].
5. Moskvina, A.O. (2019). Sotsialna oriientatsiia rynkovoï ekonomiky Ukrainy yak faktor pidvyshchennia natsionalnoi konkurentospromozhnosti [Social orientation of the market economy of Ukraine as a factor in increasing national competitiveness]. *Komunalne hospodarstvo mist. Seriia : Ekonomiczni nauky – Municipal utilities. Series: Economic Sciences*, 7, 75–83. [in Ukrainian].
6. Kinash, I.P., & Perevozova, I.V. (2015). Transformatsiini protsesy ukraïnskoï ekonomiky v sotsializatsii rozvytku [Transformational processes of the Ukrainian economy in the socialization of development]. *Intelekt XXI – Intelligence XXI*, 2, 48–53. [in Ukrainian].
7. Kovalenko, O.M., & Maznyk, L.V. (2013). Sotsialna ekonomika: Konspekt lektsii dlia studentiv napriamu 6.030505 «Upravlinnia personalom ta ekonomika pratsi» haluzi znan 0305 «Ekonomika i pidpriemnytstvo» dennoi formy navchannia [Social Economics: Synopsis of lectures for students in the field of 6.030505 "Personnel Management and Labor Economics" in the field of knowledge 0305 "Economics and Entrepreneurship" full-time education]. Kyiv, NUKhT, 170 s. [in Ukrainian].
8. Kakhovska, O. (2012). Sotsialnist i yii mistse v sotsializatsii ekonomiky [Sociality and its place in the socialization of the economy]. *Zbirnyk naukovykh prats «Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia» – Collection of scientific works "Efficiency of public administration"*, 32, 427–432. [in Ukrainian].
9. Dolhyi, O.O., & Sydorenko, O.M. (2011). Dotrymanna pryntsyphu sotsialnoi spriamovanosti ekonomiky v konteksti realizatsii norm podatkovoho kodeksu Ukrainy [Adherence to the principle of social orientation of the economy in the context of the implementation of the Tax Code of Ukraine]. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Derzhavne upravlinnia – Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Ser.: Public Administration*, 2, 67–72. [in Ukrainian].
10. Honcharova, S.Yu., & Honcharov, A.B., & Ahramakova, N.V. (2018). Sotsialna ekonomika: sutnist, pryntsyphy, funktsii ta osnovni oriientyry dlia Ukrainy [Social economy: essence, principles, functions and main guidelines for Ukraine]. *Biznes Inform – Business Inform*, 3, 21–26. [in Ukrainian].
11. Semchuk, Zh.V. (2013). Teoretychni osnovy upravlinnia investytsiinykh resursamy sotsialnoi ekonomiky z urakhuvanniam pryntsyphiv proektnoho analizu [Theoretical bases of management of investment resources of social economy taking into account the principles of project analysis]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 23.14, 264–269. [in Ukrainian].
12. Derev'ianko, Yu.M., & Melnyk, L.H., & Kubatko, O.V. (2014). Sotsialna ta solidarna ekonomika: poniattia ta sutnist, dosvid ta perspektyvy [Social and solidarity economy: concept and essence, experience and prospects]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – Mechanism of economic regulation*, 3, 89–98. [in Ukrainian].
13. Yeremenko, V.H. (2009). Ekonomika sotsialna: Entsiklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna [Social economy: Encyclopedia of Modern Ukraine: electronic]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18744 (data perehliadu: 16.11.2021). [in Ukrainian].
14. Popadynets, O.V. (2015). Sotsializatsiia ekonomiky yak nova paradyhma ekonomichnoi teorii [Socialization of the economy as a new paradigm of economic theory]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of Transport Economics and Industry*, 49, 228–231. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 01.06.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-2>

JEL Classification: J 16; J 17; I 18

Патицька Христина, к.е.н.
 ДУ «Інститут регіональних досліджень
 імені М. І. Долішнього НАН України»
<https://orcid.org/0000-0003-2871-7540>
 pelechata@meta.ua
 Patytska Khrystyna, Ph. D. in Economics
 SO «Institute of Regional Research
 named after M. I. Dolishnyi of the NAS of Ukraine»
<https://orcid.org/0000-0003-2871-7540>
 pelechata@meta.ua

ЕКОНОМІКА ТУРБОТИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Основною метою статті є дослідження тенденцій здійснення доглядової праці під впливом викликів, зумовлених пандемією Covid-19, та визначення ролі територіальних громад у просуванні засадничих орієнтирів «економіки турботи» (теорія Н. Фольбре). Систематизація наукових праць Н. Фольбре та розробленого нею підходу до вирішення проблеми неврахування ролі доглядової праці у суспільному відтворенні свідчить про необхідність інтеграції окремих видів доглядової роботи у систему соціальних послуг на різних рівнях управління, що матиме позитивний вплив на зниження гендерної нерівності та сприятиме покращенню умов життєдіяльності незахищених верств населення. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що, по-перше, в умовах пандемії Covid-19 відбулося зростання соціальної нерівності та посилення навантаження на тих членів суспільства, які надають послуги з догляду (на безоплатній і платній основі), по-друге, в умовах децентралізації ресурсів і повноважень та розвитку територіальних громад, утворених внаслідок адміністративно-територіальної реформи в Україні, питання надання якісних послуг та забезпечення комфортних умов життєдіяльності населення є одним з основних завдань, які стоять перед органами місцевого самоврядування. Дослідження теми у роботі здійснюється у такій логічній послідовності: 1) аналіз тенденцій здійснення доглядової праці у контексті гендерної рівності, оскільки історично переважними надавачами безоплатних послуг з догляду є жінки; 2) врахування поведінкового чинника у реакції членів територіальних громад на виклики, зумовлені пандемією у сфері догляду та взаємодопомоги; 3) визначення ролі територіальних громад у просуванні засадничих орієнтирів «економіки турботи» на локальному рівні в умовах прийняття Закону України «Про соціальні послуги» та відходу від централізованої системи надання соціальних послуг до формування і розвитку ринку соціальних послуг. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що територіальні громади повинні бути ключовими суб'єктами розвитку «економіки турботи» та впроваджувати її принципи на власній території.

Ключові слова: економіка турботи, доглядова праця, територіальна громада, пандемія, соціальна нерівність.

THE CARE ECONOMY IN PANDEMIC: UPDATING THE TASKS FOR TERRITORIAL COMMUNITIES

The main goal of the paper is to examine the trends in care work under the impact of challenges caused by the Covid-19 pandemic and determine the role of territorial communities in the promotion of the care economy benchmarks (Nancy Folbre theory). The systematization of Folbre's studies and her approach to solving the problem of disregard of the role of care work in social reproduction emphasizes the need to integrate some types of care work into the system of social services at various management levels. It will have a positive impact on gender inequality reduction and improve the living conditions of vulnerable groups of the population. Finding the solution to this scientific problem is very relevant since, in the first place, social inequality and the burden on society members providing care services (for charge and for free) increased in the Covid-19 pandemic, and in the second place, the issue of providing quality services and securing comfortable living conditions for the population are among the major tasks for local governments in conditions of resources and authorities decentralization and development of territorial communities established in the course of administrative-territorial reform in Ukraine. The subject is examined in the research in the following logical sequence: 1) analysis of the care work trends in

the context of gender equality since historically, free of charge care works are mostly done by women; 2) consideration of behavioral factor in the reaction of the members of territorial communities to the challenges in care industry caused by the pandemic; 3) definition of the role of territorial communities in the promotion of care economy benchmarks on a local level in conditions of adopting the Law of Ukraine “On Social Services” and replacing the centralized system of social services provision by the development of social services. The research empirically verifies and theoretically proves that territorial communities should be the key care economy development entities and introduce its principles at their territories.

Keywords: care economy, care work, territorial community, pandemic, social inequality.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Пандемія Covid-19, в умовах поширення якої розвивається економіка впродовж останніх років, вкотре акцентувала на невирішених питаннях: екологічних, соціального відчуження маргіналізованих членів суспільства, значної диференціації доходів населення та незахищеності бідних, гендерної нерівності тощо. Загострення цих проблем вимагає зміни пріоритетів соціально-економічного розвитку та орієнтування на принципи «економіки турботи» й інклюзивного розвитку, що важливо, зокрема, для територіальних громад як невеликих спільнот зі сформованими сталими зв'язками. Впровадження у життя громад основ «економіки турботи» сприятиме нарощенню економічного потенціалу громад та забезпечить залучення незадіяних членів до її розвитку, а також дасть змогу наблизити соціальні блага до їх безпосередніх одержувачів та знизити диференціацію у користуванні ними.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблематику врахування неоплачуваної праці у контексті зміни підходу до розуміння зайнятості розвиває у своїх дослідженнях Н. Фолбре. Порівнюючи ринковий обмін, якому характерна можливість чіткого кількісного виміру здійснених трансакцій, та «економіки турботи» (поняття введено у науковий обіг Н. Фолбре), особливістю якої є неможливість визначення обсягів надаваних послуг, авторка ставить питання щодо співвіднесення власних інтересів особи та її морального обов'язку як поведінкового чинника, а також наголошує на впливі соціального капіталу на темпи суспільного відтворення. Акцент у її дослідженнях зроблено на проблематиці економічного «вимірювання» доглядової праці та впливу цього чинника на: 1) гендерну нерівність, оскільки історично переважними надавачами безоплатних послуг з догляду є жінки; 2) підтримку тих членів суспільства, які потребують догляду (діти, пенсіонери, особи з інвалідністю та ін.). В цьому контексті авторка виділяє певні види діяльності з догляду, які слід інтегрувати у систему соціальних послуг на різних рівнях управління, що матиме позитивний вплив як на зниження гендерної нерівності, так і на покращення умов життєдіяльності тих груп населення, яким додаткова увага з боку суспільства необхідна.

В умовах децентралізації ресурсів і повноважень та розвитку територіальних громад, утворених внаслідок адміністративно-територіальної реформи, питання надання якісних послуг та забезпечення комфортних умов життєдіяльності населення є одним з основних. А, зважаючи на перерозподіл повноважень у цій сфері на користь органів місцевого самоврядування, питання впровадження принципів «економіки турботи» у їх діяльності на часі (зокрема, враховуючи вплив пандемії).

Цілі статті. Цілями статті є дослідження тенденцій здійснення доглядової праці під впливом викликів, зумовлених пандемією Covid-19, та визначення ролі територіальних громад у просуванні засадничих орієнтирів «економіки турботи».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах пандемії відбулося суттєве зростання соціальної нерівності та погіршення фінансового становища суб'єктів економіки. Перш за все, Covid-19 негативно вплинув на незахищених, маргіналізованих та виключених членів суспільства. До таких відноситься передовсім ромська етнічна меншина, вплив

пандемії на яку спричинений не тільки наслідками ковідкризи, а поведінковими закономірностями та системою цінностей представників цієї національності (Возняк, Патицька, 2021). Утім, серед постраждалих від коронакризи – жінки (внаслідок зростання гендерної нерівності), пенсіонери (через їх віднесення до групи осіб із високим ризиком зараження), представники робітничих професій (багато з них працюють у сфері тіньової зайнятості, відтак внаслідок втрати роботи такі особи не змогли отримати фінансову допомогу від держави), молодь (випускники ВЗО, для яких суттєво ускладнилися умови пошуку роботи) та інші.

З іншої сторони пандемія сформувала умови (перехід на дистанційне навчання дітей, карантинні обмеження, наслідки перенесення захворювання на Covid-19 для здоров'я, соціальне дистанціювання), в яких підвищується цінність доглядової праці та актуалізується питання впровадження принципів «економіки турботи» у розвиток суспільних інститутів.

Доглядова праця порівняно з іншими видами зайнятості характеризується деякими особливостями. По-перше, вона включає доглядову оплачувану та доглядову безоплатну працю, яку «виключено» зі сфери економічних відносин через альтруїзм в її основі й орієнтування на цінності та задоволення потреб, а не на попит і пропозицію. По-друге, відмінністю доглядової роботи є її індивідуальний характер, адже надання послуг по догляду частіше формується на основі особистих зв'язків, ніж інші види роботи.

Зважаючи на особливості доглядової праці, переважними надавачами таких послуг є жінки. За даними Міжнародної організації праці та ООН Жінки, обсяг виконуваної жінками неоплачуваної доглядової роботи втричі більший, ніж той, який виконують чоловіки, а вартість такої роботи коливається в межах 11 трлн дол. США (Шалатек, 2020). Досвід боротьби з епідеміями вірусів Ебола і Зіка свідчить, що саме на жінок припадає основний тягар доглядової оплачуваної (2/3 світової робочої сили у соціальній та сфері охорони здоров'я – жінки) та безоплатної праці в умовах поширення захворювань; а період надмірного навантаження триває не до закінчення епідемії, а охоплює і час адаптації до нових умов (Davies S. et al., 2020; Cedros, 2020).

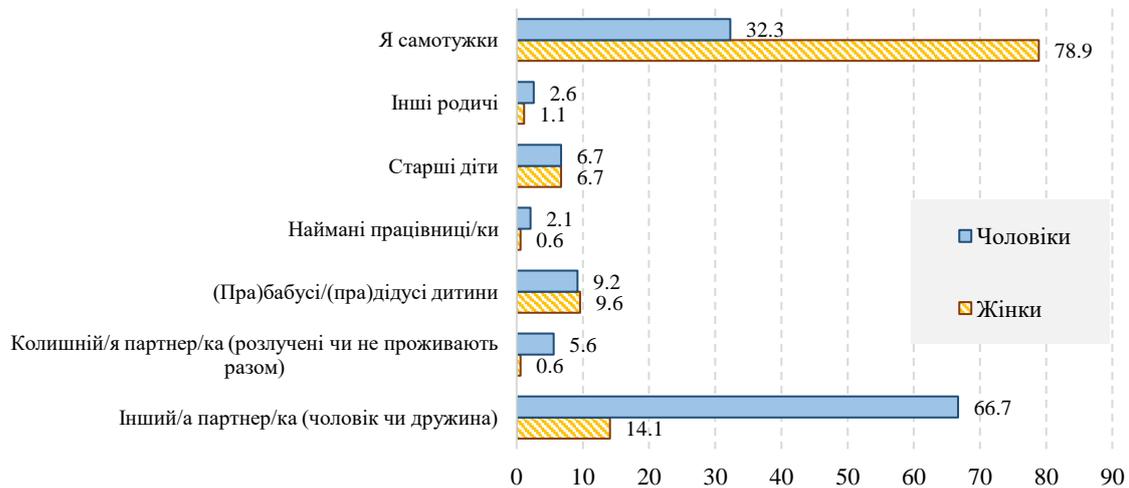
Коронакриза також характеризувалася посиленням ролі жінок у подоланні пандемії. Кожна друга жінка в Україні вказує на суттєве зростання часу, який вона витрачає на виконання сімейних обов'язків. А 78,9% жінок (на противагу 32,3% чоловіків), які на період карантину у березні-квітні 2020 р. працювали поза домом, зазначали, що самотужки доглядали за дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку (рис. 1). Це результувалося:

- 1) суттєвим зростанням ризику зараження серед жінок через контактування із хворими;
- 2) збільшенням психологічного та фізичного навантаження на особу, що веде до поведінкової втоми, депресії та тривоги;
- 3) зростанням фінансової нерівності – збільшення часу на виконання неоплачуваної роботи, вартості якої не визначено, веде до зменшення часу, психологічної та фізичної змоги виконувати роботу, за яку жінка отримує заробітну плату.

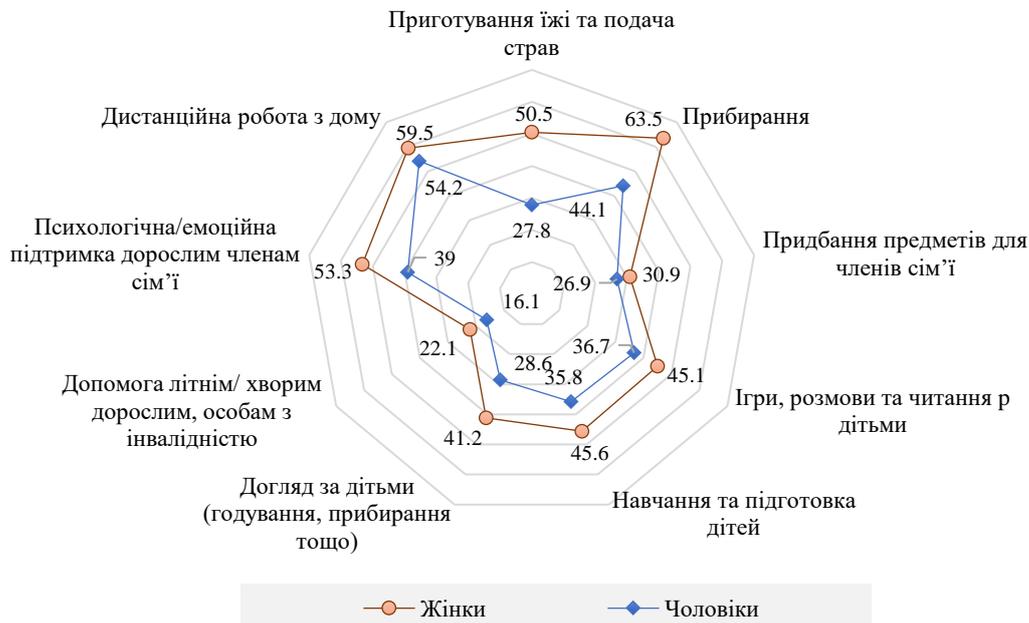
Це лише один аспект впливу пандемії та її наслідків на умови доглядової праці та розвиток «економіки турботи». З іншої сторони, на початкових етапах пандемії серед громадськості спостерігалось зростання кількості випадків волонтерства, виявлення взаємної турботи та посилення довіри (Drury J. et al., 2019). Це пов'язано зі спільною соціальною ідентичністю членів громад, яка проявляється у двох поведінкових закономірностях:

- участі – інтерес групи, з якою себе ідентифікує особа, розглядається як спільний, що спонукає членів групи допомагати один одному. Тому в громадах вищий рівень очікуваної підтримки всередині групи;

- довірі – пропозиція допомоги від члена громади сприймається як така, що не має прихованих мотивів, тому приймається швидше.

Якщо Ви на даний час працюєте поза домом і маєте дітей дошкільного та/або молодшого шкільного віку, хто переважно доглядає за ними під час карантину?

Унаслідок COVID-19, чи збільшилася кількість годин, присвячених таким заняттям?

Рис. 1. Порівняльний аналіз розподілу гендерних ролей та сімейних обов'язків в Україні в умовах пандемії

Джерело: на основі (ООН Жінки в Україні, 2020).

У територіальних громадах в умовах пандемії поширеною була неформальна взаємодія та спостерігалися випадки взаємодопомоги між членами громади, наприклад: підвезення інших членів громади на роботу, надання допомоги сусідам в умовах самоізоляції тощо). Примітним є також створення великої кількості організованих груп

взаємодопомоги й підтримки незахищених членів у громадах, наприклад, проєкт «Жіночі групи взаємодопомоги на передовій боротьби з Covid-19» (Нововолинська ТГ), проєкт «Хвороба не знає національності – гідна самоізоляція ромського тимчасового поселення у м. Самбір» (Самбірська ТГ), Координаційний офіс безпеки в місті Татарбунари Одеської області (Татарбунарська ТГ) (Возняк, Патицька, 2021), спільна ініціатива Міжнародного фонду «Відродження» та Представництва ЄС в Україні на подолання наслідків пандемії в Україні «Людяність та взаємодопомога», яка об'єднала 191 проєкт з територіальних громад на усій території України, тощо).

Таким чином, в умовах пандемії помітна суттєва активізація членів громад в напрямі виявлення турботи та альтруїзму щодо інших представників соціальних груп, з якими вони себе самоідентифікують. Зазначене доводить, що в умовах нестабільності саме соціальний капітал є ключовим чинником забезпечення стійкості територіальних громад. Впровадження теоретичних засад поведінкової економіки у діяльність органів місцевого самоврядування дасть змогу врахувати особливості поведінки членів територіальних громад при прийнятті управлінських рішень та розширити способи впливу на жителів громади для отримання очікуваного ефекту (впливати не тільки завдяки впровадженню примусових заходів, а через врахування переваг спільної ідентифікації).

Вище описана проблема – впровадження принципів «економіки турботи» в частині забезпечення надання послуг з догляду особам, які цього потребують, – особливо актуальна для територіальних громад в Україні.

У 2019 р. з прийняттям Закону України «Про соціальні послуги» розпочато відхід від централізованої системи надання соціальних послуг до формування і розвитку ринку соціальних послуг. У цьому контексті на органи самоврядування територіальних громад покладаються основні обов'язки по забезпеченню надання соціальних послуг особам, які їх потребують (рис. 2). А місцевий бюджет, поруч із державним бюджетом, та безпосереднім отримувачем послуг є джерелом фінансування соціальних послуг.

Водночас, хоча із прийняттям нової редакції Закону «Про соціальні послуги» українська держава пішла вперед у контексті врахування цінності доглядової праці (законом передбачено надання компенсаційних виплат особам, які доглядають за родичами, що перебувають у складних життєвих обставинах, за умови облікування їх як безробітних), проте цей законодавчий акт враховує цінність та особливості доглядової праці лише частково й не спрямований на подолання фінансової дискримінації осіб, які її надають.

Висновки, обговорення та рекомендації. Акцентування уваги на ролі органів місцевого самоврядування територіальних громад у впровадженні орієнтирів «економіки турботи» вимагає комплексного підходу до цієї проблеми саме у контексті управління територією, зокрема, шляхом врахування таких аспектів:

- 1) економічного внеску у розвиток громади сімей та соціальних груп;
- 2) можливостей розширення моделі підприємництва, заснованої на максимізації прибутку, в напрямі організації надання послуг з догляду в умовах ринку на засадах соціального підприємництва і з урахуванням поведінкових закономірностей індивідів (зокрема, альтруїзму та моральних цінностей).

Це дає можливість територіальним громадам бути одним із ключових суб'єктів розвитку «економіки турботи» та впроваджувати її принципи на власній території.

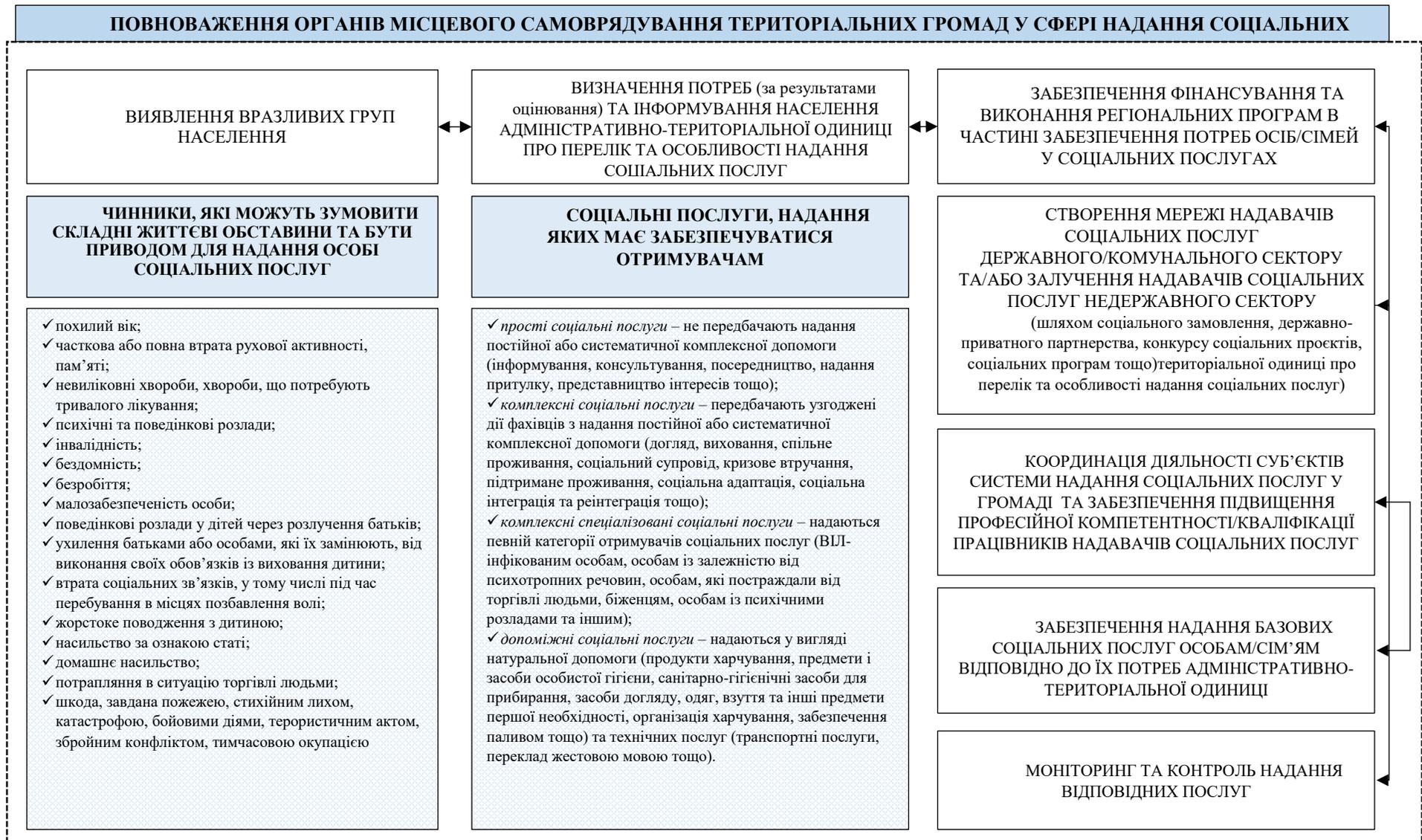

Рис. 2. Роль територіальної громади у сфері надання соціальних послуг
 Джерело: на основі Закону України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII від 17.01.2019 р.

Авторські внески

Концептуалізація: Патицька Христина
 Зберігання даних: Патицька Христина
 Формальний аналіз: Патицька Христина
 Придбання фінансування: Патицька Христина
 Розслідування: Патицька Христина
 Методика: Патицька Христина
 Адміністрація проекту: Патицька Христина
 Ресурси: Патицька Христина
 Нагляд: Патицька Христина
 Підтвердження: Патицька Христина
 Візуалізація: Патицька Христина
 Написання: Патицька Христина

* "Дослідження виконано в межах проекту «Фінансові детермінанти забезпечення економічного зростання регіонів і територіальних громад на засадах поведінкової економіки» (№2020.02/0215), що виконується за підтримки НФДУ (Конкурс «Підтримка досліджень провідних та молодих учених»)"

Список бібліографічного опису:

- 1.Возняк Г. В., & Патицька Х. О. (2021). Поведінкові аспекти прийняття фінансових рішень в умовах пандемії: локальний рівень. *Світ фінансів*. 3 (68). С. 8-22.
- 2.Cedos (2020). Коронавірус і соціальний захист: між реформою і кризою. URL: https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-sotsialnyi-zakhyst-mizh-reformoiu-i-kryzoiu/#dii_derzavi_u_sferi_social_nogo_zahistu_pid_cas_karantinu.
- 3.ООН Жінки в Україні (2020). Оперативна гендерна оцінка становища та потреб жінок у контексті ситуації з Covid-19 в Україні. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/report_rga_covid-19_ukr_0.pdf.
- 4.Про соціальні послуги. Закон України № 2671-VIII від 17.01.2019 р. Відомості ВРУ, 2019, 18, с. 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
- 5.Шалатек Л. Невидимий коронавірус робить видимою системну гендерну нерівність та несправедливість. *Heinrich Boll Stiftung*. URL: <https://ua.boell.org/uk/2020/06/11/covid-19-uniquely-affects-women-here-are-many-ways-it-does#IVB>.
- 6.Davies S., Harman S., True J., & Wenham C. (2020). Why gender matters in the impact and recovery from Covid-19. *The Interpreter*. URL: <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/why-gender-matters-impact-and-recovery-covid-19>.
- 7.Drury J., Carter H., Cocking C., Ntontis E., Tekin Guven S., & Amlôt R. (2019). Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Front. Public Health*, 7:141. doi: 10.3389/fpubh.2019.00141.

References:

- 1.Voznyak, H. V., & Patyts'ka, KH. O. (2021). Povedinkovi aspekty pryynyattya finansovykh rishen' v umovakh pandemiyi: lokal'nyy riven' [Behavioral aspects of making financial decisions in a pandemic: the local level]. *Svit finansiv - The world of finance*. 3 (68). S. 8-22. [in Ukrainian].
- 2.Cedos (2020). Koronavirus i sotsial'nyy zakhyst: mizh reformoyu i kryzoyu [Coronavirus and social protection: between reform and crisis]. Retrieved from https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-sotsialnyi-zakhyst-mizh-reformoiu-i-kryzoiu/#dii_derzavi_u_sferi_social_nogo_zahistu_pid_cas_karantinu. [in Ukrainian].
- 3.OON Zhinky v Ukraini (2020). Operatyvna henderna otsinka stanovishcha ta potreb zhinok u konteksti sytuatsiyi z Covid-19 v Ukraini [Operational gender assessment of the situation and needs of women in the context of the situation with Covid-19 in Ukraine]. Retrieved from https://www.auc.org.ua/sites/default/files/report_rga_covid-19_ukr_0.pdf. [in Ukrainian].
- 4.Pro sotsial'ni posluhy [About social services]. Law of Ukraine № 2671-VIII of January 17, 2019. Vidomosti VRU, 2019, 18, s. 73. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>. [in Ukrainian].
- 5.Shalatek, L. Nevydymyy koronavirus robyt' vydymoyu systemnu hendernu nerivnist' ta nespravedlyvist' [Invisible coronavirus makes visible systemic gender inequality and injustice]. *Heinrich Boll Stiftung*. Retrieved from <https://ua.boell.org/uk/2020/06/11/covid-19-uniquely-affects-women-here-are-many-ways-it-does#IVB>. [in Ukrainian].
- 6.Davies S., Harman S., True J., & Wenham C. (2020). Why gender matters in the impact and recovery from Covid-19. *The Interpreter*. Retrieved from <https://www.lowyinstitute.org/the-interpreter/why-gender-matters-impact-and-recovery-covid-19>.
- 7.Drury J., Carter H., Cocking C., Ntontis E., Tekin Guven S., & Amlôt R. (2019). Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Front. Public Health*, 7:141. doi: 10.3389/fpubh.2019.00141.

Дата подання публікації 15.03.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-3>

JEL Classification: E24; J30; C40; O40; R10

Шубалий Олександр, д.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-9131-1896>
 shubalyi@ukr.net

Oleksandr Shubalyi, Doctor of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-9131-1896>
 shubalyi@ukr.net

ПОРІВНЯЛЬНА ОЦІНКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОЇ ПРАЦІ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

У статті узагальнено питання оцінки забезпечення гідної праці та економічного зростання на польсько-українському прикордонні на основі сукупності показників. Основною метою дослідження є проведення порівняльної оцінки забезпечення гідної праці та економічного зростання в прикордонних регіонах Польщі та України, виходячи з наявних статистичних даних в контексті реалізації Цілі 8 Глобальних цілей сталого розвитку 2030. Вивчення літературних джерел та підходів до оцінки свідчить про те, що важливі проблеми оцінки забезпечення гідної праці та економічного зростання в контексті реалізації Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року в прикордонних регіонах Польщі та України залишилися поза увагою вітчизняних і зарубіжних дослідників та потребують детальнішого опрацювання. Актуальність вирішення даного дослідження полягає в тому, що для українських прикордонних регіонів важливо виявити проблемні моменти та вчасно реалізувати заходи для вирівнювання рівня розвитку у регіонах польсько-українського прикордоння, щоб зупинити загрозливі процеси наростання трудової міграції, низького рівня оплати праці та недостатнього розвитку власної переробної промисловості. Дослідження проведено в такій логічній послідовності: порівняно системи індикаторів оцінки Цілі 8, які використовуються для оцінки досягнення Цілей сталого розвитку 2030 в Польщі та Україні; на основі наявної регіональної статистики сформовано показники для міжрегіональних порівнянь; визначено індивідуальні та інтегральні індекси за окремі роки та загалом за аналізований період. Масив статистичних даних, взятий для оцінки охоплює наявні офіційні дані за останні 3 роки – 2018-2020рр. Об'єктом дослідження є прикордонні регіони Польщі (Люблінське та Підкарпатське воєводства) та України (Львівська та Волинська області). У статті представлені результати економіко-статистичної порівняльної оцінки забезпечення гідної праці та економічного зростання на польсько-українському прикордонні, яка показала, що польські прикордонні регіони загалом забезпечують порівняно високий рівень гідної праці та економічного зростання, тоді як українські – тільки низький рівень. Дослідження емпірично підтверджує, що регіональна політика соціально-економічного розвитку українських прикордонних регіонів повинна бути спрямована на суттєву активізацію діяльності в напрямку забезпечення гідної праці та економічного зростання в майбутніх періодах на основі максимального використання вигідного географічного положення для розвитку взаємовигідної співпраці з польськими прикордонними регіонами для прискорення процесу європейської інтеграції України. Результати дослідження можуть бути корисними для вирішення проблем масової трудової міграції населення, розвитку власних імпорто замісних виробництв, підвищення рівня зайнятості населення та заробітної плати у прикордонних польських і українських регіонах.

Ключові слова: гідна праця, економічне зростання, прикордонні регіони, Польща, Україна, Цілі сталого розвитку, порівняльна оцінка.

COMPARATIVE ASSESSMENT OF DECENT WORK AND ECONOMIC GROWTH IN THE BORDER REGIONS OF POLAND AND UKRAINE

The article summarizes the issue of assessing decent work and economic growth on the Polish-Ukrainian border on the basis of a set of indicators. The main purpose of the study is to conduct a comparative assessment of decent work and economic growth in the border regions of Poland and Ukraine, based on available statistics in the context of Goal 8 of the Global Sustainable Development Goals 2030. The study of literature sources and approaches to assessment estimates of decent work and economic growth in the context of the implementation of the Global Sustainable Development Goals by 2030 in the border regions of Poland and Ukraine have been ignored by domestic and foreign researchers and need to be studied in more detail. The urgency of solving this study is

that it is important for Ukrainian border regions to identify problems and timely implement measures to equalize the level of development in the Polish-Ukrainian border regions to stop the threatening processes of labor migration, low wages and insufficient development of its own processing industry. The research was conducted in the following logical sequence: comparison of the indicator indicators system of Objective 8, which are used to assess the achievement of the 2030 Sustainable Development Goals in Poland and Ukraine; indicators for interregional comparisons are formed on the basis of available regional statistics; individual and integral indices for individual years and in general for the analyzed period are determined. The array of statistical data taken for evaluation covers the available official data for the last 3 years - 2018-2020. The object of the study is the border regions of Poland (Lublin and Podkarpackie Voivodeships) and Ukraine (Lviv and Volyn regions). The article presents the results of economic and statistical comparative assessment of decent work and economic growth on the Polish-Ukrainian border, which showed that Polish border regions generally provide a relatively high level of decent work and economic growth, while Ukrainian - only low. The study empirically confirms that the regional policy of socio-economic development of Ukrainian border regions should be aimed at significantly intensifying activities to ensure decent work and economic growth in the future by maximizing the use of favorable geographical location to develop mutually beneficial cooperation with Polish border regions in the integration process. Ukraine to the EU. The results of the study can be useful for solving the problems of mass labor migration, development of own import-substituting industries, increasing employment and wages in the border Polish and Ukrainian regions.

Key words: *decent work, economic growth, border regions, Poland, Ukraine, Sustainable Development Goals, comparative assessment.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. За підсумками Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2015 року в Порядку денному «Перетворення нашого світу» (Agenda, 2015) було визначено 17 Глобальних цілей сталого розвитку людства до 2030 року. Серед глобальних цілей виділено Ціль 8 «Забезпечення гідної праці та економічного зростання», що дуже важливо для країн, які розвиваються, до яких належить Україна, а також країн Європейського Союзу, які потребують підвищення рівня розвитку, щоб підвищити значимість в європейському просторі, до яких належить Польща. Особливо важливо порівняти показники забезпечення гідної праці та економічного зростання у прикордонних регіонах Польщі та України, що дозволить виявити проблемні моменти та вчасно реалізувати заходи для вирівнювання рівня розвитку у регіонах польсько-українського прикордоння, щоб зупинити загрозливі для прикордонних регіонів України процеси наростання трудової міграції, низького рівня оплати праці та недостатнього розвитку власної переробної промисловості.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Забезпечення гідної праці в контексті Глобальних цілей сталого розвитку 2030 (Agenda, 2015) передбачає зосередження уваги на таких ключових напрямках: створення робочих місць, соціальний захист, права на роботі та соціальний діалог. Ціль 8 Порядку денного на 2030 рік закликає до сприяння стійкому, інклюзивному та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці, і буде ключовою сферою взаємодії Міжнародної організації праці (МОП) та її учасників. Крім того, ключові аспекти гідної праці широко включені в цілі багатьох інших 16 цілей нового бачення розвитку ООН. Міжнародна організація праці прийняла «Програму гідної праці для України на 2020-2024 роки» (МОП, 2020), яка покликана активізувати роботу за трьома пріоритетами: покращений соціальний діалог, інклюзивна та продуктивна зайнятість, поліпшені умови праці та соціальний захист.

Концептуальні, теоретичні, правові проблеми забезпечення гідної праці та економічного зростання протягом останніх років досліджували ряд вчених: (Буяшенко та ін., 2016), (Колот і Герасименко, 2017), (Амелічева, 2019), (Сахарук, 2020), (Панькова і Касперович, 2021) та інші. Щодо розробки методології оцінки гідної праці можна виділити дослідження таких вчених: (Дороніна, 2018), (Калачова, 2006), (Шишкіна і Полюхевич, 2017), (Vaughan-Whitehead, et al., 2021), (Shubalyi and Petrukha, 2021) та інші.

В той же час важливі проблеми оцінки забезпечення гідної праці та економічного зростання в контексті реалізації Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року в

прикордонних регіонах Польщі та України залишилися поза увагою вітчизняних і зарубіжних дослідників та потребує детальнішого опрацювання.

Цілі статті. Мета дослідження полягає у проведенні порівняльної оцінки забезпечення гідної праці та економічного зростання в прикордонних регіонах Польщі (до яких віднесено Люблінське та Підкарпатське воєводства) та України (віднесено тільки Львівську та Волинську області, оскільки лінія кордону Польщі із Закарпатською областю є незначним) за останні 3 роки, виходячи з наявних статистичних даних в контексті реалізації Цілі 8 Глобальних цілей сталого розвитку 2030.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для моніторингу та оцінки досягнення Глобальних цілей сталого розвитку 2030 кожна країна конкретизує в рамках кожної з 17 Цілей сукупність завдань, які відповідають особливостям та пріоритетам національної соціо-еколого-економічної політики. Зрозуміло, що ці завдання можуть значно відрізнятися навіть в сусідніх країнах.

Якщо аналізувати та порівнювати завдання (або національні пріоритети), які виділені в рамках реалізації Цілі 8 «Забезпечення гідної праці та економічного зростання» в Польщі та Україні, то переважна більшість з них значно відрізняються, що чітко прослідковується з даних таблиці 1. Видно, що майже повністю збігається формулювання тільки одного завдання – 8.3. «Підвищити рівень зайнятості населення». Інші формулювання завдань та індикатори мають значні відмінності.

Відповідно, також відрізняються відібрані індикатори, на основі яких проводиться щорічний моніторинг та оцінка ступеня досягнення кожної з 17 Глобальних цілей сталого розвитку 2030.

В Україні питаннями моніторингу виконання Глобальних цілей сталого розвитку 2030 займається Державна служба статистики України (*SDG Open Platform, 2022*), а для оцінки досягнення Цілі 8 на національному рівні визначено 6 завдань, а кожному з них поставлено у відповідність 1-4 індикаторів. Тоді як загальна кількість індикаторів становить 14 (таблиця 1).

Таблиця 1. Завдання та індикатори для моніторингу та оцінки досягнення Цілі 8 «Забезпечення гідної праці та економічного зростання» Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року в Україні*

Завдання	Індикатор
1	2
8.1. Забезпечити стійке зростання ВВП на основі модернізації виробництва, розвитку інновацій, підвищення експортного потенціалу, виводу на зовнішні ринки продукції з високою часткою доданої вартості	8.1.1. Індекс фізичного обсягу ВВП, %
	8.1.2. Частка валового нагромадження основного капіталу у ВВП, %
	8.1.3. Частка експорту товарів з використанням у виробництві технологій високого та середньовисокого рівня в загальному обсязі експорту товарів, % (групи "Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості", "Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них", "Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання", "Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби", 90-та підгрупа групи "Прилади та апарати оптичні, фотографічні" (згідно з УКТЗЕД))
	8.1.4. Місце України у рейтингу за Глобальним інноваційним індексом
8.2. Підвищувати ефективність виробництва на засадах сталого розвитку та розвитку високотехнологічних конкурентних виробництв	8.2.1. Коефіцієнт віддачі основних засобів
	8.2.2. Індекс зміни продуктивності праці, %
8.3. Підвищити рівень зайнятості населення	8.3.1. Рівень зайнятості населення віком 20-64 роки, %
8.4. Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок	8.4.1. Частка молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки, %

Продовження таблиці 1

1	2
8.5. Сприяти забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих, зокрема шляхом застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці та промислової безпеки	8.5.1. Кількість потерпілих від нещасних випадків на виробництві, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, % до рівня 2015 року
	8.5.2. Кількість загиблих від нещасних випадків на виробництві, % до рівня 2015 року
	8.5.3. Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, у загальнообліковій кількості штатних працівників, %
8.6. Створити інституційні та фінансові можливості для самореалізації потенціалу економічно активної частини населення та розвитку креативної економіки	8.6.1. Кількість зайнятих працівників у суб'єктів середнього та малого підприємництва, млн. осіб
	8.6.2. Частка доданої вартості за витратами виробництва суб'єктів середнього та малого підприємництва, у % до загальної суми доданої вартості за витратами виробництва
	8.6.3. Місце України у рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business

*побудовано автором на основі даних (SDG Open Platform, 2022).

В Польщі моніторинг виконання Глобальних цілей сталого розвитку 2030 проводить Головне статистичне управління Польщі (National Reporting Platform on Poland's SDGs, 2022), а для оцінки ступеня досягнення Цілі 8 виділено 9 пріоритетів, кожному з яких відповідає 1-3 індикатори. Загальна кількість індикаторів становить 13 (таблиця 2).

Як бачимо, хоча в Україні виділено порівняно менше завдань (чи національних пріоритетів) реалізації Цілі 8 (тільки 6), ніж в Польщі (9 пріоритетів), але загальна кількість індикаторів, на основі яких проводиться безпосередня оцінка, більша в Україні – 14 індикаторів, ніж в Польщі – 13 індикаторів. Тобто різниця полягає не в кількості завдань, які виділено на національному рівні, а в ступені деталізації оціночних індикаторів, на основі яких можна робити висновки про досягнення Цілі 8 «Забезпечення гідної праці та економічного зростання» Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року.

Вважаємо, що для забезпечення порівнюваності оцінок досягнення Цілі 8 «Забезпечення гідної праці та економічного зростання» за прикордонними регіонами Польщі та України, доцільно використовувати однакові показники, які найточніше відображатимуть її змістовне наповнення. Важливо, щоб ці показники за змістом відповідали показникам-індикаторам, виділених країнами та охоплювали основні аспекти як забезпечення гідної праці, так і економічного зростання. Також важливо, щоб ці показники були порівнюваними, тобто виникає необхідність перерахунку вартісних показників у спільну грошову одиницю, або використання відносних величин, виражених індексами чи у відсоткових пунктах.

Порівняння показників-індикаторів, які виділені для оцінки досягнення Цілі 8 в статистиці Польща та України, показує, що певною подібністю відзначаються тільки показники рівня зайнятості населення, але є відмінність у віковій групі населення, яке береться до уваги. Адже в Україні – це населення віком 20-64 роки, а в Польщі – населення від 15 років. В Україні збір статистичних даних про зайнятість населення у віці 15 років і старше, в тому числі за регіонами, розпочато лише починаючи з 2019 року, тобто не охоплює увесь аналізований нами період, тому за основу для порівняння взято показники зайнятості за період 15-70 років.

Таблиця 2. Національні пріоритети та індикатори для моніторингу та оцінки досягнення Цілі 8 «Забезпечення гідної праці та економічного зростання» Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року в Польщі*

Національні пріоритети	Індикатори
8.1. Пошук нових конкурентних переваг на основі технологічного прогресу продукції, якості та інноваційності пропонованої продукції, а також механізмів інтернаціоналізації підприємств	8.1.a Частка експорту високотехнологічної продукції в загальному експорті
	8.1.b Витрати на інноваційну діяльність підприємств по відношенню до ВВП
	8.1.c Індекс глобальної конкурентоспроможності (GCI) - позиція в рейтингу
8.2. Розвиток підприємництва (юридичні спрощення ведення бізнесу та доступ до інструментів фінансування)	8.2.a Індекс простоти ведення бізнесу (рейтинг Doing Business)
8.3. Підвищення рівня зайнятості	8.3.a Рівень зайнятості населення віком від 15 років (за даними ВАЕЛ)
8.4. Пропагування стабільних форм зайнятості	8.4.a Відсоток зайнятих за трудовими відносинами по відношенню до кількості людей, які працюють у народному господарстві
8.5. Підвищення гнучкості щодо методів організації та виконання роботи	8.5.a Рівень зайнятості жінок з наймолодшою дитиною до 5 років за ОРС
8.6. Відповідне створення ринку праці для забезпечення гідної праці для всіх	8.6.a Відсоток працівників, які отримують загальну місячну заробітну плату до 50% середньої заробітної плати бруто в народному господарстві
8.7. Професійна активізація молоді, жінок, осіб віком 50+, довготривалих безробітних та інвалідів	8.7.a Рівень економічної активності
	8.7.b Частка довготривалих безробітних у загальній кількості безробітних (20-64 роки)
	8.7.c Молоді безробітні, які не навчаються та навчаються (вік 15-24)
8.8. Поліпшення потоку невикористаної робочої сили із сільського господарства в інші галузі	8.8.a Частка людей, які працюють у сільській місцевості в несільськогосподарському секторі, у загальній кількості людей, які працюють у сільській місцевості
8.9. Розробка відповідальної міграційної політики	8.9.a Баланс міжнародних міграцій на постійне проживання

*побудовано автором на основі даних (National Reporting Platform on Poland's SDGs, 2022).

В Україні серед показників за Ціллю 8 виділено Індекс фізичного обсягу ВВП (у %), що характеризує рівень економічного зростання в країні, тоді як у Польщі у цій групі немає жодного показника, який би враховував зростання ВВП. В регіональній статистиці України для оцінки економічного зростання використовується Індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту, у цінах попереднього року (у %), тоді як в регіональній статистиці Польщі по окремих регіонах обліковується Індекс зростання обсягу ВВП у цінах попереднього року (у %). Вказані показники за методикою розрахунку є ідентичними, а тому можуть бути використані для порівняння.

Також вважаємо, що важливим показником, який може характеризувати економічне зростання і прийнятний для порівняння за окремими країнами і їх регіонами, є Валовий внутрішній продукт на 1 особу (в Україні аналогічно до попереднього цей показник має назву: Валовий регіональний продукт на 1 особу), який для забезпечення порівнюваності доцільно перерахувати у спільну міжнародну валюту – міжнародний долар за паритетом купівельної спроможності на основі даних Світового банку (World Bank, 2022).

Оскільки основою забезпечення гідної праці є забезпечення належної її оплати, доцільно до показників міжрегіональних порівнянь додати також показник

середньомісячної заробітної плати, які використовується у регіональній статистиці Польщі та України, але також перерахований у міжнародні долари за паритетом купівельної спроможності.

Отже, на основі опрацювання виділених у Польщі та Україні індикаторів в рамках визначених завдань (національних пріоритетів), враховуючи значні відмінності у їх складі, а також беручи до уваги наявну порівнювану статистичну базу і розуміння змісту Цілі 8 виділено 4 основних показники, які, на нашу думку, характеризуватимуть як ступінь досягнення гідної праці (2 показники), так і забезпечення економічного зростання (також 2 показники):

- індекс зростання обсягу Валового внутрішнього продукту регіону в Польщі (або Валового регіонального продукту для регіонів України) у цінах попереднього року, %;

- Валовий внутрішній продукт на 1 особу (валовий регіональний продукт на 1 особу – для регіонів України), міжнародних доларів за паритетом купівельної спроможності;

- середньомісячна заробітна плата, міжнародних доларів за паритетом купівельної спроможності;

- рівень зайнятості населення (для України – віком 15-70 років, для Польщі - віком від 15 років і старше), %.

Враховуючи певне запізнення з оприлюдненням даних про значення показників ВВП за регіонами в Польщі та показника ВРП за регіонами України, на час проведення даного дослідження останні офіційні дані охоплювали тільки 2020 рік. Виходячи з цього, усі статистичні дані для проведення оцінки забезпечення гідної праці та економічного зростання у регіонах польсько-українського прикордоння охоплюють період 2018-2020рр. Для усіх обраних показників позитивною зміною вважатиметься зростання їх значень, тобто вони є показниками-стимуляторами. Для забезпечення порівняння різномісних показників, які обчислені в різних одиницях виміру, доцільно перейти від їх числових значень до індексів. Це передбачає вибір методології розрахунку індивідуальних індексів показників за окремі роки і загалом за аналізований період, а також визначення на їх основі інтегрального індексу.

На основі методичних рекомендацій (Побурко, 2004) щодо проведення економіко-статистичних порівнянь з використанням індексного методу в даному випадку для переходу від значень окремих показників до безрозмірних величин – індексів пропонується наступний підхід до їх розрахунку:

- індивідуальні індекси показників за окремі роки розраховувати як відношення значення показника окремого регіону Польщі чи України за окремий рік до максимального значення серед усіх регіонів Польщі та України за цей ще рік;

- індивідуальні індекси показників за увесь аналізований період (2018-2020рр.) розраховувати як середню арифметичну просту від значень індивідуальних індексів за окремі роки;

- інтегральний індекс гідної праці та економічного зростання за окремий рік розраховувати як середню арифметичну значень індивідуальних індексів усіх чотирьох показників за цей рік;

- інтегральний індекс гідної праці та економічного зростання за аналізований період (2018-2020рр.) розраховувати як середню арифметичну значень інтегральних індексів за окремі роки;

Початкові дані та результати порівняльної оцінки основних показників реалізації Цілі 8 «Забезпечення гідної праці та економічного зростання» Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року в прикордонних регіонах Польщі та України за 2018-2020 роки представлено у таблиці 3.

Таблиця 3. Порівняльна оцінка основних показників реалізації Цілі 8 «Забезпечення гідної праці та економічного зростання» Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року в прикордонних регіонах Польщі та України за 2018-2020 роки*

Показники за прикордонними регіонами	Значення показників			Індивідуальні індекси			Індекс за 2017-2020рр.
	2018	2019	2020	2018	2019	2020	
Індекс зростання обсягу ВВП (ВРП) у цінах попереднього року, %							
Люблінське воєводство	103,5	108,3	100,9	0,96	1,00	1,00	0,99
Підкарпатське воєводство	107,8	107,2	99,2	1,00	0,99	0,98	0,99
Волинська область	103,8	94,2	97,2	0,96	0,87	0,96	0,93
Львівська область	105,7	104,6	99,7	0,98	0,97	0,99	0,98
ВВП (ВРП) на 1 особу, міжнародних доларів за паритетом купівельної спроможності							
Люблінське воєводство	21236	23090	23416	0,95	0,97	0,99	0,97
Підкарпатське воєводство	22250	23716	23768	1,00	1,00	1,00	1,00
Волинська область	8743	10320	9772	0,39	0,44	0,41	0,41
Львівська область	10525	12013	12257	0,47	0,51	0,52	0,50
Середньомісячна заробітна плата, міжнародних доларів за паритетом купівельної спроможності							
Люблінське воєводство	2325	2470	2620	1,00	1,00	1,00	1,00
Підкарпатське воєводство	2252	2394	2532	0,97	0,97	0,97	0,97
Волинська область	1099	1222	1203	0,47	0,49	0,46	0,48
Львівська область	1200	1308	1338	0,52	0,53	0,51	0,52
Рівень зайнятості населення, %**							
Люблінське воєводство	51,9	51,6	51,5	0,91	0,89	0,92	0,91
Підкарпатське воєводство	51,4	51,4	51,6	0,90	0,89	0,92	0,91
Волинська область	49,5	50,9	48,9	0,87	0,88	0,87	0,88
Львівська область	56,8	57,8	56	1,00	1,00	1,00	1,00

*побудовано автором на основі даних (SDG Open Platform, 2022; National Reporting Platform on Poland's SDGs, 2022).

**в Україні для населення віком 15-70 років, у Польщі – від 15 років і старше.

Результати оцінки показують, що за значенням індексу зростання ВВП (ВРП) у цінах попереднього року польські прикордонні регіони в цілому забезпечували вищі значення, ніж українські, хоча у 2020 році у зв'язку із пандемією COVID-19 відбулося зниження цього показника в усіх регіонах. Загалом за період Люблінське і Підкарпатське воєводства забезпечили однакові значення індексів (0,98), дещо меншим було його значення у Львівській області (0,97), а найменшим у Волинській області (0,93).

Аналізуючи значення показників та індивідуальних індексів ВВП (ВРП) на 1 особу, бачимо, що спостерігалось значне переважання значень в польських регіонах як за окремі роки, так і в цілому за період (0,97 та 1,00) порівняно з українськими (0,41-0,50), що свідчить про значне їх відставання за рівнем економічного розвитку.

Подібна ситуація склалася і у процесі аналізу показників та індивідуальних індексів середньомісячної заробітної плати. Польські регіони досягнули порівняно значно вищих рівнів індивідуальних індексів за окремі роки та в цілому за аналізований період (0,97-1,00), тоді як значення індивідуальних індексів в українських регіонах були відповідно у 2 рази меншими (0,48-0,52).

Порівняльний аналіз рівня зайнятості населення показує, що найвищий рівень протягом усього періоду та в цілому за період забезпечила Львівська область (1,00), тоді як польські регіони досягнули однакових значень індивідуального індексу за період (по 0,91), а найнижчим рівнем як за окремі роки, так і за період в цілому характеризувалася Волинська область (0,88).

Як бачимо, за показниками ВВП (ВРП) на 1 особу та середньомісячною заробітною платою польські регіони переважають українські практично у 2 рази, тоді як за індексом зростання ВВП (ВРП) значних відхилень не спостерігалось, а за рівнем зайнятості взагалі першість утримувала Львівська область. Але слід звернути увагу на найнижчі рівні вказаних показників у Волинській області як за окремі роки, так і в цілому за період, що свідчить про необхідність активізації роботи для забезпечення гідної праці та економічного зростання в майбутньому.

На наступному етапі проведено інтегральну оцінку забезпечення гідної праці та економічного зростання в прикордонних регіонах Польщі та України за період 2018-2020рр. (рис. 1).

Як бачимо польські прикордонні регіони забезпечили високий рівень реалізації Цілі 8 «забезпечення гідної праці та економічного зростання» як за окремі роки, так і загалом за період 2018-2020рр., досягнувши однакових значень інтегральних індексів – 0,97. З іншого боку, українські регіони забезпечили тільки порівняно низький рівень – Львівська область – 0,75, а Волинська область найнижчий серед усіх регіонів – 0,67. При цьому в польських регіонах за окремі роки спостерігалися стабільно високі значення інтегральних індексів, а в українських навпаки – низькі, хоча намітилася незначне їх зростання у 2020 році.

Найгіршою серед усіх регіонів польсько-українського прикордоння залишається ситуація у Волинській області, яка відстає за рівнем забезпечення гідної праці та економічного зростання від Львівської області, а ще більше від польських прикордонних регіонів – Люблінського та Підкарпатського воєводств.

Висновки, обговорення та рекомендації. Забезпечення гідної праці та економічного зростання є важливими цільовими орієнтирами переходу до сталого розвитку. Це підтверджує виділення серед Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року окремої Цілі 8 «Забезпечення гідної праці та економічного зростання». Кожна країна в рамках цих глобальних цільових орієнтирів визначає власні завдання або пріоритети та формує комплекс показників-індикаторів, за допомогою яких оцінюватиметься ступінь досягнення цих цілей.

Аналіз завдань (пріоритетів), а також показників-індикаторів, які визначені для оцінки Цілі 8 у Польщі та Україні показав, що вони значно відрізняються. Тому для проведення міжрегіональних порівнянь виникла необхідність виділення окремої сукупності показників, на основі яких з позицій наявності офіційних статистичних даних за регіонами Польщі та України можна оцінити рівень забезпечення гідної праці та економічного зростання – це індекс зростання ВВП (або ВРП), сума ВВП (ВРП) на 1 особу, середньомісячна заробітна плата, рівень зайнятості населення.

Для проведення порівняльної оцінки обрано індексний метод, який передбачав визначення індивідуальних індексів обраних показників за окремі роки та за увесь період, а надалі інтегральних індексів на основі індивідуальних також за окремі роки та в цілому за аналізований період. Результати оцінки показали, що за показниками ВВП (ВРП) на 1 особу, а також середньомісячної заробітної плати польські прикордонні регіони майже у 2 рази переважають українські прикордонні регіони.

Тоді як за іншими показниками – індексом зростання обсягу ВВП (ВРП) та рівнем зайнятості населення – різниця не така суттєва, навіть за останнім показником Львівська область значно переважає усі інші регіони.

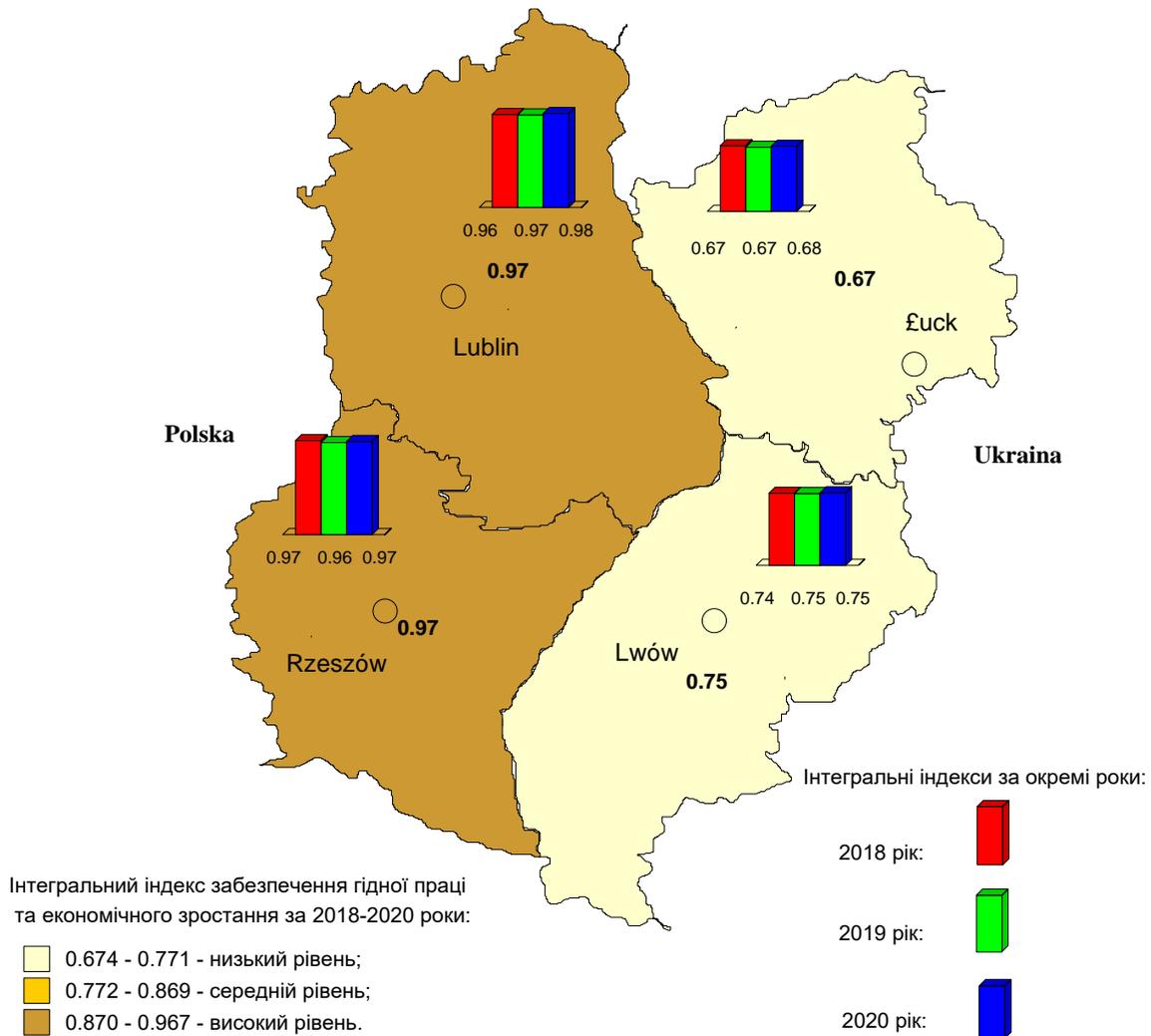

Рис. 1. Картографічне представлення результатів інтегральної оцінки реалізації Цілі 8 «Забезпечення гідної праці та економічного зростання» Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року в прикордонних регіонах Польщі та України за 2018-2020 роки*
*побудовано автором на основі результатів розрахунку інтегральних індексів за даними таблиці 3.

Але інтегральна оцінка засвідчила, що все таки польські прикордонні регіони загалом забезпечують порівняно високий рівень гідної праці та економічного зростання, тоді як українські – тільки низький рівень.

Тому надалі регіональна політика соціально-економічного розвитку українських прикордонних регіонів повинна бути спрямована на суттєву активізацію діяльності в напрямку забезпечення гідної праці та економічного зростання в майбутніх періодах на основі максимального використання вигідного географічного положення для розвитку взаємовигідної співпраці з польськими прикордонними регіонами для прискорення процесу європейської інтеграції України. Це паралельно дозволить вирішити проблеми масової трудової міграції населення, розвитку власних імпортозамінних виробництв, підвищення рівня зайнятості населення та заробітної плати у прикордонних українських регіонах.

Авторські внески

Концептуалізація: Шубалий Олександр

Зберігання даних: Шубалий Олександр

Формальний аналіз: Шубалий Олександр
 Придбання фінансування: Шубалий Олександр
 Розслідування: Шубалий Олександр
 Методика: Шубалий Олександр
 Адміністрація проекту: Шубалий Олександр
 Ресурси: Шубалий Олександр
 Нагляд: Шубалий Олександр
 Підтвердження: Шубалий Олександр
 Візуалізація: Шубалий Олександр
 Написання: Шубалий Олександр

Список бібліографічного опису:

1. Амелічева Л. П. Гідна праця: теоретико-правовий погляд на проблему її регулювання. *Правничий часопис Донецького університету*. № 1. С. 3-12.
2. Бугаєнко В. В., Кобзиста О.О., Ткаченко Я.С. (2016). Гідна праця :політика зайнятості та оплати праці (Аналітичний матеріал за результатами дослідження «Посилення внеску профспілок у забезпечення гідної праці в Україні»). *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. № 1-2. С. 9-24.
3. Дороніна О.А. (2018). Регіональний вимір гідної праці в Україні : оцінка складових та моніторинг змін. *Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць; Одеський національний економічний університет*. Вип. № 4 (68). С. 31–43.
4. Калачова І.В. (2006). Концептуальні та методологічні аспекти вимірювання гідної праці. *Економіка промисловості*. № 3. С. 229-234.
5. Колот А. М., Герасименко О.О. (2017). Концепт гідної праці як теоретико-прикладна платформа розвитку соціально-трудова сфери. *Проблеми економіки та політичної економії*. № 2. С. 7-55.
6. Міжнародна організація праці. (2020). Програма гідної праці для України на 2020-2024 роки. Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. URL: <http://employers.org.ua/news/id2265>
7. Панькова О.В., Касперович О.Ю. (2021). Цільові пріоритети регуляторної політики України щодо формування умов гідної праці у платформній економіці. *Економіка промисловості*. № 4 (96). С. 21–40.
8. Побурко Я.О. (2004). Основи організації регіональної статистики. НАН України. Ін-т регіон. дослідж. Львів, 196 с.
9. Сахарук І. (2020). Соціальний діалог як основа реалізації концепції гідної праці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. № 2(113). С. 56-61.
10. Шишкіна О.О., Полухевич А.М. (2017). Методичні засади оцінювання гідної праці підприємств. *Соціально-трудова відносини: теорія та практика*. Випуск № 2 (14). С. 311-320.
11. National Reporting Platform on Poland's Sustainable Development Goals. (2022). Central Statistical Office of Poland. URL: <https://sdg.gov.pl/> (дата звернення: 28.05.2022).
12. National SDG Reporting Platform (SDG Open Platform). (2022). State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.05.2022).
13. Shubalyi O., Petrukha S. (2021). Assessment of a Stimulating Effect of Wages on Economic Growth of Border Regions of Poland and Ukraine. *Social Contexts*. Vol. 9, No. 2 (18), 22-34.
14. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (дата звернення: 28.05.2022).
15. Vaughan-Whitehead D., Ghellab Y. and Muñoz de Bustillo Llorente R. (Eds.) (2021). *The new world of work: Challenges and opportunities for social partners and labour institutions*. International Labour Office. Edward Elgar Publishing. 673p.
16. World Bank, (2022). World Development Indicators database, Eurostat-OECD PPP Programme. PPP conversion factor, GDP (LCU per international \$). https://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.PPP?most_recent_year_desc=true (дата звернення: 28.05.2022).

References:

1. Amelicheva L.P. (2019). Hidna pratsya: teoretyko-pravovyy pohlyad na problemu yiyi rehulyuvannya [Decent work: theoretical and legal view on the problem of its regulation]. *Pravnychyy chasopys Donets'koho universytetu – Law Journal of Donetsk University*. 1, 3-12. [in Ukrainian].
2. Buyashenko V.V., Kobzyska O.O., Tkachenko Y.A.S. (2016). Hidna pratsya :polityka zaynyatosti ta oplaty pratsi (Analitychnyy material za rezul'tatamy doslidzhennya «Posylennya vnesku profspilok u zabezpechennya hidnoyi pratsi v Ukraini») [Decent work: employment and wage policy (Analytical material based on the results of the study "Strengthening the contribution of trade unions in ensuring decent work in Ukraine")]. *Visnyk Akademiyi pratsi, sotsial'nykh vidnosyn i turyzmu – Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*. 1-2, 9-24. [in Ukrainian].
3. Doronina O.A. (2018). Rehional'nyy vymir hidnoyi pratsi v Ukraini : otsinka skladovykh ta monitorynh zmin [Regional dimension of decent work in Ukraine: assessment of components and monitoring of changes]. *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen': zb. nauk. prats'; Odes'kyi natsional'nyy ekonomichnyy universytet – Bulletin of socio-economic research: coll. Science. to work; Odessa National Economic University*. 4 (68), 31–43. [in Ukrainian].

4. Kalachova I.V. (2006). Kontseptual'ni ta metodolohichni aspekty vymiryuvannya hidnoyi pratsi [Conceptual and methodological aspects of measuring decent work]. *Ekonomika promyslovosti – Industrial economics*. 3, 229-234. [in Ukrainian].
5. Kolot A. M., Herasymenko O.O. (2017). Kontsept hidnoyi pratsi yak teoretyko-prykladna platforma rozvytku sotsial'no-trudovoyi sfery [The concept of decent work as a theoretical and applied platform for the development of social and labor sphere]. *Problemy ekonomiky ta politychnoyi ekonomiyi - Problems of economics and political economy*. 2, 7-55. [in Ukrainian].
6. International Labor Organization. (2020). *Prohrama hidnoyi pratsi dlya Ukrayiny na 2020-2024 roky [Decent Work Program for Ukraine for 2020-2024]*. ILO Office for Central and Eastern Europe. Retrieved from <http://employers.org.ua/news/id2265>
7. Pan'kova O.V., Kasperovych O.Yu. (2021). Tsil'ovi priorytety rehulyatornoyi polityky Ukrayiny shchodo formuvannya umov hidnoyi pratsi u platformniy ekonomitsi [Target priorities of Ukraine's regulatory policy on the formation of decent work in a platform economy]. *Ekonomika promyslovosti - Industrial economics*. 4 (96), 21–40. [in Ukrainian].
8. Poburko J.A. (2004). *Fundamentals of regional statistics*. Lviv, Ukraine. 196p. [in Ukrainian].
9. Sakharuk I. (2020). Sotsial'nyy dialoh yak osnova realizatsiyi kontseptsiyi hidnoyi pratsi [Social dialogue as a basis for the implementation of the concept of decent work]. *Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky - Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal sciences*. 2(113), 56-61. [in Ukrainian].
10. Shyshkina O.O., Polyukhevych A.M. (2017). Metodichni zasady otsinyuvannya hidnoyi pratsi pidpryyemstv [Methodical principles of evaluating decent work of enterprises]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka - Social and labor relations: theory and practice*. 2 (14), 311-320. [in Ukrainian].
11. National Reporting Platform on Poland's Sustainable Development Goals. (2022). Central Statistical Office of Poland. Retrieved from <https://sdg.gov.pl/> (accessed 28 May 2022).
12. National SDG Reporting Platform (SDG Open Platform) (2022). State Statistics Service of Ukraine. 2022. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 28 May 2022).
13. Shubalyi O., Petrukha S. (2021). Assessment of a Stimulating Effect of Wages on Economic Growth of Border Regions of Poland and Ukraine. *Social Contexts*. Vol. 9, No. 2 (18), 22-34.
14. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. Retrieved from https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (accessed 28 May 2022).
15. Vaughan-Whitehead D., Ghellab Y. and Muñoz de Bustillo Llorente R. (Eds.) (2021). *The new world of work: Challenges and opportunities for social partners and labour institutions*. International Labour Office. Edward Elgar Publishing. 673p.
16. World Bank (2022). World Development Indicators database, Eurostat-OECD PPP Programme. PPP conversion factor, GDP (LCU per international \$). Retrieved from https://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.PPP?most_recent_year_desc=true (accessed 28 May 2022).

Дата подання публікації 31.05.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-4>

JEL Classification: J11; O15; R22

Шубала Ірина, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-1541-0227>
shubala83@gmail.com

Irina Shubala, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-1541-0227>
shubala83@gmail.com

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ ТА МІГРАЦІЙНИХ ЧИННИКІВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті узагальнено питання вивчення впливу демографічних і міграційних чинників на економічний розвиток у післявоєнний період. Основною метою дослідження є вивчення впливу демографічних і міграційних чинників на економічний розвиток України у післявоєнний період для зосередження уваги на необхідності своєчасної розробки і реалізації державної антикризової політики стимулюючого типу. Аналіз літературних джерел та підходів до вирішення проблеми свідчить про те, що в складних економічних умовах внаслідок війни в нашій країні більш ґрунтовного дослідження потребує вивчення впливу демографічних і міграційних чинників на економічний розвиток нашої країни. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що для усунення негативної дії демографічних і міграційних чинників важливо дослідити їх вплив на економічний розвиток країни, щоб надалі вчасно розробити та реалізувати антикризові заходи, що є надзвичайно актуальним для України в умовах воєнного стану. Дослідження здійснюється в такій логічній послідовності: виділення та вивчення впливу основних демографічних і міграційних чинників на економічний розвиток, надання рекомендацій стимулюючого характеру для зменшення негативного впливу цих чинників у майбутньому. Об'єктом дослідження є демографічні і міграційні чинники, які впливають на економіку України після початку війни. Дослідження теоретично доводить, що демографічні та міграційні чинники мають значний негативний вплив на економічний розвиток України після початку війни, який буде тільки посилюватися, якщо не розпочати реалізацію антикризової державної політики у цій сфері. У процесі дослідження виявлено, що катастрофічними наслідками війни для України є втрата людського потенціалу, зниження рівня життя, зменшення чисельності працездатного населення та дисбаланси на ринку праці, збільшення навантаження осіб пенсійного віку тощо. Результати дослідження можуть бути корисними для формування комплексу заходів економічного стимулювання молодих сімей для збільшення народжуваності, бізнесу для створення нових робочих місць та підвищення рівня оплати праці, місцевої влади для створення належних житлових умов для переміщених осіб та осіб, які повертаються у зруйновані регіони.

Ключові слова: демографічні фактори, міграційні фактори, економічний розвиток, переміщене населення, людський потенціал, війна в Україні.

THE INFLUENCE OF DEMOGRAPHIC AND MIGRATION FACTORS ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD

The article summarizes the issue of studying the impact of demographic and migratory factors on economic development in the postwar period. The main purpose of the study is to study the impact of demographic and migratory factors on the economic development of Ukraine in the postwar period to focus on the need for timely development and implementation of state anti-crisis policy incentive type. Analysis of literature sources and approaches to solving the problem shows that in difficult economic conditions due to the war in our country requires a more thorough study of the impact of demographic and migratory factors on the economic development of our country. The urgency of solving this scientific problem is that to eliminate the negative effects of demographic and migration factors, it is important to study their impact on economic development, to further develop and implement anti-crisis measures, which is extremely important for Ukraine in martial law. The research is carried out in the following logical sequence: identification and study of the impact of major demographic and migratory factors on economic development, providing incentive recommendations to reduce the negative impact of these factors in the future. The object of the study is demographic and migration factors that affect the economy of Ukraine after the war. The study theoretically proves that demographic and migration factors have a significant negative impact on the economic development of Ukraine after the war, which will only intensify if we do not start implementing anti-crisis state policy in this area. The study revealed that the catastrophic consequences of the war for Ukraine are the loss of human potential, lower living standards, declining working population and

imbalances in the labor market, increasing the burden on people of retirement age and more. The results of the study can be useful for developing a set of economic incentives for young families to increase fertility, businesses to create new jobs and increase wages, local authorities to create adequate housing for displaced persons and people returning to the devastated regions.

Key words: *demographic factors, migration factors, economic development, displaced population, human potential, war in Ukraine.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В сучасному суспільстві питання демографії та міграції є нерозривними з економічним розвитком країни. Адже від чисельності населення та масштабів його внутрішнього чи зовнішнього переміщення залежить наявність на певній території найважливішого – людського ресурсу, який є системоутворюючим для подальшої розбудови виробничої і обслуговуючої інфраструктури. Війна – це своєрідний шок як для суспільства, так і для економіки країни, який призводить до багатьох негативних демографічних і міграційних процесів. Для усунення негативної дії демографічних і міграційних чинників важливо дослідити їх вплив на економічний розвиток країни, щоб надалі вчасно розробити та реалізувати антикризові заходи, що є надзвичайно актуальним для України в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Дослідженнями різного роду проблем, пов'язаних з впливом демографічних і міграційних чинників на економічний розвиток України приділялося багато уваги ще до початку війни, про що свідчать наукові праці ряду вітчизняних вчених: (Бурлан та ін., 2021), (Кравець, 2021), (Курило та ін., 2020), (Левченко, 2020), (Лібанова, 2016), (Лучко, Шестерняк, 2021), (Пудрик та ін., 2020), (Смутчак та ін., 2020), (Суптело, 2020), (Стасюк, 2020), (Тутова, Савченко, 2015), (Шелудько, Онищенко, 2021) та інших. Враховуючи неоціненний вклад кожного науковця у вирішення міграційних і демографічних проблем, варто зазначити, що в складних економічних умовах внаслідок війни в нашій країні більш ґрунтовного дослідження потребує вивчення впливу демографічних і міграційних чинників на економічний розвиток нашої країни. Адже це дозволить підібрати найбільш дієві економічні інструменти стимулювання розширеного відтворення населення, створення нових робочих місць, розвитку бізнесу та підвищення добробуту громадян.

Цілі статті. Мета роботи полягає у дослідженні впливу демографічних і міграційних чинників на економічний розвиток України у післявоєнний період для зосередження уваги на необхідності своєчасної розробки і реалізації державної антикризової політики стимулюючого типу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Події в нашій державі після початку повномасштабної війни 24 лютого 2022 року поділили життя суспільства на «до» та «після». Адже розв'язана війна проти нашої держави призводить не лише до руйнування фізичної інфраструктури (яку можна з часом відбудувати), але й до незворотної втрати людського потенціалу внаслідок загибелі великої кількості мирних жителів та військових. Війна призвела також до масових міграційних потоків населення як в межах країни, так і за кордон до більш розвинутих європейських країн.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR, 2022) більше 50% наших громадян перебувають в Польщі, 13,9% в Румунії, 9,1% в Угорщині, 7,2 в Республіці Молдова та 6,4% в Словаччині. Також варто зазначити, та понад 12 % населення України є примусово переміщеним до Росії. В той же час понад 8 млн. людей є тимчасово переміщеними в мажах України. В той же час варто відмітити, що країн Європи здебільшого виїхали жінки та діти, а межах нашої держави і чоловіки. До кінця 2022 року чисельність біженців може зрости до 8,3 мільйона осіб також чисельність внутрішньо переміщених може зрости до 8,7 мільйона осіб, що є катастрофічним для нашої держави. Все це свідчить про те, що якщо війна не буде

завершена протягом одного року, то це може призвести не лише до посилення економічної кризи, але й до соціально-демографічної кризи в Україні.

Варто відмітити, що значна частина населення, яка вимушено покинула свою територію, це населення працездатного віку, втрата якого стане додатковим несприятливим чинником, який негативно впливатиме на темпи післявоєнного відновлення економіки України. Адже за кордон виїхала значна кількість громадян працездатного віку, які можуть працювати. Довготривалість воєнних дій та їх поширення на інші регіони України може призвести до того, що від 20% населення, яке покинуло територію нашої країни, взагалі не повернеться додому, а працевлаштуються за кордоном. Також необхідно зауважити, що на даний час близько 1 млн. українців були силоміць вивезені на територію Російської Федерації, що також є негативним чинником, адже здебільшого депортували населення молодого та працездатного віку, а це в майбутньому також матиме катастрофічні наслідки для України, оскільки цих людей було вивезено у віддалені регіони країни-агресора і повернути їх назад буде дуже складно.

Враховуючи сукупний негативний вплив цих чинників, а також ще довоєнну тенденцію до зростання кількості пенсіонерів, в майбутньому це може призвести до важких наслідків, що знайдуть прояв у різкому зменшенні кількості економічно активного населення, натомість зростанні кількості осіб, які потребуватимуть соціального захисту та соціальної допомоги, що призведе до значного дисбалансу між доходами бюджетів усіх рівнів та видатками на соціальний захист та пенсійне забезпечення.

В той же час Е. Лібанова (Лібанова, 2016) вважає, що «державна демографічна політика повинна гуртуватися на таких напрямках, як регулювання народжуваності, зниження смертності та регулювання міграції. Сама по собі демографічна ситуація за всі роки незалежності нашої держави була досить складною, за всі 30 років показники народжуваності були значно меншими ніж смертності, посилена трудова міграція та стрімке старіння населення стали звичайним явищем для нас».

Можна спрогнозувати, що в недалекому майбутньому значний відсоток населення України складатимуть особи у віковій категорії 50+, що також призведе до зростання попиту на перекваліфікацію та навчання нових професій, які будуть актуальні для періоду відбудови економіки нашої країни. Адже усі розуміють, що тривалість війни досить негативно впливає на всі показники працездатності та психологічної стабільності населення, що може також призвести до зниження продуктивності праці. Переміщене населення України (біженці та внутрішньо переміщені особи), яке вимушено покинуло свої домівки, чітко має усвідомлювати, що для відновлення виробничої та обслуговуючої інфраструктури потрібен час та додаткові зусилля, тому для усіх буде робота, але не завжди вона може відповідати рівню кваліфікації та головне в цей складний час забезпечити принаймні рівень мінімальний добробуту для усіх зайнятих та економічно неактивних громадян.

Зростання кількості українських біженців до країн ЄС та їх всіляка підтримка урядами та населенням цих країн з одного боку можна розглядати як позитивне явище, адже таким чином люди зберігають найцінніше – власне життя, але, з іншого боку, значно вищий рівень розвитку європейських країн та відповідно й вищі рівні заробітної плати стають додатковими чинниками, які стимулюватимуть українців шукати постійну роботу та житло за кордоном. Таким чином інші європейські країни будуть покривати дефіцит робочої сили за рахунок працевлаштування українських біженців. Для самих біженців негативним моментом у цій ситуації стане те, що на початках тільки незначна кількість зможе претендувати на кваліфіковані та високооплачувані робочі місця, адже більшість не мають визнаної в ЄС освіти, на низькому рівні володіють іноземними мовами, їм важко буде переналаштуватися на погодинну оплату праці та постійний контроль робочого часу та продуктивності праці з боку роботодавця тощо.

Крім поточних, для нашої держави є низка загроз, які будуть мати негативний прояв у майбутньому. Адже стрімке зменшення народжуваності у минулі роки, що призвело до зменшення частки молоді в структурі населення, вже через 10 років призведе до дефіциту кваліфікованих кадрів за багатьма важливими професіями, а це негативно вплине на темпи післявоєнного розвитку національної економіки, оскільки чисельність пенсіонерів надалі зростатиме, а осіб працездатного віку навпаки – зменшуватиметься, що призведе до посилення дисбалансів на ринку праці, а також сповільнення розвитку окремих видів економічної діяльності, а також до наростання соціальної напруги в суспільстві.

Також варто відмітити, що значна кількість населення взагалі втратила власні оселі, а також документи, що ускладнює нарахування соціальних допомог. На даний час державному рівні передбачено різні види допомог тимчасово переміщеним громадянам і не лише фінансового характеру, але важливо забезпечити їх систематичність та адресність для осіб, які дійсно їх потребують. Зокрема, це стосується прискорення темпів будівництва тимчасового житла як для переміщених осіб, так і осіб, які втратили житло, але повертаються у свої регіони.

Також варто зазначити, що важливу роль з позицій підтримання демографічного балансу відіграє тривалість бойових дій, адже збільшення кількості загиблих і важкопоранених військових, це катастрофа не тільки для рідних та друзів, а й втрата чоловіків і жінок, як потенційних батьків, тобто втрата потенціалу відтворення населення в майбутньому. Адже надалі посилюватиметься дисбаланс між чисельністю жінок і чоловіків. Все це свідчить, що після перемоги наша країна функціонуватиме в умовах не лише економічної та міграційної криз, а ще й демографічної кризи. Масштаби цієї кризи на даний час визначити дуже важко, у зв'язку з продовженням бойових дій та відсутності офіційної інформації про втрати наших військових, але з огляду на кривавість цієї війни, можна передбачити, що демографічні наслідки будуть катастрофічними. Тому в найближчій перспективі на державному рівні варто розробити національну програму стимулювання зростання народжуваності для прискорення темпів народжуваності для якнайшвидшого відновлення людського потенціалу нашої держави.

Варто також врахувати, що перепис населення в нашій країні не проводився вже понад 20 років, і тому не можна точно сказати, яка кількість населення мешкала на тій чи іншій території, що також не дає можливості для точного визначення кількості зниклих та депортованих громадян. Звичайно, що людські втрати є найістотнішими та найбільшчистими і незворотними. Також потрібно чітко усвідомлювати той факт, що смертність в нашій державі і після закінчення війни може залишатися досить високою певний час, адже не скрізь буде можливість надавати гідну медичну допомогу, зокрема в тих містах і селах, які зруйновані вщент.

Також негативними наслідками війни, які можуть призвести до соціальної катастрофи, є загрозлива санітарна ситуація в регіонах, охоплених активними бойовими діями, адже зростає кількість мертвих серед військових і цивільного населення, які залишаються не похованими, а їх тіла розкладається на вулицях, що сприятиме розвитку різних інфекційних хвороб, які надалі також призведуть до зростання смертності серед населення.

Висновки, обговорення та рекомендації. Катастрофічними наслідками війни для України є втрата людського потенціалу, зниження рівня життя, зменшення чисельності працездатного населення та дисбаланси на ринку праці, збільшення навантаження осіб пенсійного віку тощо. Допоки триває війна немає точної офіційної інформації щодо внутрішньої та зовнішньої міграції населення, а також втрат у цій кривавій війні, але можна спрогнозувати, що міграційні і демографічні чинники матимуть негативний вплив на розвиток економіки нашої держави в найближчі 10 років.

Можна констатувати, що внаслідок війни через міграційні і демографічні втрати чисельність населення в нашій країні може суттєво зменшитися і ця тенденція триватиме не одне десятиліття. Говорити про стрімке зростання народжуваності також немає

підстав, адже в умовах зменшення добробуту та пережитих потрясінь не кожна сім'я зможе наважитися народжувати 3 і більше дитини, тому що немає впевненості в майбутньому. Також відбудеться суттєве зменшення економічно активного населення, що негативно вплине на темпи відбудови економіки України в повоєнний період.

Очевидно, що очікування завершення бойових дій тільки відкладає час відбудови економіки нашої країни, тому активно діяти потрібно навіть в цей складний воєнний період. Державна соціально-економічна політика повинна бути націлена як на інвестування відбудови економіки, так і на забезпечення належного соціального захисту населення, постраждалого під час війни. Для суттєвого покращення демографічної ситуації, зокрема за рахунок зростання народжуваності населення, потрібно надати додаткові економічні стимули для молодих сімей, зокрема сприяння забезпеченням власним житлом. Для стимулювання масового повернення біженців важливо вести активну політику детінізації та підвищення рівнів заробітної плати до європейського рівня. Для цього важливе значення матиме надання додаткових податкових стимулів роботодавцям та посилення державного регулювання товарних, енергетичних і фінансового ринків для підтримання економічної стабільності. Також важливо сприяти збільшенню тривалості життя населення за рахунок подальшого підвищення якості медичних, освітніх та соціальних послуг. Усі вказані ключові заходи потрібно впроваджувати комплексно, щоб у підсумку отримати синергетичний ефект для населення, бізнесу та держави.

Авторські внески

Концептуалізація: Шубала Ірина

Зберігання даних: Шубала Ірина

Формальний аналіз: Шубала Ірина

Придбання фінансування: Шубала Ірина

Розслідування: Шубала Ірина

Методика: Шубала Ірина

Адміністрація проекту: Шубала Ірина

Ресурси: Шубала Ірина

Нагляд: Шубала Ірина

Підтвердження: Шубала Ірина

Візуалізація: Шубала Ірина

Написання: Шубала Ірина

Список бібліографічного опису:

1. Бурлан С., Каткова Н., Марущак С. (2021). Оцінювання взаємозв'язків між рівнем життя населення, соціально-економічними і демографічними процесами в Україні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. № 2. С. 482-492.
2. Кравець І.М. (2021). Демографічна криза в Україні: стан, наслідки та перспективи її подолання. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. № 4. С. 114-120.
3. Курило І. О., Аксьонова С.Ю., Слюсар Л.І. (2020). Соціально-демографічні аспекти становища жінок в Україні в світлі Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм їх дискримінації (CEDAW). *Український соціум*. № 3. С. 104-123.
4. Левченко А.О. (2020). Демографічні передумови інноваційного розвитку людських ресурсів в Україні. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки : зб. наук. пр.* Вип. 5 (38). С. 97-105.
5. Лібанова Е.М. (2016). Інноваційні важелі демографічної політики. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія: Економіка та менеджмент*. №9. С. 21-33.
6. Лучко М., Шестерняк М. (2021). Статистичні методи прогнозування розвитку демографічних показників України: контекст застосування. *Журнал європейської економіки*. Т. 20, № 1. С. 191-211.
7. Пудрик Д.В., Квілінський О.С., Назаренко А.П. (2020). Сучасні тенденції розвитку демографічно-міграційного середовища України та країн ЄС. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. № 6. С. 321-329.
8. Смутчак З. В., Ситник О. Ю., Бідак В.Я. (2020). Збереження демографічного потенціалу України з позицій міжнародної мобільності. *Науковий вісник Львівської академії. Серія : Економіка, менеджмент та право*. Вип. 2. С. 129-140.
9. Султєло О.С. (2020). Демографічні трансформації в період постіндустріального переходу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*. Вип. 12. С. 32-42.

10. Стасюк О. (2020). Проблема оцінки демографічних втрат України внаслідок голодомору-геноциду у контексті деяких новітніх досліджень. *Гілея: науковий вісник*. Вип. 156. С. 118-123.
11. Тутова О. В., Савченко Є.А. (2015). Вплив демографічних і соціальних показників на валовий регіональний продукт в областях України. *Індуктивне моделювання складних систем*. Вип. 7. С. 271-281.
12. Шелудько Л. В., Онищенко О.С. (2021). Вплив демографічної ситуації на трудовий потенціал країни. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. № 1. С. 154-167.
13. UNHCR (2022). Ukraine Situation: Regional Refugee Response Plan – March-December 2022. <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/92257> (дата звернення: 29.05.2022).

References:

1. Burlan S., Katkova N., Marushchak S. (2021). Otsinyuvannya vzayemozv'yazkiv mizh rivnem zhyttya naselennya, sotsial'no-ekonomichnyimi i demohrafichnyimi protsesamy v Ukraini [Assessing the relationship between living standards, socio-economic and demographic processes in Ukraine]. *Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activities: problems of theory and practice*. 2, 482-492.
2. Kravets' I.M. (2021). Demohrafichna kryza v ukraïni: stan, naslidky ta perspektyvy yiyi podolannya [Demographic crisis in Ukraine: state, consequences and prospects of overcoming it]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*. 4, 114-120.
3. Kurylo I. O., Aks'onova S.Yu., Slyusar L.I. (2020). Sotsial'no-demohrafichni aspekty stanovyschcha zhinok v Ukraini v svitli Konventsiyi OON pro likvidatsiyu vsikh form yikh dyskryminatsiyi (CEDAW) [Socio-demographic aspects of the situation of women in Ukraine in the light of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination (CEDAW)]. *Ukrayins'kyi sotsium – Ukrainian society*. 3, 104-123.
4. Levchenko A.O. (2020). Demohrafichni peredumovy innovatsiynoho rozvytku lyuds'kykh resursiv v Ukraini [Demographic prerequisites for innovative development of human resources in Ukraine]. *Tsentrал'noukrayins'kyi naukovyy visnyk. Ekonomichni nauky : zb. nauk. pr. – Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences*. 5 (38), 97-105.
5. Libanova E.M. (2016). Innovatsiyini vazheli demohrafichnoyi polityky [Innovative levers of demographic policy]. *Problemy innovatsiyino-investytsiynoho rozvytku. Seriya: Ekonomika ta menedzhment – Problems of innovation and investment development. Series: Economics and Management*. 9, 21-33.
6. Luchko M., Shesternyak M. (2021). Statystychni metody prohnouzuvannya rozvytku demohrafichnykh pokaznykiv Ukrainy: kontekst zastosuvannya [Statistical methods for forecasting the development of demographic indicators of Ukraine: context of application]. *Zhurnal yevropeys'koyi ekonomiky – Journal of European Economy*. 20(1), 191-211.
7. Pudryk D.V., Kvilins'kyi O.S., Nazarenko A.P. (2020). Suchasni tendentsiy rozvytku demohrafichno-mihratsiynoho seredovyschcha Ukrainy ta krayin EU [Current trends in the development of the demographic and migration environment of Ukraine and the EU]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences*. 6, 321-329.
8. Smutchak Z. V., Sytnyk O. Yu., Bidak V.Ya. (2020). Zberezheniya demohrafichnoho potentsialu Ukrainy z pozytsiy mizhnarodnoyi mobil'nosti [Preservation of Ukraine's demographic potential from the standpoint of international mobility]. *Naukovyy visnyk L'otnoyi akademiyi. Seriya : Ekonomika, menedzhment ta pravo – Scientific Bulletin of the Flight Academy. Series: Economics, Management and Law*. 2, 129-140.
9. Suptelo O.S. (2020). Demohrafichni transformatsiyi v period postindustrial'noho perekhodu [Demographic transformations in the period of post-industrial transition]. *Naukovyy visnyk Kherson'skoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Heohrafichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Geographical Sciences*. 12, 32-42.
10. Stasyuk O. (2020). Problema otsinky demohrafichnykh vtrat Ukrainy vnaslidok holodomoru-henotsydu u konteksti deyakykh novitnikh doslidzhen' [The problem of estimating the demographic losses of Ukraine as a result of the Holodomor genocide in the context of some recent studies]. *Hileya: naukovyy visnyk – Gileya: scientific bulletin*. 156, 118-123.
11. Tutova O. V., Savchenko YE.A. (2015). Vplyv demohrafichnykh i sotsial'nykh pokaznykiv na valovyy rehional'nyy produkt v oblastiakh Ukrainy [The impact of demographic and social indicators on gross regional product in the regions of Ukraine]. *Induktyvne modelyuvannya skladnykh system – Inductive modeling of complex systems*. 7, 271-281.
12. Shelud'ko L. V., Onyshchenko O.S. (2021). Vplyv demohrafichnoyi sytuatsiyi na trudovyy potentsial krayiny [The impact of the demographic situation on the labor potential of the country]. *Visnyk KHNAU. Seriya: Ekonomichni nauky – Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences*. 1, 154-167.
13. UNHCR (2022). Ukraine Situation: Regional Refugee Response Plan – March-December 2022. <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/92257> (accessed 29 May 2022).

Дата подання публікації 31.05.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-5>

МАРКЕТИНГ

JEL Classification: M21

Святослав Князь, д.е.н., проф.
Національний університет «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-7236-1759>
svkniaz@ukr.net

Іов Пилипенко, м.н.с.
Національний університет «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-8367-5278>
unitrade.lviv@gmail.com

Северин Яворський, студент
Національний університет «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0003-0544-0737>
severynko.j@gmail.com

Sviatoslav Kniaz, Doctor of Economic Sciences, Professor
Lviv Polytechnic National University
<https://orcid.org/0000-0002-7236-1759>
svkniaz@ukr.net

Iov Pylypenko, Junior Research Fellow
Lviv Polytechnic National University
<https://orcid.org/0000-0002-8367-5278>
unitrade.lviv@gmail.com

Severyn Yavorskyj, student
Lviv Polytechnic National University
<https://orcid.org/0000-0003-0544-0737>
severynko.j@gmail.com

ТРЕНДИ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ: ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ

На підставі огляду та аналізу наукової літератури у роботі розкрито сутність поняття «електронна комерція», побудовано і охарактеризовано класифікацію видів електронної комерції. На основі цього виявлено тренди розвитку електронної комерції у світі і в Україні. Аналіз розвитку електронної комерції в Україні виконано на основі бівекторного підходу, тобто з позиції споживачів і суб'єктів підприємницької діяльності. Отримані результати аналізу лягли в основу авторських висновків і рекомендацій щодо викликів і можливостей розвитку електронної комерції в Україні у контексті загальносвітових тенденцій. Під час проведеного дослідження застосовано методи: контент-аналізу – під час аналізування наукової літератури, зокрема щодо сутності поняття «електронна комерція», а також під час виявлення трендів розвитку електронної комерції у світі; систематизації та узагальнення – під час ідентифікування векторів розвитку електронної комерції вітчизняними підприємцями і дослідження викликів та можливостей розвитку електронної комерції в Україні у контексті загальносвітових тенденцій; метод експертних оцінок – під час аналізу споживчої активності на ринку електронної комерції в Україні. Доведено, що розвиток електронної комерції відбувається на основі певних універсальних принципів, які характерні для усіх видів електронної комерції. В умовах сьогодення виявлено тренди розвитку електронної комерції у світі і в Україні, а саме: активне дослідження та адаптування суб'єктів господарювання до поведінки споживачів в умовах COVID-19; інтенсифікація розвитку електронної комерції на основі технологій B2C; зростання експорту товарів на основі можливостей електронної комерції; суттєве збільшення частки маркетплейсів у порівнянні з Інтернет-магазинами; зростання на ринку електронної кількості фулфілмент-центрів; зростаюча конкуренція між маркетплейсами та соціальними мережами тощо.

Ключові слова: електронна комерція, тренд, технології, розвиток, Інтернет.

E-COMMERCE TRENDS: CHALLENGES AND CAPABILITIES

Based on a review and analysis of the scientific literature, the essence of the «e-commerce» concept is revealed, and the classification of the e-commerce types is formed and characterized. Based on this, the trends in e-commerce development in the world and in Ukraine are identified. The analysis of the e-commerce development in Ukraine is performed because of a bivector approach, i.e. from the standpoint of consumers and business entities. The obtained results of the analysis formed the basis of the author's conclusions and recommendations on the challenges and opportunities for e-commerce development in Ukraine in the context of global trends. At the study the following methods are used: a content analysis when analysing the scientific literature, in particular on the essence of the «e-commerce concept», as well as when identifying trends in e-commerce in the world; systematization and generalization during identifying vectors of the e-commerce development by domestic entrepreneurs and researching the challenges and opportunities for the e-commerce development in Ukraine in the context of global trends; expert assessments during the analysis of consumer activity in the e-commerce market in Ukraine. It is proved that e-commerce development is based on certain universal principles that are characteristic of all types of e-commerce. Nowadays the trends in the e-commerce development in the world and in Ukraine are identified. They are active researching and adapting business entities to consumer behaviour in the conditions of COVID-19; intensifying the e-commerce development based on B2C technologies; growing exports of goods on the basis of e-commerce opportunities; significant increasing in marketplaces compared to online stores; growing electronic number of fulfilment centres in the market; growing competition between marketplaces and social networks, etc.

Key words: *e-commerce, trend, technologies, development, Internet.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Кілька останніх десятиліть відбуваються активні процеси глобалізації суспільства. Глобалізація має місце у різних сферах, але найбільш яскраво вона спостерігається у інформаційно-комунікаційній сфері. Створено глобальні комунікації і глобальні соціальні мережі. Банківські розрахунки і торгівля здійснюються через комп'ютери і смартфони. Великий обсяг торговельних і фінансових операцій відбувається саме через мережу Інтернет. Як наслідок, електронна комерція є сферою, у якій постійно створюються нові робочі місця, що говорить про її значну соціалізацію. У період пандемії COVID-19 розвиток електронної комерції продовжує зростати, що викликано обмеженнями щодо відвідування громадських місць і перетину кордону.

Останніми роками в Україні сформувалось кілька ІТ центрів національного масштабу у Києві, Львові, Одесі тощо. Завдяки розвитку ІТ сфери все більша кількість підприємств стають суб'єктами електронної комерції, при цьому зростає обсяг експорту високотехнологічних послуг, величина сплачених у державний бюджет податків і, в цілому, зростає середній рівень кваліфікації зайнятого населення. З огляду на це, актуальним є своєчасно виявляти світові тренди розвитку електронної комерції, особливо в контексті можливостей для України.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Для виявлення світових трендів розвитку електронної комерції нами здійснено огляд періодичних наукових видань за кілька останніх років на таких інформаційних платформах як SAGE, ResearchGate, Mendeley тощо. Скориставшись цифровим ідентифікатором DOI нам досить оперативно вдалось виявити, що частина досліджень носять глибоко академічний характер, вони присвячені хронологічному огляду та аналізу літературних джерел на предмет розвитку електронної комерції саме як об'єкта наукового дослідження (*Khoo та ін., 2018; Kumar та ін., 2021*).

Окремим вектором досліджень є тенденції розвитку електронної комерції в умовах COVID-19. Особливості розвитку електронної комерції в цих умовах в тій чи іншій мірі згадується майже в кожній другій публікації. І більшість авторів вважають

COVID-19 каталізатором розвитку електронної торгівлі (Bach та ін., 2021; Beckers та ін., 2021), намагаються виокремити тенденції її розвитку (OECD, 1999; Santos та ін., 2017).

Виявляючи тренди розвитку електронної комерції у світі через призму публікацій на цю тематику виявлено також те, що значна частина досліджень присвячена таким питанням, як: розширення сфер застосування електронної комерції; інновації у сфері традиційних технологій електронної комерції; інтернаціоналізація малих і середніх підприємств на основі технологій електронної комерції; посилення безпеки та використання можливостей зростання економічних та соціальних ефектів від використання технологій електронної комерції. дослідження поведінки споживачів (Barroso та ін., 2019; Dakduk та ін., 2017; Farooq та ін., 2019; Hånell та ін., 2020; Kit Yeng Sin та ін., 2016; Lin та ін., 2019; OECD, 2019; Singh, 2002; Spiekermann та ін., 2001).

Аналіз змісту наукових праць вище наведених авторів дозволив виявити такі тренди розвитку електронної комерції у світі:

- дослідження та адаптування до поведінки споживачів в умовах COVID-19;
- інтенсифікація розвитку електронної комерції на основі технології B2C;
- диверсифікування сфер застосування технологій електронної комерції;
- впровадження інновацій у технології електронної комерції;
- інтерналізація малого і середнього ритейлу на основі застосування технологій електронної комерції;
- інтенсивний пошук і використання можливостей посилення безпеки та зростання економічних та соціальних ефектів від використання технологій електронної комерції.

За даними Центру Разумкова, пандемія COVID-19 загострила структурні проблеми у світі, але дала унікальну можливість сформувати більш інклюзивне та економічно вигідне середовище із застосуванням цифрових технологій. Інститут McKinsey підрахував, що діджиталізація може сформувати додаткові 13 трлн. дол. світового ВВП до 2030 р. У відповідності до інформації порталу Statista, протягом 2014–2019 рр. обсяг світового електронного ритейлу зріс понад 2,5 рази. Пандемія COVID-19 посилила поступ електронної комерції. Так, протягом 2020 р. понад 2 млрд. осіб придбали товари чи отримали послуги через мережу Інтернет на суму понад 4,2 трлн. дол. За оцінками фахівців прогнозується, що у 2040 р. 95% всіх покупок у світі здійснюватиметься в режимі он-лайн (Маркевич, 2021).

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є розробка комплексу рекомендацій з удосконалення умов розвитку електронної комерції в Україні в контексті сучасних світових тенденцій. В контексті поставленої мети завданнями дослідження визначено такі:

- розкрити сутність поняття «електронна комерція» і побудувати класифікацію видів електронної комерції і охарактеризувати їх;
- виявити тренди розвитку електронної комерції у світі;
- проаналізувати споживчу активність на ринку електронної комерції в Україні;
- ідентифікувати вектори розвитку електронної комерції вітчизняними підприємцями;
- дослідити виклики і можливості розвитку електронної комерції в Україні у контексті загальносвітових тенденцій.

Результати. Електронна комерція – це сфера, яка має змогу змінити погляд на економіку і задати новий шлях до розвитку (Yavors'kyu та Berezans'kyu, 2022). Аналіз змісту наукових праць та, відповідно, авторських позицій деяких науковців (Козьє, 1999; Мартовий, 2004; Хубаєв, 2005; Boreyko, 2017; Nanekhkan, 2013; Summer, 1999), дозволив узагальнити їх бачення на сутність електронної комерції. Результати такого дослідження представлено нами в таблиці 1.

Таблиця 1

Огляд літературних джерел щодо сутності поняття «електронна комерція»

Автори	Авторські позиції
Д. Козьє	«...електронна комерція включає не лише купівлю-продаж товарів та послуг через Інтернет ... у це поняття також входить підтримка отримання прибутку, створення попиту на товари та послуги, впровадження 42 після продажного обслуговування клієнтів полегшення взаємодії між діловими партнерами...»
А. Мартовий	«... електронна комерція – це технологія, яка забезпечує повний замкнутий цикл операцій, який включає замовлення товару, проведення платежів, участь в управлінні доставкою товару переважно орієнтовану на отримання прибутку в результаті угод і транзакцій в Інтернеті...»
Г. Хубаєв	«...електронна комерція є формою постачання продукції, при якій вибір і замовлення товарів здійснюється через комп'ютерні мережі, а розрахунки між покупцем і постачальником здійснюється з використанням електронних документів і засобів платежу...»
N. Boreyko, Yu. Kovalenko, T. Krasnova	«...розвиток електронної комерції ... пов'язаний з поширенням мережі Інтернет, адже кількість інтернет-користувачів прямо пропорційно впливає на кількість потенційних покупців у інтернет-магазинах ... проте низький рівень купівельної спроможності громадян гальмує розвиток електронної комерції...»
Y. Nanekaran	«...електронна комерція ... докорінно змінює течію людського життя ... є одним з головних критеріїв революції ... що ... змінила традиційний бізнес. Ці зміни є основою для будь-якого рішення в економіці...»
Summer, Gr. Dunkan	«...електронна комерція – це форма бізнесу, яка передбачає взаємодію між суб'єктами електронним шляхом з використанням Інтернет-технологій...»

Джерело: складено авторами

Отож, С. Яворський і Є. Березанський з'ясували, що «...більшість дослідників ототожнюють електронну комерцію з такими поняттями, як електронний бізнес, Інтернет-бізнес, IT-бізнес, електронний маркетинг, електронна торгівля, цифровий маркетинг, Інтернет-маркетинг, Інтернет-торгівля, Інтернет-комерція, електронна торгівля, віртуальна торгівля, дистанційна торгівля, електронна торгівля...» (*Yavors'kyu ta Berezans'kyu, 2022*).

На нашу думку, поняття «е-комерція» слід трактувати як форму провадження підприємницької діяльності з метою отримання прибутку на власний ризик на основі можливостей мережі Інтернет, апаратних засобів та комунікаційних мереж. Електронна комерція, залежно від сфери її розвитку і використовуваних технологій може мати кілька різновидів, зокрема, такі:

- за технологією діяльності в конкретному секторі господарювання: е-торгівля, е-маркетинг, е-банкінг, е-страхування;
- за векторами розвитку: одновекторна, двовекторна і багатовекторна;
- за масштабом: локальна та інтегрована;
- за типом кібер-безпеки: е-комерція, що базуються на мережевих IPS: відстежують трафік в комп'ютерній мережі і блокують підозрілі потоки даних; технології е-комерції, що базуються на IPS для бездротових мереж: перевіряє активність в бездротових мережах; технології е-комерції, що базуються на поведінковому аналізі мережі: аналізує мережевий трафік, ідентифікує нетипові потоки (*Фалдина, 2021; Kim та ін., 2017*);
- за складом учасників бізнес-процесу: бізнес до бізнесу – B2B, бізнес до споживача – B2C, споживач до споживача – C2C, мобільна комерція – M-Commerce.

На основі аналізу змісту опрацьованих наукових джерел встановлено, що розвиток електронної комерції відбувається на основі певних універсальних принципів, які характерні для усіх видів електронної комерції, а саме: адекватності наповнення інформаційного ресурсу; простоти інтерфейсу; безпечності комунікаційних мереж;

універсальності використовуваних форматів даних; активності зворотного зв'язку; адаптивності до запитів споживачів; креативності у специфікаціях; розвитку баз даних (Фалдина, 2021).

Розглянемо проблеми розвитку електронної комерції в Україні в контексті виявлених вище трендів.

Для того, щоб краще розібратись з рівнем споживчої активності на ринку електронної комерції в Україні, у 2021 році було організоване і проведене опитування респондентів. В опитуванні взяли участь 70 осіб, віком від 16 до 40 років. Респондентам були задані наступні питання (Yavors'kyu ta Berezans'kyu, 2022):

Чи ви знаєте, що таке електронна комерція?

Як ви оцінюєте розвиненість е-комерції в Україні?

Чи зустрічали ви людей, які володіють власним бізнесом в Інтернеті?

Чи доводилось вам купувати товари через Інтернет?

Чи доводилось вам зустрічатись з фактами шахрайства при купівлях через Інтернет?

У результаті опрацювання отриманих відповідей виявилось, що більше половини опитаних респондентів мають уявлення про те, що таке е-комерція. Щодо думки респондентів на рахунок рівня розвитку електронної комерції, то середня оцінка даного питання становить 7 балів з 10, що є досить високим значенням. За результатами виконаного дослідження встановлено також те, що серед половини опитаних є такі, знайомі яких володіють власним бізнесом в Інтернеті. Окрім цього, серед опитаних 1/3 виявилась активними Інтернет-шоперами, майже 40% опитаних часто здійснюють купівлю товарів через Інтернет і ще 30% час від часу користуються Інтернетом для купівлі товарів. Під час опитування респондентів не було виявлено високої частки потерпілих від Інтернет-шахрайства, але понад 47 % визнали, що з цією проблемою обізнані і знають про її існування від знайомих.

Високий рівень споживчої активності у сфері електронної комерції можна пояснити зростанням рівня діджиталізації, загалом. Зокрема зазначається, що «...Україна перша країна, яка ввела електронні паспорти, і перенесла державні послуги у Інтернет програми. В Україні спрощено процес створення електронного підпису, який необхідних для здійснення фінансових операцій в Інтернеті. Це дало змогу прискорити процес здійснення транзакцій у Інтернеті. Окрім державних послуг, Україна посідає одне з перших місць у сфері Інтернет-банкінгу і реєстрації власного бізнесу...» (Yavors'kyu ta Berezans'kyu, 2022).

Дослідження виявило динамічний розвиток електронної комерції в Україні у 2020 р. – зростання у 41% (3,82 млрд. дол.) порівняно з 2019 р. Найбільший попит в електронній комерції виявлено у сфері роздрібною торгівлі на одяг, продукти харчування, ліки, дитячі товари, товари для ремонту, меблі, електроніку, сантехніку, товари для краси. Обсяг експорту за допомогою можливостей електронної комерції у 2020 році склав близько 450 млн. дол., з них 33% припало на США, до 16% – на Російську Федерацію, 7 % – Велику Британію, 5 % – Німеччину, 4 % – Канаду, 3% – Ізраїль, 3 % – Францію. В основному продажі здійснювались через Amazon, Search engines, Retailer sites (Кравець, 2017; Юдін, 2021).

Серед основних Українських трендів є перехід від Інтернет-магазинів до маркетплейсів (маркетплейс – це майданчик, на якому покупець може порівняти й купити товари відразу в кількох продавців. Маркетплейс є своєрідним посередником між споживачем і тим, хто пропонує свої продукти чи послуги. На такому майданчику зазвичай не продаються товари лише одного типу, наприклад, виключно побутова техніка (Кравець, 2017).

У 2020 р. 63% вітчизняних онлайн-покупців віддали перевагу (Rozetka, Prom, Allo, Bigl та Epicentr), 37% припало на онлайн-магазини. Паралельно з розвитком е-комерції збільшується й кількість фулфілмент-центрів (зберігання товарів, сортування, упакування та їх відвантаження, а також повернення) – Prom.ua (497,9 млн. грн.), Rozetka.com.ua (465,8 млн. грн.), Aliexpress.com (201,4 млн. грн.), Allo.ua (83 млн. грн.), Bigl.ua (71,4 млн. грн.), Shafa.ua (68,9 млн. грн.), Kasta.ua (41,8 млн. грн.), Avazon.com (38,2 млн. грн.), Ebay.com (31,6 млн. грн.), Zakupka.com (25,6 млн. грн.) (RAV, 2020).

Ще однією тенденцією є зростаюча конкуренція між маркетплейсами та соціальними мережами. В українському Instagram зростає кількість дрібних брендів, і збільшується конкуренція в секторі hand made. Попри це, на сьогодні споживачі в Україні віддають перевагу більшим компаніям в порівнянні з малими. Центр Разумкова слушно відзначає, що у сфері електронної комерції в Україні актуальним залишається тренд монополізації ринків великими суб'єктами бізнесу (Маркевич, 2021).

Компанія Web-Systems Solutions, прогножуючи тренди 2022 року відзначає, що у поточному році, для суб'єктів підприємництва, які функціонують в сфері електронної комерції найважливішим є досягнути корпоративної унікальності. Унікальність – це тренд 2022 року. Тут можна застосувати додаткові рішення, які допомагають розширити функціонал і виокремити ваш вебсайт поміж інших. Так, наприклад, за допомогою модулів можна додати на сайт форми замовлення/бронювання он-лайн, форми для голосувань, додаткові меню, можна розміщувати на сторінках блоки посилань на схожі матеріали або на найсвіжіші новини (Web-systems, 2022).

За даними компанії Edge by Ascential зростання на ринку електронної комерції в Україні ймовірно буде продовжуватися і надалі, а у 2026 році частка електронних продажів складе 39%. Компанія Edge by Ascential також виявила, що 60% мережевих роздрібних компаній тепер пропонують доставку протягом двох годин (або швидше), а майже 30% роблять доставку за 30 хвилин. Згідно з прогнозами реклама в електронній торгівлі зазнає найбільшого розвитку у цьому році, а її витрати збільшаться на 26,8%. Бренди також відповідають на таке стрімке зростання, об'єднуючи разом свої команди з електронної торгівлі та цифрового брендингу, зокрема про такий підхід повідомили 25% маркетологів (Retailers, 2022).

Отож, основними трендами розвитку електронної комерції в Україні є:

- зростання обсягу продаж через Інтернет-торгівлю таких товарів, як: одяг, продукти харчування, ліки, дитячі товари, товари для ремонту, меблі, електроніку, сантехніку, товари для краси;
- зростання експорту товарів на основі можливостей електронної комерції;
- суттєву збільшення частки маркетплейсів у порівнянні з Інтернет-магазинами;
- зростання на ринку електронної кількості фулфілмент-центрів;
- зростаюча конкуренція між маркетплейсами та соціальними мережами;
- монополізація ринків;
- зростання попиту на впізнаваність, унікальність брендів та інтерфейсів суб'єктів електронної комерції;
- пристосування до потреб споживачів, зокрема в плані прискорення задоволення споживчих потреб.

Особливості розвитку електронної комерції в Україні полягають у тому, що, з одного боку, в нашій країні, як не в одній іншій, процеси діджиталізації є дуже активними і динамічними, а, з іншого боку, вітчизняний ринок електронної комерції перебуває на початковій фазі розвитку (Zhiyong, 2020; Martyniuk, 2020; RAV, 2021). У результаті виконаних досліджень виявлено, що упродовж останніх років справжніми викликами для суб'єктів електронної комерції стали:

- рівень оподаткування і складність отримати потрібну інформацію;

- недовіра до он-лайн-послуг і їхньої безпечності;
- недоступність електронної-комерції за межами великих міст;
- слабе законодавче врегулювання ринку електронної комерції, що розширює можливості для шахрайства і монополізації ринку.

Щодо можливостей розвитку електронної комерції, то серед них слід виокремити такі: при перенесенні бізнесу в он-лайн, набагато легше аналізувати власну ЦА; формується адаптивне позиціонування суб'єкта підприємництва, яке орієнтоване на споживача; полегшується процедура сплати податків; розширюються можливості формування маркетплейсів; уможлиблюється створення простору (платформа/соцмережа) для розвитку малих бізнесів в мережі; завдяки наявності кіберполіції і введення адміністративної та кримінальної відповідальності для шахраїв в сфері електронної комерції зростання безпечності ведення бізнесу у сфері електронної комерції (*Yavors'kuu ta Berezans'kuu, 2022*).

Внаслідок прийняття Закону України «Про електронну комерцію» № 675-VIII від 03.09.2015 року, під впливом обставин викликаних пандемією, а також внаслідок загальносвітових тенденцій можна очікувати, що найближчими роками частка ринку е-комерції зростатиме у всіх видах підприємницької діяльності. Інтенсивність цього явища залежатиме від рівня розвитку цифрових комунікацій та інфраструктури ринку.

За дослідженнями фахівців *The Future of Ecommerce Report 2021* у попередньому році було кілька яскраво виражених викликів на ринку електронної комерції, а саме: «...бум електронної торгівлі сприяє рекордній он-лайн-конкуренції; нова поведінка споживачів змінює майбутнє роздрібною торгівлі; фулфілмент стає конкурентною відмінністю; побудова бренду утруднена домінуючим становищем маркетплейсів; утримання клієнтів стає головним пріоритетом...» (*RAV, 2021*). У відповідь на ці виклики експерти міжнародної платформи для e-commerce *Shopify Plus* рекомендують:

- уніфікувати дані про клієнтів і продукти, щоб забезпечити однаковість взаємодії по всіх каналах;
- використовувати одну платформу, яка пов'язує робочі процеси та джерела даних, дозволяючи управляти всіма продажами в одному місці;
- віддавати пріоритет мобільним покупкам;
- перетворювати сайти інтернет-магазинів на адаптивні;
- під'єднувати онлайн-касу до системи POS, щоб реалізувати різні варіанти доставки;
- дозволяти клієнтам зберігати інформацію про оплату і доставку, дозволивши оформлення замовлення одним дотиком, що прискорить процес оформлення замовлення;
- виключати етап додавання в корзину, дозволивши покупцям купувати прямо зі сторінок продукту;
- дозволяти оплачувати продукти на виплату за допомогою рішень типу «купи зараз, плати потім» (*buy now, pay later*);
- перетворювати фізичний досвід покупок у віртуальний;
- створювати віртуальні тури по ваших лабораторіях, фабриках, офісах або випробувальних кухнях;
- автоматизувати управління запасами;
- оптимізувати процес повернення, щоб миттєво надавати покупцям кредит в магазині, заздалегідь заповнювати етикетки для повернення і підтримувати повернення з самообслуговуванням;
- перетворювати *dark stores* в локації з міні-фулфілменту, це може бути розумним способом запропонувати послугу самовивозу, скоротивши при цьому витрати на виконання замовлень через інтернет до 30%;

- пропонувати локальну доставку. Місцева доставка виконується швидше, ніж традиційна доставка, надає більше можливостей зайнятості працівникам і дає повний контроль над якістю обслуговування клієнтів;
- перетворювати сторінки своїх продуктів на торговому майданчику, замінивши бездушні зображення і копії, що легко забуваються, таким контентом, який відрізняє ваш бренд;
- синхронізувати всі сторінки з товаром використовуючи API (Application Programming Interface), щоб оновлювати все одночасно одним натисканням кнопки;
- оптимізувати кожну сторінку з товаром так, щоб розглядати кожну сторінку продукту як окремий звіт про прибутки та збитки;
- автоматизувати повторювані рутинні завдання так, щоб ваші співробітники могли проводити більше часу з клієнтами;
- розширювати можливості спільно створених продуктів і досвіду;
- визначити своїх кращих клієнтів і зосередитись на них;
- запускати програми винагород, зокрема: створювати можливість миттєвого обміну бонусних балів, пропонувати VIP-доступ, ексклюзивність або ранній доступ до нових продуктів, пропонувати автоматичну участь у всіх акціях і розіграшах тощо.
- застосовувати бізнес-модель з регулярним доходом тощо (RAV, 2021).

Висновки та рекомендації. Отже, електронна комерція є формою провадження підприємницької діяльності з метою отримання прибутку на власний ризик на основі можливостей мережі Інтернет, апаратних засобів та комунікаційних мереж. Розвиток електронної комерції відбувається на основі певних універсальних принципів, які характерні для усіх видів електронної комерції, а саме: адекватності контенту; простоти інтерфейсу; безпечності мережевих платформ; універсальності використовуваних форматів даних; активності зворотного зв'язку; адаптивності до запитів споживачів; креативності у специфікаціях; розвитку баз даних. Залежно від сфери розвитку і використовуваних технологій електронна комерція може мати кілька різновидів: за технологією діяльності в конкретному секторі господарювання; за векторами розвитку; за масштабом; за типом кібер-безпеки; за складом учасників бізнес-процесу.

Виконані нами дослідження дозволили виділити кілька трендів розвитку електронної комерції у світі: активне дослідження та адаптування суб'єктів господарювання до поведінки споживачів в умовах COVID-19; інтенсифікація розвитку електронної комерції на основі технологій B2C; диверсифікування сфер застосування технологій електронної комерції; впровадження інновацій у технології електронної комерції; інтерналізація малого і середнього ритейлу на основі застосування технологій електронної комерції; інтенсивний пошук і використання можливостей посилення безпеки та зростання економічних та соціальних ефектів від використання технологій електронної комерції. У свою чергу, серед трендів розвитку електронної комерції в Україні виявлено такі: зростання обсягу продаж через Інтернет-торгівлю таких товарів, як: одяг, продукти харчування, ліки, дитячі товари, товари для ремонту, меблі, електроніку, сантехніку, товари для краси; зростання експорту товарів на основі можливостей електронної комерції; суттєву збільшення частки маркетплейсів у порівнянні з Інтернет-магазинами; зростання на ринку електронної кількості фулфілмент-центрів; зростаюча конкуренція між маркетплейсами та соціальними мережами; монополізація ринків; зростання попиту на впізнаваність, унікальність брендів та інтерфейсів суб'єктів електронної комерції; пристосування до потреб споживачів, зокрема в плані прискорення задоволення споживчих потреб.

Проаналізувавши виклики, які супроводжують розвиток електронної комерції доходимо висновку, що активізування розвитку електронної комерції дає низку можливостей, а саме: при перенесенні бізнесу в он-лайн, набагато легше аналізувати

власні ринкові позиції; формується адаптивне позиціонування суб'єкта підприємництва, яке орієнтоване на споживача; полегшується процедура сплати податків; розширюються можливості формування маркетплейсів; уможлиблюється створення простору (платформа/соцмережа) для розвитку малих бізнесів в мережі; завдяки наявності кіберполіції і введення адміністративної та кримінальної відповідальності для шахраїв в сфері електронної комерції зростання безпечності ведення бізнесу у сфері електронної комерції.

Авторські внески

Концептуалізація: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Зберігання даних: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Формальний аналіз: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Придбання фінансування: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Розслідування: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Методика: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Адміністрація проекту: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Ресурси: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Нагляд: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Підтвердження: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Візуалізація: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин
 Написання: Князь Святослав, Пилипенко Іов, Яворський Северин

Список бібліографічного опису:

1. Козьє, Д. (1999). *Електронная коммерция*. Москва: ИТД «РР».
2. Кравець, Т. (2017). Що таке маркетплейси, і на чому вони заробляють. URL: <https://news.sap.com/ukraine/2017/05/what-is-marketplace/> (дата звернення: 18.03.2022).
3. Маркевич, К. (2021). Куди йде електронна комерція. Мовою цифр / Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/kudy-ide-elektronna-komertsia-movoiu-tsyfr/> (дата звернення: 16.03.2022).
4. Мартовой, А.В. (2004). Сущность и основные характеристики электронного бизнеса, электронной коммерции, электронного и интернет-маркетинга. *Культура народов Причерноморья*, 56 (1), 146-152.
5. Фалдина, В. (2021). *Розвиток бізнес структур на основі технологій е-комерції*. Львівський університет бізнесу і права, Львів.
6. Хубаев, Г.Н. (2005). *Маркетинг информационных продуктов и услуг*. Ростов-на-Дону: РГЭУ «РИНХ».
7. Юдін, А. (2021). Світовий e-commerce і m-commerce – статистика і факти електронної комерції 2020. URL: <https://marketer.ua/ua/e-commerce-worldwide-statistics-facts/> (дата звернення: 18.03.2022).
8. RAV (2020). Топ-10 найбільш відвідуваних маркетплейсів України в 2019 році за даними EVO. URL: <https://rau.ua/novyni/top-10-marketplejsiv-2019/> (дата звернення: 19.03.2022).
9. RAV (2021). Погляд в майбутнє. П'ять викликів для електронної комерції у 2021 році. URL: <https://rau.ua/novyni/pyat-trendiv-e-commerce-2021/> (дата звернення: 22.03.2022).
10. Retailers (2022). Прогноз: у 2022 році на електронну комерцію буде приходиться 33% роздрібних продажів. URL: <https://retailers.ua/news/menedjment/13199-prognoz-u-2022-rotsi-na-elektronnu-komertsiyu-bude-prihoditisa-33-rozdribnih-prodajiv> (дата звернення: 21.03.2022).
11. Barros, R.M.R., Ferreira, F.A.F., Meidutė-Kavaliauskienė, I., Banaitienė, N., F. Falcão, P., Rosa, Á.A. (2019). Analyzing The Determinants Of E-Commerce In Small And Medium-Sized Enterprises: A Cognition-Driven Framework. *Technological and Economic Development of Economy*, 25, 496-518.
12. Beckers, J., Weekx, S., Beutels, P., Verhetsel, A. (2021). COVID-19 and retail: The catalyst for e-commerce in Belgium? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 102645.
13. Boreyko, N. M., Kovalenko, Yu. M. & Krasnova, T. D. (2017). *Taxation of e-commerce in Ukraine: a monograph*. (Series «Tax and Customs Affairs in Ukraine». Kyiv: Alerta.
14. Dakduk, S., Ter Horst, E., Santalla, Z., Molina, G., Malavé, J. (2017). Customer Behavior in Electronic Commerce: A Bayesian Approach. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 12, 1-20.
15. Farooq, Q., Fu, P., Hao, Y., Jonathan, T., Zhang, Y. (2019). A Review of Management and Importance of E-Commerce Implementation in Service Delivery of Private Express Enterprises of China. *SAGE*, 9, 215824401882419.
16. Hånell, S.M., Rovira Nordman, E., Tolstoy, D. and Özbek, N. (2020). It's a new game out there: e-commerce in internationalising retail SMEs. *International Marketing Review*, 37 (3), 515-531.
17. Khoo, V., Ahmi, A., Saad, R.A.-J. (2018). A comprehensive review on e-commerce research. *Conference: Proceedings of the 3rd international conference on applied science and technology (ICAST'18)*. North Sulawesi, September 27, 2018, 1-11. North Sulawesi: Indonesian Polytechnics.
18. Kit Yeng Sin, Abdullah Osman, Shahrul Nizam Salahuddin, Safizal Abdullah, Yi Jin Lim, Choon Ling Sim (2016). Relative

Advantage and Competitive Pressure towards Implementation of E-commerce: Overview of Small and Medium Enterprises (SMEs), *Procedia Economics and Finance*, 35, 434-443.

19. Kumar, S., Lim, W. M., Pandey, N., Christopher Westland, J. (2021). 20 years of Electronic Commerce Research. *Electronic Commerce Research*, 21, 1-40.

20. Lin, X., Wang, X., Hajli, N. (2019). Building E-Commerce Satisfaction and Boosting Sales: The Role of Social Commerce Trust and Its Antecedents. *International Journal of Electronic Commerce*, 23, 328-363.

21. Martyniuk, V., Dluhopolskyi, O., Kniaz, S., Podolchak, N., Muravska, Y., Martyniuk, B. (2020). The Fiscal Policy Impact on Indicators of the State's Economic Growth, *10th International Conference on Advanced Computer Information Technologies, ACIT 2020*. Deggendorf. May 13–15, 2020, 695-698.

22. Nanekaran, Y. (2013). An Introduction To Electronic Commerce. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 2 (4), 190-193.

23. OECD (1999). Economic and Social Impact of E-commerce: Preliminary Findings and Research Agenda, *OECD Digital Economy Papers*, No. 40, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/236588526334> (дата звернення: 10.03.2022).

24. OECD (2019). *Unpacking E-commerce: Business Models, Trends and Policies*, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/23561431-en> (дата звернення: 06.03.2022).

25. Pejić Bach, M. (2021). Editorial: Electronic Commerce in the Time of Covid-19 - Perspectives and Challenges. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16 (1), 1-21.

26. Santos, V.F.D., Sabino, L.R., Morais, G.M., Goncalves, C.A. (2017). E-Commerce: A Short History Follow-up on Possible Trends. *International Journal of Business Administration*, 8, 130-138.

27. Singh, M. (2002). E-services and their role in B2C e-commerce. *Managing Service Quality: An International Journal*, 12 (6), 434-446.

28. Spiekermann, S., Grossklags, J., Berendt B. (2001). E-privacy in 2nd generation E-commerce: privacy preferences versus actual behavior. *Proceedings of the 3rd ACM conference on Electronic Commerce (EC '01)*. Association for Computing Machinery. New York, October 14 – 17, 2001, 38-47. New York: Association for Computing Machinery.

29. Summer, A., Duncan, Gr. (1999) *E-Commerce*. New York: NYH Publishing.

30. Thai Young Kim, Rommert Dekker & Christiaan Heij. (2017) CrossBorder Electronic Commerce: Distance Effects and Express Delivery in European Union Markets. *International Journal of Electronic Commerce*, 21(2), 184-218.

31. Yavors'kyi, S., Berezans'kyi, Y. Trendy elektronnoi komertsii, vyklyky i mozhlyvosti. *Stalyi rozvytok – stan ta perspektyvy. III mizhnarodnyy naukovyy sympozium*. L'viv-Slavs'ke, sichen' 26-29, 2022 (rr. 2015-2017). L'viv – Slavs'ke: Natsional'nyy universytet «L'vivs'ka politekhnika».

32. Web-systems (2022). Тренди для онлайн бізнесу у 2022 році. URL: <https://web-systems.solutions/blog/trends-for-online-businesses-in-2022/> (дата звернення: 20.03.2022).

33. Zhiyong, L., Zipei, L. (2020). A blockchain-based framework of cross-border e-commerce supply chain. *International Journal of Information Management*, 52, 102059.

References

1. Koz'ye, D. (1999). *Elektronnaya komertsiya*. Moskva: ITD «RR».

2. Kravets, T. (2017). Shcho take marketpleysy, i na chomu vony zaroblyayut'. Available at: <https://news.sap.com/ukraine/2017/05/what-is-marketplace/> [in Ukrainian].

3. Markevich, K. (2021). Kudy yde elektronna komertsiya. Available at: <https://razumkov.org.ua/statti/kudy-ide-elektronna-komertsii-movoioi-tsyfr> [in Ukrainian].

4. Martovoy, A.V. (2004) The essence and basic characteristics of electronic business, electronic communication, electronic and internet marketing. *Culture of the people of the Black Sea*, 56 (1), 146-152 [in Ukrainian].

5. Faldyna, V. (2021). *Development of business structures based on e-commerce technologies*. Lviv University of Business and Law, Lviv [in Ukrainian].

6. Khubayev, G.N. (2005) *Marketing informatsionnykh produktov i uslug*. Rostov-na-Donu: RGEU «RINKH».

7. Yudin, A. (2021). Svitovyy e-commerce i m-commerce – statystyka i fakty elektronnoi komertsii 2020. Available at: <https://marketer.ua/ua/e-commerce-worldwide-statistics-facts/> [in Ukrainian].

8. RAV (2020). Top 10 of the most visited marketplaces of Ukraine in 2019 according to EVO. URL: <https://rau.ua/novyni/top-10-marketplejsiv-2019/> [in Ukrainian].

9. RAV (2021). A look at the future. Five e-commerce calls in 2021. URL: <https://rau.ua/novyni/pyat-trendiv-e-commerce-2021/> [in Ukrainian].

10. Retailers (2022). Forecast: In 2022, 33% of retail sales will have to be e-commerce. URL: <https://retailers.ua/news/menedjment/13199-prognoz-u-2022-rotsi-na-elektronnui-komertsii-bude-prihoditysya-33-rozdribnih-prodajiv> [in Ukrainian].

11. Barroso, R.M.R., Ferreira, F.A.F., Meidutė-Kavaliauskienė, I., Banaitienė, N., F. Falcão, P., Rosa, Á.A. (2019). Analyzing The Determinants Of E-Commerce In Small And Medium-Sized Enterprises: A Cognition-Driven Framework. *Technological and Economic Development of Economy*, 25, 496-518.

12. Beckers, J., Weckx, S., Beutels, P., Verhetsel, A. (2021). COVID-19 and retail: The catalyst for e-commerce in Belgium? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 62, 102645.

13. Boreyko, N. M., Kovalenko, Yu. M. & Krasnova, T. D. (2017). *Taxation of e-commerce in Ukraine: a monograph*. (Series «Tax and Customs Affairs in Ukraine»). Kyiv: Alerta.

14. Dakduk, S., Ter Horst, E., Santalla, Z., Molina, G., Malavé, J. (2017). Customer Behavior in Electronic Commerce: A Bayesian Approach. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 12, 1-20.

15. Farooq, Q., Fu, P., Hao, Y., Jonathan, T., Zhang, Y. (2019). A Review of Management and Importance of E-Commerce Implementation in Service Delivery of Private Express Enterprises of China. *SAGE*, 9, 215824401882419.

16. Hånell, S.M., Rovira Nordman, E., Tolstoy, D. and Özbek, N. (2020). It's a new game out there: e-commerce in

- internationalising retail SMEs. *International Marketing Review*, 37 (3), 515-531.
17. Khoo, V., Ahmi, A., Saad, R.A.-J. (2018). A comprehensive review on e-commerce research. *Conference: Proceedings of the 3rd international conference on applied science and technology (ICAST'18)*. North Sulawesi, September 27, 2018, 1-11. North Sulawesi: Indonesian Polytechnics.
18. Kit Yeng Sin, Abdullah Osman, Shahrul Nizam Salahuddin, Safizal Abdullah, Yi Jin Lim, Choon Ling Sim (2016). Relative Advantage and Competitive Pressure towards Implementation of E-commerce: Overview of Small and Medium Enterprises (SMEs), *Procedia Economics and Finance*, 35, 434-443.
19. Kumar, S., Lim, W. M., Pandey, N., Christopher Westland, J. (2021). 20 years of Electronic Commerce Research. *Electronic Commerce Research*, 21, 1-40.
20. Lin, X., Wang, X., Hajli, N. (2019). Building E-Commerce Satisfaction and Boosting Sales: The Role of Social Commerce Trust and Its Antecedents. *International Journal of Electronic Commerce*, 23, 328-363.
21. Martyniuk, V., Dluhopolskyi, O., Kniaz, S., Podolchak, N., Muravska, Y., Martyniuk, B. (2020). The Fiscal Policy Impact on Indicators of the State's Economic Growth, *10th International Conference on Advanced Computer Information Technologies, ACIT 2020*. Deggendorf. May 13-15, 2020, 695-698.
22. Nanekaran, Y. (2013). An Introduction To Electronic Commerce. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 2 (4), 190-193.
23. OECD (1999). Economic and Social Impact of E-commerce: Preliminary Findings and Research Agenda, *OECD Digital Economy Papers*, No. 40, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/236588526334> (accessed: 10.03.2022).
24. OECD (2019). *Unpacking E-commerce: Business Models, Trends and Policies*, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/23561431-en> (accessed 06.03.2022).
25. Pejić Bach, M. (2021). Editorial: Electronic Commerce in the Time of Covid-19 - Perspectives and Challenges. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16 (1), 1-21.
26. Santos, V.F.D., Sabino, L.R., Morais, G.M., Goncalves, C.A. (2017). E-Commerce: A Short History Follow-up on Possible Trends. *International Journal of Business Administration*, 8, 130-138.
27. Singh, M. (2002). E-services and their role in B2C e-commerce. *Managing Service Quality: An International Journal*, 12 (6), 434-446.
28. Spiekermann, S., Grossklags, J, Berendt B. (2001). E-privacy in 2nd generation E-commerce: privacy preferences versus actual behavior. *Proceedings of the 3rd ACM conference on Electronic Commerce (EC '01)*. Association for Computing Machinery. New York, October 14 – 17, 2001, 38-47. New York: Association for Computing Machinery.
29. Summer, A., Duncan, Gr. (1999) *E-Commerce*. New York: NYH Publishing.
30. Thai Young Kim, Rommert Dekker & Christiaan Heij. (2017) CrossBorder Electronic Commerce: Distance Effects and Express Delivery in European Union Markets. *International Journal of Electronic Commerce*, 21(2), 184-218.
31. Yavors'kyi, S., Berezans'kyi, Y. Trendy elektronnoyi komertsyi, vyklyky i mozhlyvosti. *Stalyi rozvytok – stan ta perspektyvy. III mizhnarodnyy naukovyy sympozium. L'viv-Slavs'ke, sichen' 26-29, 2022 (rr. 2015-2017)*. L'viv – Slavs'ke: Natsional'nyy universytet «L'vivs'ka politekhnika».
32. Web-systems (2022). Тренди для онлайн бізнесів у 2022 році. URL: <https://web-systems.solutions/blog/trends-for-online-businesses-in-2022/> (accessed 20.03.2022).
33. Zhiyong, L., Zipei, L. (2020). A blockchain-based framework of cross-border e-commerce supply chain. *International Journal of Information Management*, 52, 102059.

Дата подання публікації 30.05.2022 р

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-6>

МЕНЕДЖМЕНТ

JEL Classification: D22, K38, M13, M14, M54, O15

Ліпич Любов, доктор економічних наук, професор,
кафедра підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-9059-7271>
lglipych@gmail.com

Lipych. Liubov, Doctor of Economics, Professor,
Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-9059-7271>
lglipych@gmail.com

Гринькевич Ольга, доктор економічних наук, професор,
кафедра статистики,
Львівський національний університет імені Івана Франка
<https://orcid.org/0000-0002-8646-8119>
olha.hrynkevych@lnu.edu.ua

Hrynkevych Olha, Doctor of Economics, Professor,
Department of Statistics
Ivan Franko National University of Lviv
<https://orcid.org/0000-0002-8646-8119>
olha.hrynkevych@lnu.edu.ua

Полінкевич Оксана, доктор економічних наук, професор,
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-6924-7296>
Kravomp@gmail.com

Polinkevych Oksana, Doctor of Economics, Professor,
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-6924-7296>
Kravomp@gmail.com

УПРАВЛІННЯ РІЗНОМАНІТНІСТЮ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ

Ефективне управління діапазоном відмінностей і схожостей між працівниками може стати джерелом конкурентних переваг підприємства. Це лежить в основі ідеї управління різноманітністю персоналу в контексті його розвитку. Метою статті є ознайомлення з засадами теорії поколінь та ініціативою Хартії різноманітності та зазначенні переваг для підприємства від використання Хартії різноманітності при виборі напрямів розвитку персоналу.

Встановлено, що управління різноманітністю визначається стратегією управління персоналом, що базується на переконанні, що диференціація між людьми є напрямом реального підвищення економічних результатів підприємства, його розвитку в сфері інновацій та гнучкості ринку. Обґрунтовано, що існуючі відмінності між поколіннями у робочому середовищі можна ідентифікувати на таких рівнях: освіта та навички, відношення до роботи і відносини на роботі, фізичні можливості, розумові здібності та ефективність засвоєння знань, сімейні цінності, продуктивність праці, комунікативність. На українському ринку праці переважають представники поколінь X та Y. Залишають ринок праці, виходячи на пенсію, бебі-бумери та збільшується частка молоді, що належить до покоління Z. Зазначено, що представники покоління Z мають особливі здібності до отримання та обробки інформації, оскільки технології

супроводжують їх від народження. Для них важливим є чітке визначення завдань, гнучкість робочого часу, розвиток кар'єри. Вони прагнуть поєднати роботу за наймом з само зайнятістю.

Доведено, що менеджери з персоналу та лінійні менеджери повинні знати відмінності між поколіннями та причини, що їх зумовили, щоб обирати ефективні методи та інструменти їх розвитку.

Опитування показало, компанії не реалізують стратегії управління різноманітністю, а діяльність, яка здійснюється в цій сфері, є інтуїтивною. Елементи управління різноманітністю, які зустрічаються в досліджуваних підприємствах, базуються, з одного боку, на раціональних економічних передумовах, а з іншого, похідні адаптації компаній до поточного ринку праці. Пропозиція навчання не адаптована до окремих працівників через віковий критерій. Пропозиції розвитку аналогічні для працівників усіх поколінь.

Ключові слова: *Хартія різноманітності, ефективне управління різноманітністю, теорія поколінь, розвиток персоналу. покоління X, Y, Z.*

AGE DIVERSITY MANAGEMENT IN THE CONTEXT DEVELOPMENT OF EMPLOYEES

Effective management of the range of differences and similarities between employees can be a source of competitive advantage of the enterprise. This is the basis of the idea of personnel diversity management in the context of its development. The purpose of the article is to get acquainted with the principles of generational theory and the initiative of the Diversity Charter and to indicate the benefits for the company from the use of the Diversity Charter in choosing areas of staff development.

It is established that diversity management is determined by the strategy of personnel management, based on the belief that differentiation between people is a direction of real improvement of economic results of the enterprise, its development in the field of innovation and market flexibility. It is substantiated that the existing differences between generations in the work environment can be identified at the following levels: education and skills, attitudes and attitudes at work, physical abilities, mental abilities and efficiency of knowledge acquisition, family values, productivity, communication. Generations X and Y predominate in the Ukrainian labor market. Retired baby boomers are leaving the labor market, and the share of Generation Z young people is increasing. It is noted that Generation Z representatives have special abilities to receive and process information, as technology accompany them from birth. For them, it is important to clearly define tasks, flexibility of working hours, career development. They seek to combine employment with employment itself.

It has been proven that HR managers and line managers need to know the differences between generations and the reasons that led them to choose effective methods and tools for their development.

The survey showed that companies do not implement diversity management strategies, and the activities carried out in this area are intuitive. The elements of diversity management found in the studied enterprises are based, on the one hand, on rational economic preconditions, and on the other hand, derivative adaptations of companies to the current labor market. The training offer is not adapted to individual employees due to age. Development proposals are similar for workers of all generations.

Key words: *Diversity Charter, effective diversity management, generation theory, Generations X, Y, Z.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В останнє десятиліття ХХ - на початку ХХІ століття у житті землян відбулася знаменна подія. На тлі розпаду СРСР, численних воєнних конфліктів, зубожіння населення (і не тільки в нашій країні), політичних, економічних, соціальних, екологічних, культурних криз ця подія залишилася майже непоміченою. Між тим, вона має не менш (а може й більше) значення для подальшої долі нашої цивілізації, ніж усе те, що їй передувало та було супутнім. На ринок праці виходить покоління молодих працівників, народжених після 1990 року, відоме як покоління Z - і незабаром воно стане домінуючою професійною групою.

Теорія поколінь, яка й породила ідею генерацій X, Y, Z, з'явилася наприкінці минулого століття. У книзі «Покоління. Історія майбутнього Америки з 1584 по 2069», що була опублікована в 1991 році, її автори, економіст і демограф Нил Хоув (*Howe, 1991*) та історик Уільям Штраус (*Strauss, 1991*), уперше описали історію США як послідовність біографій, простеживши історичні аналогії між поколіннями різних часів і з'ясувавши,

що кожне п'яте має схожі цінності.

Це покоління багато в чому відрізняється від усіх попередніх, особливо збалансуванню особистого життя та професійною діяльністю, способом спілкування, а також використання сучасних технологій у повсякденному житті. Марк Пренський (Prensky, 2001) вважає, що представники цього покоління мають особливі здібності до отримання та обробки інформації, оскільки технології супроводжують їх від народження.

Змінюються і самі умови ринку праці. Постійне зниження безробіття в Україні дає можливість професійної діяльності групам осіб, які досі практично не мали доступу до ринку праці через певні обмеження та бар'єри, пов'язані з віком, статтю, інвалідністю чи сімейними обов'язками.

З кінця 1990-х років існує думка, що вмиле управління діапазоном відмінностей і схожостей між працівниками, які працюють в одній організації, може стати джерелом її конкурентних переваг. Це лежить в основі ідеї управління різноманітністю персоналу в контексті його розвитку.

Управління різноманітністю визначається стратегією управління персоналом, що базується на переконанні, що диференціація між людьми є напрямом реального підвищення економічних результатів підприємства, його розвитку в сфері інновацій та гнучкості ринку.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Суттєвий внесок у розвиток теорії поколінь та управління різноманітністю внесли такі вчені: Н. Хоув (Howe), У. Штраус (Strauss), М. Пренський (Prensky), Л. Вірх (Wirth), А. Щешняк (Szcześniak), Н. Коваль, В. Биба, О. Лютак та інші.

Незважаючи на наявні теоретичні розробки, фундаментальні та прикладні завдання щодо ідентифікації хартії різноманітності та управління нею при формуванні стратегії розвитку персоналу, який є суб'єктом трансформаційних змін, залишаються дослідженими фрагментарно.

Цілі статті полягають в:

- ознайомленні з засадами теорії поколінь та ініціативою Хартії різноманітності;
- зазначенні переваг для підприємства від використання Хартії різноманітності при виборі напрямів розвитку персоналу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Управління різноманітністю за своєю сутністю виходить далеко за межі, визначені політикою рівних можливостей. Законодавство ототожнює ці два поняття, але лише свідома реалізація стратегії використання та отримання вигод від різноманітностей, що виникають між працівниками, наближає компанії до управління різноманітністю.

У дев'яностих роках минулого століття не було дискусій про корпоративну соціальну відповідальність та управління різноманітністю. Лише наприкінці минулого століття стала піддаватися сумніву діюча модель розвитку підприємств та дотримання прав працівників у них. Набував популяризації передовий досвід у сфері рівних можливостей. Тобто світ розпочав перехід від ринку роботодавців до ринку працівників. Саме в цій ситуації з'явилася одна з ключових мотивацій для розвитку ідеї управління різноманітністю, тобто необхідність використання раніше ігнорованих рекрутаційних пулів. Почалась конкуренція за збереження талантів та працівників з високим потенціалом розвитку (високопотенційних), незалежно від віку та статі. Одним із проєктів, реалізованих у контексті управління різноманітністю, є Хартія різноманітності, яка служить залученню компаній та інших організацій до ініціатив акцептації та використання потенціалу різноманіття, зокрема між працівниками.

Таблиця 1.

Відмінності між політикою рівних можливостей та управлінням різноманітністю

Ознаки	Політика рівних можливостей	Управління різноманітністю
Мета	Запобігання дискримінації відповідно до закону	Створення умов праці, що збільшують можливості розвитку компанії і досягнення відчутних результатів розвитку бізнесу
Суб'єкти впливу	В основному жінки, люди з інвалідністю, етнічні меншини	Усі працівники підприємства
Сфера впливу	Управління персоналом	Організаційна культура
Виконавці	Відділ кадрів та менеджери з управління людськими ресурсами	Усі менеджери і працівники

Джерело: (Wirth 2001)

Хартія різноманітності (ang. Diversity Charter) - це міжнародна ініціатива, яку підтримала Європейська комісія. Це декларація компанії щодо впровадження ефективних рішень для розвитку політики рівного ставлення та управління різноманітністю на робочому місці. Ініціатива створення Хартії різноманітності з'явилася у 2004 році у рапорті французького Інституту Монтень. Язіда Сабєга (*Yazida Sabega, 2004*) президент французької фірми АХА та журналіст Лоуренс Мєгаєнеріє у публікації „Les oubliés de l'égalité des chances” виступили з ініціативою створити цілісний документ рівного ставлення до усіх працівників підприємства. Інавгурація Хартії відбулася 22 жовтня 2004 р., коли тридцять три підприємства підписали Charte de la diversité entreprise. У наступні роки подібні хартії були прийняті в Іспанії, Австрії, Німеччині, Бельгії, Швеції та Італії. Модель Хартії, яка діє в кожній країні має свою конкретну формулу та спосіб реалізації.

Роботодавці та експерти зазначають, що існуючі відмінності між поколіннями у робочому середовищі можна ідентифікувати на таких рівнях:

- освіта та навички;
- відношення до роботи і відносини на роботі;
- фізичні можливості;
- розумові здібності та ефективність засвоєння знань;
- сімейні цінності;
- продуктивність праці;
- комунікативність (*Szcześniak, 2013*).

Нині науковці ідентифікують такі покоління (межі між якими досить розмиті, по-різному визначаються різними дослідниками, коливаються в межах 5-10 років залежно від особливостей розвитку певної країни та регіону):

- втрачене покоління (Lost Generation) (народжені в 1880-1900 роках);
- величне покоління або покоління переможців (The Greatest Generation) (1901 – 1922(24));
- мовчазне покоління або традиціоналісти (Silent Generation) (1923(25) – 1942(46));
- покоління бєбі-бумерів (Baby Boom Generation) (1943(46) - 1960(64));
- покоління Х (Generation X) або невідоме покоління (1961(65) -1980(83));
- покоління Y (Generation Y) або мілленіали, покоління «Next», покоління великого пальця (1978(83) –1990(2003));
- покоління Z (Generation Z) або центеніали, покоління «ЯЯЯ» (Generation MeMeMe) (1991(2003) -2000(23));

- покоління Альфа (після 2010 (15) року) (Коваль Н.В., Биба, 2020).

На українському ринку праці переважають представники поколінь X та Y. Залишають ринок праці, виходячи на пенсію, бебі-бумери та збільшується частка молоді, що належить до покоління Z.

Управління віковим різноманіттям базується на групуванні поколінь, чие ставлення до роботи та відношення до життя різне, їх об'єднують спільні традиції, цінності та вірування. Менеджери з персоналу та лінійні менеджери повинні знати відмінності між поколіннями та причини, що їх зумовили, щоб обирати ефективні методи та інструменти з метою формування високопродуктивних команд для досягнення цілей організації.

Термін «бебі-бумери» походить від слова «бебі-бум» - післявоєнний вибух народжуваності. В основу цінностей покоління «бумерів» лягла психологія переможців, адже країна СРСР виграла війну, перший радянський космонавт полетів у космос, спортсмени підкоряли олімпійські вершини, робітники будували БАМ тощо. Піонерія, комсомол, робітничі бригади й подібні громадські інституції розвинули в «бебі-бумерах» схильність до колективізму, але не забрали індивідуальності, прагнення до лідерства. Представники даного покоління активні, рішучі, готові ризикувати, сміливі й романтичні. Їм притаманні оптимізм, зацікавленість в особистісному зростанні та винагороді, але при цьому вони вмюють і воліють працювати в команді. Для того, щоб мотивувати «бумера» на будь-яку дію, слід робити акцент на професіоналізм, успішність, значущість мети. Серед представників цього покоління найбільше трудоголіків, але вони турбуються про здоров'я, красу, цінують матеріальне благополуччя (Лютак, 2019).

Покоління X - «Невідомі» або «Діти з ключами на шії», «Тринадцяті» - це тринадцяте покоління в США, яке живе при існуючому прапорі країни (інша інтерпретація цієї назви - пов'язана з числом «13» - містичним, епатажним). 13-ті - діти «бебі-бумерів» - зростали в епоху радянського застою, «холодної війни», війни в Афганістані, краху комунізму, перебудови, демократії, СНІДу, наркотиків. Вони набагато самостійніші, ніж попереднє покоління, гнучкі, індивідуалісти-одинаки, трудоголіки й прагматики, які самі досягають поставленої мети, у них розвинене альтернативне мислення, інформованість про те, що відбувається у світі. Покоління X - це покоління дітей «з ключами на шії»: сам ходиш до школи, сам розігріваєш обід, сам робиш уроки, сам прибираєш, сам гуляєш, сам йдеш на гурток. На канікули - або в табір, або в село. «Ікси» комунікували в дворі, школі, в гуртках, деякі листувалися зі школярами з дружніх держав. Представник покоління X охочіше займеться роботою, яка дає простір для творчості і польоту думки, де є можливість реалізуватися. Основними цінностями для покоління X є зміни, можливість вибору, глобальна інформованість, технічна грамотність, індивідуалізм, прагнення навчатися протягом усього життя, неформальність поглядів, пошук емоцій, надія на себе, рівноправність статей. (Лютак, 2019).

Покоління Y, «Міленіум», «Покоління Next» - діти, які закінчили школу до початку XXI століття. «Мілленіали» зросли в епоху цифрових технологій і соцмереж, інтернет-спілкування, віртуальної реальності, активної зовнішньої міграції та глобалізації. Дослідники відмічають, що вони пред'являють високі вимоги до світу; менш жорстокі, вульгарні і сексуально заклопотані, ніж та підліткова культура, яку дорослі створюють для них; звертають увагу на склад продуктів, часто залежні від моди, розкуті, дбають про здоров'я і зовнішність, цінують можливість вибору; громадянський обов'язок і мораль; також їх характеризують наївність і вміння підкорятися. Жінки часто беруть на себе головну роль, сміливо заявляють про свої бажання. У цьому поколінні з'являються перші метросексуали. У роботі цих людей складно зацікавити віддаленою

перспективою, вони люблять негайну винагороду. Будучи «жертвами глобальної мережі», з одного боку, прагнуть до спілкування і колективізму, з іншого, часто не вміють виразити свої думки та почуття у реальному світі. Тому у психологічному консультуванні організацій слід враховувати особливості даного покоління і застосовувати до нього нові підходи: навчання в форматі ігор, гнучкий графік, можливість швидкого кар'єрного росту, постійний контроль і видача точних вказівок, постійні творчі завдання і можливості проявити себе (Лютак, 2019).

Покоління «Z» або «Центеніали» це люди, що з'явилися на світ у епоху Інтернету, надають перевагу спілкуванню в мережі, інфографіці, знають особливості кожної соціальної мережі, звикли до реклами, тому не звертають на неї уваги. Характерними рисами центеніалів є бажання навчатись через інтердисциплінарний підхід, в якому перетинається багато різноманітних напрямків; часто змінювати види діяльності, гіперактивність, прагнення до стабільності, спокою і добробуту, дотримання правил особистої та колективної безпеки; толерантне ставлення до інших людей; мінімалізм у побуті, здоровий спосіб життя, дух підприємництва. Для представників покоління Z важливим є чітке визначення завдань, гнучкість робочого часу (під словом «робота» розуміють не проміжок часу, а сукупність завдань, які повинні виконати якісно і в строк), розвиток кар'єри (налаштовані реалізовувати відразу кілька кар'єрних планів). Вони прагнуть поєднати роботу за наймом з само зайнятістю. Намагаються організувати роботу в колективі більш зручним і ефективним способом (делегувати завдання співробітникам, які краще з ними справляються, незважаючи на службову ієрархію) (Лютак, 2019).

Інша назва покоління Z - це покоління C (від слів connected, communicating, content-centric, computerized, community-oriented, always clicking), а також iGeneration, Gen Tech, Gen Wii, Net Gen, Digital Natives, Gen Next, Post Gen (Euromonitor International, 2011).

Якщо інструменти управління персоналом поколінь «бебі-бум» X та Y вже сформовані, то до юних фахівців - Z - HR-фахівцям слід вміти пристосовуватися. Формування довгострокових робочих відносин, зменшення плинності персоналу, створення стабільних і лояльних колективів залежить від ефективності системи розвитку персоналу. Особливу увагу, з огляду на критичність відмінностей покоління, на нашу думку, слід приділити поколінню молодих фахівців покоління Z. Новітніми підходами до організації навчання представників цього покоління є змішане навчання, інфографіка та гейміфікація. Застосування ігрових методик підвищує інтерес до навчального процесу, а також загальний рівень якості та швидкості роботи. Змішане навчання передбачає комбінування різноманітних форматів і видів навчання. Це майстер-класи, тренінги та фокус-групи. Інфографіка дозволяє спростити процес засвоєння, запам'ятовування та розуміння ключових елементів інформації. Конкуренція в процесі навчання для них не важлива, вони, навпаки, надають перевагу командній роботі, до того ж покоління Z здебільшого сконцентровані на собі. Готові виконувати різні варіанти завдань, але у відповідь чекають похвали.

Тобто, навчальні програми будуть більш ефективними, якщо при їх підготовці враховувати особливості поколінь, адаптуючи під них форму та методи навчання. Проводячи дослідження ми поділили методи професійного навчання на дві форми, навчання на робочому місці (on-the-job) та поза ним (off-the-job). Вибір відповідного методу повинен забезпечити найбільш ефективний спосіб передачі необхідних знань та викликати зацікавленість їх одержувачів, на що, безсумнівно, впливає вік працівника, котрий прагне розвиватися (табл.2).

Нами було проведено дослідження мета якого полягала в тому, щоб перевірити, як управління різноманітністю реалізується в бізнес-практиці окремих виробничих компаній у Волинській області.

Таблиця 2

Методи професійного навчання

Навчання на робочому місці	Навчання поза робочим місцем
Участь у проектній роботі	Конференції та семінари
Фокус-групи	Симуляційні методи
Тренінг	Гейміфікація
Гейміфікація	Навчання дією (Action Learning)
Навчання на робочому місці	Тренінг на природі (Trening Outdoor)
Майстер-класи	Інфографіка
Консультації з коуч-експертом.	Аудіовізуальні методики
Менторинг	Електронне навчання (E-learning)
Коучинг (Pulling system)	Навчання (заочне, післядипломне)
Ротація на робочих місцях	Аналіз кейсів з підготовки спеціалістів
Спеціальний інструктаж	
Виконання завдань на замовлення	

Джерело (Ліпич та ін., 2020).

Дослідження проводилося в першому кварталі 2022 року. У дослідженні прийняли участь п'ять компаній-виробників, які займають усталені позиції на ринку. Три з них вже багато років працюють в Україні в рамках міжнародних структур (компанія В з 1998 року, компанія С з 2005 року, компанія D з 1997 року), а ще два підприємства з українським капіталом (А працює з 2010 року, а Е - з 2012). Ці підприємства віднесені до великих і середніх принаймні за кількістю працівників (табл.3). Опитування проведено серед осіб, зайнятих на посадах лінійних менеджерів та менеджерів з персоналу.

Перша частина дослідження стосувалася впровадження вікової Хартії різноманітності, що впливає зі стратегії управління різноманітністю. Для діагностики наявності цих практик було поставлено два запитання:

1. Чи впровадила компанія управління різноманітністю?
2. Якщо так, то чи адаптувала організаційну культуру під Хартію різноманітності?

Таблиця 3.

Питома вага працівників покоління Z на досліджуваних виробничих підприємствах

Підприємство	Загальна кількість працівників	Кількість працівників покоління Z	Питома вага працівників покоління Z
А	108	11	0,102
В	1241	123	0,099
С	5489	773	0,141
Д	2082	192	0,092
Е	169	14	0,083
Всього	9089	1113	0,122

Джерело: Власні напрацювання.

Жодна з опитаних компаній не впровадила управління різноманітністю та не адаптувала організаційну культуру під Хартію різноманітності. Отримані негативні відповіді на обидва запитання стали несподіванкою для автора. Зіткнувшись з такими результатами, було вирішено поглибити дослідження в бік якісних характеристик, використовуючи метод частково структурованого інтерв'ю.

Менеджерам або директорам з персоналу були задані такі питання:

1. Як ви обираєте методи розвитку працівників компанії?
2. Що ви знаєте про Хартію різноманітності?
3. Як ви здійснюєте вибір навчальної пропозиції для конкретного працівника? («на робочому місці» чи «поза робочим місцем»).

4. Які методи розвитку ви вважаєте найефективнішими і чому?

Відповіді на перше питання показали, що універсального методу вибору методів розвитку не існує і що кожна компанія працює по-своєму. Найчастіше враховуються поставлені перед працівником цілі та завдання (коло обов'язків). Лише одна компанія вказала, що враховує вік працівника, особливо якщо потрібна комп'ютерна грамотність. В іншій компанії вибір методів розвитку здійснюється з урахуванням стратегічних та оперативних цілей і на цій основі створюються навчальні плани. Інша компанія вказала, що основою для вибору методики розробки є результати щорічної оцінки рейтингу працівників. Чотири з опитаних компаній жодним чином не враховують відмінності, що виникають у зв'язку з віком працівників при виборі методів розвитку.

Відповіді на друге запитання показали, що рівень знань респондентів на тему Хартії різноманітності є мізерним. Інтуїтивно респонденти вважають управління різноманітністю персоналу методом управління віком, один із респондентів згадав про гендерну диференціацію та інші відмінності, зокрема, інвалідність, національність, вік, стать.

Вирішальними факторами при виборі тренінгової пропозиції є потреби компаній щодо забезпечення безперервності роботи на посадах кваліфікованого персоналу. Двоє респондентів вказали, що цей процес є похідною від стратегічних та оперативних цілей поставлених підприємством. Респонденти розповідали про потреби, які виникають у результаті ротації посад або постійного реагування на створені команди проекту. На думку респондентів, найефективнішими методами розвитку персоналу є прийоми з групи методів «на робочому місці», зокрема коучинг, наставництво, ротація посад, індивідуальне навчання та участь у проектах. Ефективним методом розвитку є навчання на виробництві під наглядом більш досвідчених працівників, хоча, на думку респондентів, воно популярне переважно серед виробничих компаній. Лише одне підприємство вказало вік як критерій індивідуалізації методик розвитку, хоча респондент зазначив, що в компанії управління віковим різноманіттям, «здійснюється як «інтуїтивна дія», а не процедурна». Варто нагадати, що під час першого дослідження керівник заперечував, що компанія впровадила вікове управління різноманіттям.

Висновки, обговорення та рекомендації. У людей, які зростали в один і той самий часовий проміжок, сформувалося єдине бачення, світосприйняття та цінності. Організаціям необхідно враховувати відмінності, які розділяють різні покоління працівників, при виборі методів і технік їх розвитку. Адже розуміння концепції управління віковою різноманітністю персоналу дає можливість задовольнити його потреби найкращим чином, створюючи відповідні стратегії залучення й розвитку персоналу.

В результаті аналізу було доведено, що теорія поколінь може використовуватися як практичний інструмент управління віковою різноманітністю. Таким чином, врахування положень теорії поколінь та управління різноманітністю при побудові бізнес-процесів організації є важливим чинником зростання продуктивності праці та лояльності персоналу.

Опитування показало, що підприємства, діючи на підставі чинних положень Кодексу Законів про Працю України, дотримуються принципів рівного ставлення в частині недискримінації працівників у доступі до можливостей розвитку компетентностей. Проте жодна з компаній не реалізує стратегії управління різноманітністю, а діяльність, яка здійснюється в цій сфері, є інтуїтивною. Елементи управління різноманітністю, які зустрічаються в досліджуваних підприємствах, на думку автора, скоріше впливають з того, що прийняті рішення базуються, з одного боку, на раціональних економічних передумовах, а з іншого, похідні адаптації компаній до поточного ринку праці. Дослідження показало, що пропозиція навчання не була адаптована до окремих працівників через віковий критерій. Пропозиції розвитку аналогічні для представників усіх поколінь працівників.

Опитувані компанії офіційно не впроваджують управління різноманітністю. Звичайно, виникає питання, чому. Видається доцільним виконати подальші дослідження, що охоплюють більшу групу виробничих компаній України, щоб підтвердити, наскільки описане явище є загальноприйнятою (чи ні) практикою ведення бізнесу.

Авторські внески:

Концептуалізація: Ліпич Любов, Полінкевич Оксана, Гринькевич Ольга

Зберігання даних: Ліпич Любов

Формальний аналіз: Полінкевич Оксана, Гринькевич Ольга

Придбання фінансування: Ліпич Любов, Гринькевич Ольга

Розслідування: Полінкевич Оксана

Методика: Ліпич Любов, Гринькевич Ольга

Ресурси: Полінкевич Оксана

Нагляд: Полінкевич Оксана, Гринькевич Ольга

Підтвердження: Ліпич Любов, Полінкевич Оксана

Візуалізація: Ліпич Любов

Написання: Ліпич Любов, Полінкевич Оксана

Список бібліографічного опису:

1. Howe Neil, Strauss William. Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069. New York: William Morrow & Company. 1991. [Електронний ресурс]. URL: https://archive.org/stream/GenerationsTheHistoryOfAmericasFuture1584To2069ByWilliamStraussNeilHowe/Generations+The+History+of+America%27s+Future%2C+1584+to+2069+by+William+Strauss+%26+Neil+Howe_djvu.txt (дата звернення 15.04.2022).
2. Prensky Marc. Listen to the Natives. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
3. Wirth L. Breaking Through the Glass Ceiling: Women in Management. Geneva: International Labour Office, Bureau International du Travail. 2001.
4. Szcześniak A. Raport: Dobre praktyki w zarządzaniu wiekiem i zasobami ludzkimi ze szczególnym uwzględnieniem pracowników 50+. Warszawa: Fundacja Instytutu Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym. 2013.
5. Коваль Н.В., Биба В.А. Використання теорії поколінь в менеджменті персоналу. Ефективна економіка. 2020. № 10. С. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.10.62.
6. Лютак О. З. Застосування теорії поколінь у консультуванні персоналу організації. Збірник наукових праць: психологія. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника». 2019. Вип. 23. С. 94-101.
7. Euromonitor International (2011). Make Way for Generation Z – Marketing to Today's Tweens and Teens. Euromonitor International: Strategy Briefing. Pobrane [Електронний ресурс]. URL: <http://oaltabo2012.files.wordpress.com/2012/03/make-way-for-generation-z1.pdf> (дата звернення 15.02.2022).
8. Ліпич Л.Г., Хілуха О.А., Кушнір М.А. Коучинг як форма розвитку «м'яких» компетентностей працівників підприємства. Науковий погляд: економіка та управління Видавничий дім «Гельветика». 2020. №2(68). С. 140-147. DOI:

References:

1. Howe Neil, Strauss William (1991). Generations: The History of America's Future. 1584 to 2069. New York: William Morrow & Company. [Elektronnyi resurs]. URL: https://archive.org/stream/GenerationsTheHistoryOfAmericasFuture1584To2069ByWilliamStraussNeilHowe/Generations+The+History+of+America%27s+Future%2C+1584+to+2069+by+William+Strauss+%26+Neil+Howe_djvu.txt (data zvernennia 15.04.2022).
2. Prensky Marc. Listen to the Natives. [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
3. Wirth L (2001) Breaking Through the Glass Ceiling: Women in Management. Geneva: International Labour Office, Bureau International du Travail.
4. Szcześniak, A. (2013). Raport: Dobre praktyki w zarządzaniu wiekiem i zasobami ludzkimi ze szczególnym uwzględnieniem pracowników 50+. Warszawa: Fundacja Instytutu Badań nad Demokracją i Przedsiębiorstwem Prywatnym.
5. Koval N.V., Byba V.A. Vykorystannia teorii pokolin v menedzhmentі personalu. [The use of generational theory in personnel management]. Efektyvna ekonomika. 2020. № 10. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.10.62 (in Ukrainian).
6. Liutak, O. Z. (2019), "Using generation theory in human resources consulting", Zbirnyk naukovykh prats': psykholohiia. Ivano-Frankivs'k: DVNZ «Prykarpats'kyj natsional'nyj universytet im. V. Stefanyka». Vol. 23. Pp. 94-101 (in Ukrainian).
7. Euromonitor International (2011). Make Way for Generation Z – Marketing to Today's Tweens and Teens. Euromonitor International: Strategy Briefing. Pobrane [Elektronnyi resurs]. URL: <http://oaltabo2012.files.wordpress.com/2012/03/make-way-for-generation-z1.pdf> (data zvernennia 15.02.2022).
8. Lipych L.H., Khilukha O.A., Kushnir M.A. (2020). Kouchynh yak forma rozvytku «miakykh» kompetentnostei pratsivnykiv pidpriemstva. [Coaching as a form of development of "soft" competencies of employees.] Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia Vydavnychiy dim «Helvetyka». №2(68). S. 140-147. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2020-01-68-25> (in Ukrainian).

Дата подання публікації 3.05.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-7>

JEL Classification: M11; O10; O12; O33

Kis Halyna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

<https://orcid.org/0000-0003-1009-7021>

galyakiss@gmail.com

Кісь Галина, к.е.н., доцент

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

<https://orcid.org/0000-0003-1009-7021>

galyakiss@gmail.com

ENTERPRISE POTENTIAL MANAGEMENT AS A BASIS OF ITS PURPOSEFUL DEVELOPMENT DIRECTION

This article summarizes the management of enterprise potential as a basis for its development direction. The main purpose of the study is to form a system of enterprise potential management, which would allow its purposeful development direction. It is proposed to realize this goal by working out the conceptual and categorical apparatus of economic potential management and enterprise development by revealing the essence of the categories «enterprise' potential» and «development» through the prism of their relationship. Systematization of literature sources and approaches to solving the problem of enterprise potential management as a basis for managing its development shows that the ambiguity of understanding the essence of potential, its structure causes difficulties in forming a methodological basis for determining economic potential in the context of enterprise development direction.

The urgency of solving this scientific problem is that the development of scientific approaches to managing the enterprise potential as a basis for its development direction makes it appropriate to further study such terms as «potential» and «development» to reveal their essence, components, types in order to form the latest methodological basis for their management.

The research of the outlined topic in the work is carried out in the following logical sequence: the content of the economic potential of the business entity is revealed, which is unique that has certain properties inherent in this business entity is disclosed; the enterprise' economic potential which is a complex system, the formation of which is influenced by the peculiarities of its operation, as well as one that contains a number of other types of potential that are its elements and have a narrower meaning is researched; it is proved that the economic potential determines the ability of the enterprise to develop, ensure economic security, financial stability and competitiveness; it is established that the economic potential is the basis of development and an integral element of enterprise development management; it is proved that development should be considered as a process of positive qualitative changes, the main criterion of which is the acquisition of a new quality that strengthens the viability of the enterprise; it is established that the development process is phased, so in its implementation the company moves from one stage of development to another.

The results of the study can be useful for both scientists and managers of any enterprise, because the effectiveness of the use of economic potential, as well as the overall efficiency of economic activity depends on the quality of management carried out by the company's management.

Keywords: *enterprise potential; enterprise development; potential management; development management; economic growth.*

УПРАВЛІННЯ ПОТЕНЦІАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОСНОВА ЦІЛЕСПРЯМОВАНОГО КЕРУВАННЯ ЙОГО РОЗВИТКОМ

У цій статті узагальнено питання управління потенціалом підприємства як основи керування його розвитком. Основною метою дослідження є формування такої системи управління потенціалом підприємства, яка б дозволяла цілеспрямоване керування його розвитком. Реалізувати цю мету пропонується шляхом опрацювання понятійно-категоріального апарату управління економічним потенціалом та розвитком підприємства через розкриття сутності категорій «потенціал підприємства» і «розвиток» через призму їх взаємозв'язку. Систематизація літературних джерел і підходів до вирішення проблеми управління потенціалом як основи керування розвитком підприємства свідчить, що неоднозначність розуміння сутності потенціалу, його структури зумовлює труднощі щодо формування методологічного базису визначення економічного потенціалу в контексті управління розвитком підприємства.

Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що розвиток наукових підходів до питань управління потенціалом підприємства як основи керування його розвитком зумовлює доцільність подальшого дослідження таких термінів, як «потенціал» та «розвиток» для розкриття їх

сутності, складових елементів, видів з метою формування новітнього методологічного базису управління ними.

Дослідження окресленої теми у роботі здійснюється в такій логічній послідовності: розкрито зміст економічного потенціалу господарюючого суб'єкта, який є унікальним, тобто таким, що має певні властивості, притаманні саме цьому суб'єкту господарювання; досліджено економічний потенціал підприємства, який є складною системою, на формування якої впливають особливості його функціонування, а також такою, що містить у своєму складі низку інших видів потенціалу, що є його елементами та мають вужче значення; доведено, що економічний потенціал визначає здатність підприємства до розвитку, забезпечення економічної безпеки, фінансової стійкості та конкурентоспроможності; встановлено, що економічний потенціал є підґрунтям розвитку та складовим елементом управління розвитком підприємства; доведено, що розвиток слід розглядати як процес позитивних якісних змін, основним критерієм якого виступає здобуття нової якості, що зміцнює життєздатність підприємства; встановлено, що процес розвитку є поетапним, тому при його здійсненні, підприємство переходить від однієї стадії розвитку до іншої.

Результати дослідження можуть бути корисними як для науковців, так і для менеджерів будь-якого підприємства, оскільки результативність використання економічного потенціалу, як і загалом ефективність господарської діяльності, залежить від якості управління, що здійснює керівництво підприємства.

Ключові слова: потенціал підприємства; розвиток підприємства; управління потенціалом; управління розвитком; економічне зростання.

Statement of the problem in general and its connection with important scientific and practical tasks. Every dynamically functioning socio-economic system needs constant renewal and development by its nature. Effective organizations become such first of all due to the ability to develop and adapt to a changing environment. Thinking in terms of continuous development is a paradigm of a modern efficient and competitive enterprise. Therefore economic entities of different levels, forms of ownership, organizational and legal forms grow and change in accordance with the requirements of the external environment, taking into account global processes of globalization, digitalization, the emergence of new competitive factors. Together this puts forward the latest demand from domestic enterprises for the development of new, more modern forms of production, technology, sales, promotion, informatization, and also raises the issue of forming a relevant management system for their development. However, this is impossible without management which will be based on substantiated management decisions and functional management technologies, which would be efficient, flexible, and innovative.

From this point of view modern innovation management should provide the management of enterprise potential as a basis for its purposeful development direction. Economic potential has many meanings, which in essence is an interpretation of the explicit and implicit capabilities of the enterprise, organization, institution, mostly unrealized and unused. When researching the economic potential we definitely mention the development of the enterprise, which indicates their close relationship. Strengthening the economic potential and its effective use opens opportunities for the business entity to develop various types of its activities, allows to achieve the planned results, solve tasks and achieve the purpose of operation. The importance of economic potential for the company becomes especially important in conditions of uncertainty, risk, which characterizes not only the domestic business environment, but also the world. In general many factors determine the need to analyze the economic potential of the enterprise, identify and create opportunities for its rapid adaptation to changing conditions, changes in internal and external environments.

This determines the feasibility of studying the economic potential management features, its structure and essence to improve the methodological support of social and economic development of the entity by disclosing and using its capabilities.

Analysis of recent research that has begun to solve the problem. Various aspects of the study of different levels and forms of social and economic systems development (from defining the essence, classification, typification to the formation of methods, levers, tools, mechanisms, subsystems and strategies for development management) are devoted to the works of a number of foreign and domestic scientists, in particular Ye. P. Karlin, Ya. V. Kotlyarevsky,

S. I. Kryuchko, M. A. Kushner, A. A. Lytvynenko, V. V. Pavlov, O. P. Pashchenko and others. Domestic scientists such as I. A. Azhaman (*Azhaman and Zhydkov, 2018*), Ya. O. Baribina (*Barybina, 2011*), N. I. Verkhoglyadova (*Verkhohliadova and Kovalenko, 2016*), M. O. Dergalyuk and P. V. Krush (*Krush and Derhaliuk, 2018*), D. S. Kobyzsky (*Kobyzsky, 2018*), L. V. Koval (*Koval, 2010*), A. I. Orekhova (*Orekhova, 2018*), I. J. Plikus (*Plikus, 2012*), K. I. Chumakov (*Chumakov, 2012*), T. S. Shabatura (*Shabatura, 2015*) and others paid attention to the issue of enterprise potential management as the basis of its development. Various types of potential, some aspects of its management have been considered in the works of foreign scholars, including J. M. Stankiewicz (*Stankiewicz, 2010*), Timothy Hart (*Hart, 2015*), Alfreda Kamińska (*Kamińska, 2017*), Wioletta Kilar (*Kilar, 2015*), Murtaz Maghradze and Demur Sitchinava (*Maghradze and Sitchinava, 2017*), Marek Matejun (*Matejun, 2010*), Katarzyna Szymanska and Anna Walecka (*Szymanska and Walecka, 2015*), Agnieszka Zakrzewska-Bielawska (*Zakrzewska-Bielawska, 2016*) and others.

The importance of processing this issue has been highlighted in the work of foreign scholars including Timothy Hart (*Hart, 2015*), who has focused on developing long-term business development programs and strengthening enterprises economic potential. He considered the economic potential as a basis for enterprise development. It is worth noting that Timothy Hart used both categories together, which shows that they are closely related. Alfreda Kaminska (*Kamińska, 2017*) also considered the potential, namely innovation, as a basis for enterprise development. The author notes that the enterprises development is determined by their innovation potential level. At the heart of the innovation potential she sees the ability of the company to rationally and efficiently manage resources during the implementation of innovative projects. The understanding of the potential of the enterprise as the basis of economic development is emphasized by domestic scientists, in particular, P. V. Krush and M. O. Dergalyuk (*Krush and Derhaliuk, 2018*), A. I. Oriekhova (*Orekhova, 2018*) and others.

Katarzyna Szymanska and Anna Walecka (*Szymanska and Walecka, 2015*) explore organizational culture as an element of the positive potential of the enterprise, which contributes to a broader understanding of the category of «enterprise potential». They draw attention to the fact that in recent years some aspects and processes of enterprise functioning that contribute to its dynamic development have been identified and analyzed, emphasizing that one of them has a positive potential. The potentially positive impact of organizational culture on enterprise development is also discussed in (*Zanora, 2018*).

At the same time given the strong theoretical and methodological basis of the subject area of development management research, aspects of formalization of the development management system in modern enterprises and the characteristics of its components are reflected in a rather fragmentary way. The urgency of the chosen problem and the need to develop scientific bases and practical recommendations aimed at forming a management system for enterprise development has determined the purpose of the study.

Focusing on unresolved issues of enterprise potential management as a basis for its purposeful development direction and considering the scientific works of scientists and practitioners who studied the enterprise potential and its individual types, we conclude that their understanding of potential essence and its structure is indistinct. This causes difficulties in forming a methodological basis for economic potential determining in the context of enterprise development management. Special attention should be paid to the analysis of foreign scientific works to understand the opinion of foreign scientists and experts on the nature of economic potential, its relationship with development and areas of application of this category. Note that the perception of the categories «potential», «economic potential» among domestic and foreign scientists has not only common features but also differs.

The above determines the expediency of further study of such terms as «potential» and «development» to reveal their essence, constituent elements and species in order to form the latest methodological basis for their management.

Objectives of the article. The main purpose of this work is to form a system of enterprise potential management as a basis for its purposeful development direction. It is

proposed to realize this goal by elaborating the conceptual and categorical apparatus of economic potential management and enterprise development by revealing the essence of the categories «potential», «economic potential», «enterprise' potential» and «development» through the prism of their relationship.

Presentation of the main material of the research with substantiation of the obtained scientific results. Despite the obvious nature of enterprise' economic development, in the theory and practice of management can be found different points of view on the definition of this concept and the characteristics of its features. Therefore, there is a need to analyze the concept of «development». All the variety of views on development, presented mainly in the philosophical theory of development, can be reduced to four points of view (*Diachkov et al., 2021*): the first group of researchers associates development with the purposefulness of change, which is not a necessary condition and even more attribute of development (*Zanora et al., 2019; Perederiyenko and Kotlyarevskyy, 2012; Pohoryelov, 2006*); the second group considers development as a process of adaptation to the environment, which is also only a necessary but insufficient condition (*Zanora et al., 2019; Koverha, 2015*); the third group of researchers replaces its development with its source – the contradictions of the system (*Rayevnyeva, 2006; Lytvynenko, 2015*); the fourth identifies development either with one of its properties – the progress or complexity of systems, or with one of its forms – evolution (*Pavlov, 2015; Pashchenko, 2011*).

Given the above within the framework of the study it is proposed to define the development of the enterprise as a consistent change of activity spheres, naturally caused by both reactive and proactive management response to environmental and external factors in order to achieve stable and effective state. This interpretation does not limit the development of the social and economic system to one of its lines (progress) or one of its forms (evolution or revolution) and provides for any qualitative change in the system. That is why the classification of types and forms of enterprise development generalized in the research (Fig. 1) allows us to consider its multifaceted and diverse nature.

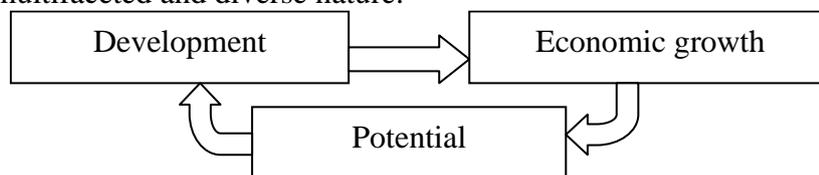

Fig. 1. Relationship between economic categories «development», «economic growth» and «potential»*

* generated by the author.

Fig. 1 shows the classification of enterprise development types in terms of features that characterize the studied concept from different angles. It should be noted that there may be many other states between the above gradations of classification features of enterprise development in practice that differ only in the degree of certain properties expression.

It should be noted that the development of the enterprise is the emergence of something new that leads to improvement or increase the enterprise activity efficiency and forms its competitive advantages and adapts its internal potential to the conditions of external environment dynamics. Under the potential of the enterprise in this case should be considered a set of different types of resources (*Rayevnyeva, 2006*). At the same time the availability of the company's potential is not a guarantee of achieving the goal, it requires the ability to manage development processes, and its main tasks should be to agree on the goals of the company and eliminate contradictions. Therefore changes, economic growth and improvement are the necessary conditions for enterprise development. That is if there are only changes that do not result in growth then there is no improvement and development. If there was economic growth without changes so development and improvement also did not happen (*Zhylinska, 2016*).

The need for constant changes in management and business methods is due to both

internal and external problems. Internal problems are usually functional and organizational imbalances, outdated management style and methods, archaic stereotypes of behavior, shortcomings in planning, accounting, and so on. The transition to a saturated market and the intensification of competition puts forward as a priority task of management to ensure the enterprise competitiveness. Today competition is increasingly a struggle of ideas rather than a struggle of resources. Organizations that constantly offer new innovative solutions are winning in the market. At the same time the speed of practical implementation of ideas becomes extremely important. The dynamism of the organization (its ability to quickly and large-scale maneuver with its own resources or to effective partnership in the market) becomes a crucial factor in competitiveness. Change is becoming a way of life and effective organization management becomes the dominant of the management.

An important aspect of enterprises' productive economic activity is the understanding of the possibilities (both internal and external), achieving the goal and fulfilling the tasks in an unstable, dynamic environment of their operation. These opportunities are interpreted as the potential, the level of which is the basis for enterprise development and a mandatory element of planning its activities (Fig. 1). Investigating the problem of ensuring the efficiency of Ukrainian industrial enterprises economic activity in conditions of limited resources, uncertainty and risk we must take into account the characteristics of their potential, its types and factors that affect them. This relationship is the result of understanding the economic potential as the ability of the enterprise to increase the market value of the business in the future through the use of existing combinations of resources and key competencies (*Shabaturova, 2015*).

Consider the definition of potential in explanatory and other dictionaries and encyclopedias. In the «Great Explanatory Dictionary of the Ukrainian language» potential is considered as a set of all available tools, opportunities, productive forces that can be used in a particular field, industry, area; stock of something, reserve; hidden abilities, forces of any activity that can be manifested under certain conditions (*Busel, 2002*). In the «Encyclopedia of Businessman, Economist, Manager» potential is seen as available opportunities, resources, stocks, tools that can be used to achieve, accomplish something (*Encyclopedia of businessman, 2000*). In the «Economic Encyclopedia» it is noted that the potential is available resources to the economic entity, their optimal structure and the ability to rationally use them to achieve this goal (*Economic encyclopedia, 2002*).

Potential is also defined as the power degree, the totality of any means, opportunities, as well as the totality of available means, opportunities in any field (*Azhaman and Zhydkov, 2018; Barybina, 2011; Verkhohliadova and Kovalenko, 2016; Krush and Derhaliuk, 2018; Kobyzsky, 2018; Koval, 2010; Orekhova, 2018; Plikus, 2012; Chumakov, 2012*).

Having analyzed the main statements of scientists we believe that firstly it is not correct to specify the definition of the category «potential» as it is a generalization of any capabilities of the enterprise rather than their individual type; secondly it is appropriate to pay attention to the etymology of the concept. Thus the potential should be defined succinctly taking into account a certain feature. The authors are of the opinion that potential is a set of opportunities that can be used for development under some possible external conditions. The set of opportunities is formed by numerous internal and external factors, which include a variety of tools, resources, organizational culture, intellectual abilities of employees and market conditions. The definition focuses firstly on the probability of opportunities realization due to the need to take into account both the positive and the negative impact of internal and external factors and secondly the relationship of potential with development resulting from its implementation. As noted in the work of A. I. Orekhova (*Orekhova, 2018*), the possibility is the presence of conditions conducive to something, circumstances that help something; internal forces, resources, abilities (*Busel, 2002*). It will be recalled that both the economic activity of the enterprise in general and its potential, as well as development in particular are negatively, neutrally or positively affected by numerous external and internal conditions of its operation.

Examining the term «enterprise potential» it becomes clear that it has a narrower meaning than the concept of «potential», but in turn reflects the more specific limits of its

meaning and helps to determine what is based on such a category as «potential» in terms of enterprises as a business entity. The potential of the enterprise as an economic system can be considered from different points of view based on the resource concept, functional, resource-target and other concepts (*Chumakov, 2012*). I. J. Plikus in his scientific works argues that the effective operation and development of the enterprise, of course, are associated with its potential (potential) (*Plikus, 2012*). The study of scientific works of scientists gives an understanding that between the concepts of «economic potential» and «enterprise potential» they often do not see the difference while understanding the same.

In the conceptual and terminological dictionary «Economy: from A to Ya» «economic potential» is defined as the ability of the economy, its industries, enterprises, farms to carry out production activities, produce products, goods, provide services, meet public demand, social needs, ensure development production and consumption (*Kurochenko et al., 2008*).

According to L. V. Koval as noted in (*Koval, 2010*) the economic potential of the enterprise is a set of organically interconnected resources and their ability to provide the main business processes within the specified risk limits in order to obtain economic benefits.

However, there is a scientific position according to which the enterprise economic potential is a broader concept than the potential of the enterprise. The main element that determines the magnitude and conditions of growth of economic potential is the potential of the enterprise, which is part of the economic potential and differs from the latter that its structure does not include economic ties, which fully belong to the production links of primary industry and considered as the aggregate potential of the maximum possible volume of production of material goods and services in conditions that ensure the most efficient use of time and productivity of available economic resources. According to this interpretation, the concept of «economic potential» in relation to an individual enterprise characterizes not so much production potential as the integrated ability of the enterprise to meet consumer needs and take into account the interests of the state, making optimal use of available economic resources (*Koval, 2010*). The economic potential of the enterprise reflects the abilities and capabilities that are formed in the enterprise in the presence at a certain point in time of a set of resources, production potential, other reserves (*Azhaman and Zhydkov, 2018*).

As for foreign publications (*Stankiewicz, 2010; Hart, 2015; Kamińska, 2017; Kilar, 2015; Maghradze and Sitchinava, 2017; Matejun, 2010; Szymanska and Walecka, 2015; Zakrzewska-Bielawska, 2016; Tsetskhladze, 2016*), they determine the economic potential firstly in the context of opportunities for development, economic growth at the macro and micro levels and secondly as opportunities to implement certain economic processes and types of resources or products. Economic potential studies are generally conducted if certain resources have not been used, for example, by an enterprise, country or underutilized. The economic potential of the enterprise is mentioned in connection with development and economic growth as a category that is the narrower meaning of the capabilities of the entity. Note that domestic scientists, in particular in (*Kobyzskyi, 2018*), also consider economic potential as an opportunity to implement various business processes in the context of improving the efficiency of the enterprise and draw attention to the need for research, in particular, human resources in the context of innovative development of Ukraine.

Studying the scientific works of scientists it becomes clear that each of them understands the economic potential from different points of view regarding the corresponding deviation in one direction or another. As a basis for defining the term «economic potential of the enterprise» we use the concept of «potential». As a result the economic potential of the enterprise will be defined as a set of opportunities of the enterprise that can be used in economic activities for its development under certain possible external conditions. Enterprise development is defined as a continuous increase in the efficiency of the enterprise and ensuring current efficiency in changing conditions. This is possible due to changes in different parts of the organizational system and ways of implementing management functions (*Matejun, 2010*).

Among the main approaches used to understand the potential some authors distinguish resource, functional and effective (*Shabatura, 2015*). At the same time such approaches as

systemic, organizational, dynamic (Barybina, 2011), entrepreneurial, target, effective, activity (Verkhohliadova and Kovalenko, 2016) and others are also considered. Summarizing these approaches used to determine the potential (Azhaman and Zhydkov, 2018; Verkhohliadova and Kovalenko, 2016; Krush and Derhaliuk, 2018; Koval, 2010; Orekhova, 2018; Plikus, 2012; Chumakov, 2012) it is necessary to identify those that in our opinion are the main and relevant today, in particular: 1) resource; 2) system; 3) dynamic; 4) complex. We describe these approaches to potential building in more details. Thus, according to the resource approach the potential is considered as a set of available resources that have a certain socio-economic system (Verkhohliadova and Kovalenko, 2016). According to the systematic approach the basis of enterprise potential is a systematic set of means of labor, objects of labor, employees, taking into account their intellectual and moral and ethical qualities, work experience, motives, incentives and traditions that have developed in the team. The use of a dynamic approach involves considering the potential of the enterprise as a dynamic criterion of management efficiency in the processes of operation and development of the enterprise (Barybina, 2011). An integrated approach is one of the types of systemic which involves taking into account the whole set and diversity of potential determination aspects.

In our opinion the integrated approach is the latest and meets the modern requirements of managers taking into account many different aspects of economic activity of the enterprise when managing its potential. Given that in the process of economic activity realisation there is a need to take into account one or another type of opportunities in certain operating conditions, it is appropriate to develop a classification of potential types, the use of which will facilitate optimal management decisions. According to the results of systematization of well-known characteristics of potential, as well as analysis of scientific and professional literature, the classification of potential was formed, which is given in the table 1.

Table 1. Classification of potential types*

No.	Classification feature	Potential types
1	By the nature of the manifestation	Hidden; apparent
2	By appointment	Basic; auxiliary (providing)
3	By environment of origin	Internal; external
4	Depending on the tasks performed	Base; individual, target
5	By economic component	Unprofitable; profitable
6	Depending on the degree of implementation	Actual (achieved result); promising
7	By relevance	Actual; irrelevant
8	By frequency of action	Temporary (short-term; long-term); constant
9	Measurable	Measurable; poorly measurable; immeasurable
10	According to the degree of expediency and economic return	Useful; useless
11	By the nature of management decisions	Relevant; not relevant
12	According to the degree of security	Sufficient; limited
13	If possible	Relative; the most real
14	By degree of use	Active; passive
15	According to the period of coverage	Current; tactical; strategic
16	By properties	Typical; specific
17	By structure	Complex; simple
18	By ability to develop	Static; dynamic
19	By degree activity	Hyperactive; active; passive
20	By the nature of origin	Objective; subjective
21	By the nature of the impact on activities	Clean; speculative
22	Predictable	Provided; unforeseen
23	By level of efficiency	Effective; inefficient
24	On a scale	Minimum; minor; considerable; maximum
25	According to the probability of formation, implementation and development	Impossible; unlikely; probable; quite probable; possible
26	According to the consequences	Positive; neutral; negative
27	According to the features of management	Relational; non-relational

Continuation of tabl. 1

1	2	3
28	By type of main groups of resources	Natural; intellectual and informational; financial; personnel (labor); material
29	By degree of implementation	Implemented (used); partially implemented (partially used); unrealized (unused)
30	By involvement	Involved; idle

* formed by the author on the basis of (*Barybina, 2011; Koval, 2010; Orekhova, 2018; Plikus, 2012; Chumakov, 2012; Shabaturova, 2015; Stankiewicz, 2010; Zakrzewska-Bielawska, 2016; Tsetskhladze, 2016*).

According to the results of the study we can state that the potential has a broad classification and it is a category that reflects various aspects of economic activity of the enterprise (institution, organization).

The potential was classified according to thirty characteristics which makes it possible to reflect its various aspects in the process of enterprise management. Among the features of Western scientific thought about the potential and its types we determine the use of its type as a positive potential. Thus the subject of research of Polish colleagues is, for example, positive organizational potential which is understood as the state, levels and configuration of organizational resources that determine a positive climate and a positive organizational culture (Stankiewicz, 2010).

The interest of scientists and specialists in the problem of determining and managing the potential is due to its impact on business, development, economic growth, economic security, competitiveness, financial stability of the entity. That is due to the economic potential of the company stabilizes and develops its activities as well as creates advantages in the market over competitors. The importance of economic potential for the proper enterprise functioning determines the need to elaborate strategic management issues.

Conclusions, discussions and recommendations. Based on the results of the study we can draw the following conclusions:

- 1) the potential (economic potential) of each individual enterprise is unique and has certain properties inherent in this particular business entity;
- 2) the potential (economic potential) of the enterprise is a complex system, the formation of which is influenced by the peculiarities of its operation and contains a number of other types of potential that are its subsystems (elements) and have a narrower meaning;
- 3) potential (economic potential) determines the ability of the enterprise to develop and ensure economic security, financial stability, competitiveness, etc.;
- 4) potential (economic potential) is the basis of development and an integral element of enterprise development management;
- 5) development is seen as a process of positive qualitative changes and the main criterion of development is the acquisition of new quality which strengthens the viability of the enterprise. The development process is phased and in its implementation the company moves from one phase (or stage) of development to another.

A systematic approach to the organization is a link between the concepts of enterprise development management and other areas of management. Its use allows you to move from general management of enterprise development to specific activities in the company functional areas. The enterprise in this model acts as a combination of three subsystems (cultural, social and technical) and many constituent elements, continuously interacting with each other and forming a complex dynamic system. Thus the sphere of development management is divided into several spheres which fully cover the life of the enterprise.

It should be noted that the effectiveness of the enterprise potential usage as well as the efficiency of economic activity in general depends on the quality of management carried out by the enterprise' top management. Economic potential strategic management is important because it envisages its development in the future and should ensure the gradual growth of indicators.

Copyrights

Conceptualization: Kis Halyna

Data storage: Kis Halyna

Formal analysis: Kis Halyna

Acquisition of financing: Kis Halyna

Investigation: Kis Halyna

Methodology: Kis Halyna

Project administration: Kis Halyna

Resources: Kis Halyna

Supervision: Kis Halyna

Confirmation: Kis Halyna

Visualization: Kis Halyna

Writing: Kis Halyna

References:

1. Azhaman, I., & Zhydkov, O. (2018). Sutnist ta struktura ekonomichnoho potentsialu pidpriemstva [The essence and structure of the economic potential of the enterprise]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 4, pp. 22–25. [in Ukrainian].
2. Barybina, Ya. O. (2011). Pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia «potentsial» u katehorialnomu aparati [Approaches to the definition the essence of the «potential» concept in categorical apparatus]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, 6 (2), pp. 48–53. [in Ukrainian].
3. Verkhohliadova, N. I., & Kovalenko, Ye. V. (2016). Analiz pidkhodiv do vyznachennia sutnosti potentsialu pidpriemstva [The analysis of approaches to definition the essence of potential of enterprises]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 1 (55), pp. 31–35. [in Ukrainian].
4. Krush, P. V. & Derhaliuk, M. O. (2018). Obgruntuvannia skladovykh ekonomichnoho potentsialu pidpriemstva yak systemy [Grounds for the complex economic potential of the enterprise as a system]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investment: Practice and Experience*, 21, pp. 11–14. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32702/23066814.2018.21.11>
5. Kobyzskyi, D. (2018). Organizational and economic potential of re-engineering business processes in the context of marketing activity of an industrial enterprise to ensure its efficient innovative activity. *Suchasnyi stan naukovykh doslidzhen ta tekhnologii v promyslovosti – Innovative Technologies and Scientific Solutions for Industries*, 3 (5), pp. 95–105. <https://doi.org/0000-0003-1842-7128>
6. Koval, L. V. (2010). Економічний потенціал підприємства: сутність та структура [Economic potential of the enterprise: essence and structure]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika» – Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 690, pp. 59–65. [in Ukrainian].
7. Oriekhova, A. I. (2018). Ekonomichnyi potentsial pidpriemstva: sutnisni kharakterystyky ta strukturyzatsiia [Economic potential of the enterprise: intrinsic characteristics and structuring]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society*, 17, pp. 308–313. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-45>
8. Plikus, I. I. (2012). Potential pidpriemstva, yoho otsinka y transformatsiia: ekonomichna y bukhgalterska interpretatsiia [Potential of an enterprise, its estimation and transformation: economic and accounting interpretation]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 4, pp. 91–105. [in Ukrainian].
9. Chumakov, K. I. (2012). Potentsial pidpriemstva yak ekonomichna systema [The potential of the enterprise as an economic system]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, 4 (55), pp. 223–229. [in Ukrainian].
10. Shabaturova, T. S. (2015). Teoretychni zasady vyznachennia ekonomichnoho potentsialu pidpriemstva [Theoretical foundations for determining the economic potential of the company]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of Economics and Management*, 1 (1), pp. 26–30. [in Ukrainian].
11. Stankiewicz, J. M. (2010). Positive Organizational Potential. Introduction to a useful management theory. Torun: Dom Organizatora.
12. Timothy, H. (2015). System of the enterprise economic potential enhancement planning. In: *International journal of economics and society*, pp. 81–85.
13. Kaminska, A. (2017). Forming the innovative potential of enterprises in the context of their development. *Management Forum*, 5, pp. 26–32.
14. Kilar, W. (2015). Settlement concentration of economic potential represented by IT corporations. *Geographia Polonica*, 88 (1), pp. 123–141. <https://doi.org/10.7163/GPol.0009>
15. Maghradze, M., Sitchinava, D. (2017). Information Potential of the Enterprise as a Part, Tool and Catalyst of Economic Potential. *Proceeding from The 2nd International Scientific Conference «Challenges of globalization in economics and business»*. Tbilisi, pp. 311–316.
16. Matejun, M. (Ed.). (2010). Managing the potential of small and medium sized enterprises in business practice. Lodz: Quick-Druk.
17. Szymanska, K., Walecka, A. (2015). Culture openness as an element of positive potential of enterprises in a crisis situation. *Journal of positive management*, 4, pp. 53–65.
18. Zakrzewska-Bielawska, A. (2016). Relational potential and enterprises' innovativeness – towards the open innovation. *Management Forum*, 1, pp. 3–10.
19. Zanora, V. O. (2018). Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: teoretyko-metodychni zasady formuvannia orhanizatsiinoi kultury [Enterprise development management: theoretical and methodical principles of organizational culture formation]. *Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia, Suchasni tendentsii rozvytku menedzhmentu ta finansovo-ekonomichnoi bezpeky – Modern trends in management development and financial and economic security*. Cherkasy: ChNU im. B.

Khmelnyskoho. [in Ukrainian].

20. Diachkov D., Bondar T., & Darniev M. (2021). Systema upravlinnia rozvytkom pidpryemstva v umovakh dynamichnoi konkurentsii [Enterprise development management system in conditions of dynamic competition]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy & Society*. no. 26. pp. 26–41. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-41>
21. Zanora V., Kutsenko D., & Odorodko N. (2019). Potentsial yak osnova rozvytku pidpryemstva: poniatiino-katehorialnyi aparat [Potential as the basis of enterprise development: conceptual and categorical apparatus]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*. 2 (18). pp. 40–51. [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-2\(18\)-40-51](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2019-2(18)-40-51)
22. Perederiyenko N. I., & Kotlyarevskyy Ya. V. (2012) Sutnisno-zmistovna kharakterystyka protsesiv upravlinnya rozvytkom pidpryemstv [Essential and substantive characteristics of business development management processes]. *Naukovi zapysky Ukrayinskoyi akademiyi druzarstva – Scientific Notes of the Ukrainian Academy of Printing*, 2, pp. 103–111. [in Ukrainian].
23. Pohoryelov Yu. S. (2006). Rozvytok pidpryemstva: ponyattya ta vydy [Enterprise development: concepts and types]. *Kultura narodov Prychernomoria – Culture of the peoples of the Black Sea region*. 88. pp. 75-81. [in Ukrainian].
24. Koverha S. V. (2015). Upravlinnya zbalansovanyim rozvytkom promyslovykh pidpryemstv [Management of balanced development of industrial enterprises]. *Doctor's thesis*. Donbas. derzh. mashynobud. akademiya. Kramatorsk, 40 p. [in Ukrainian].
25. Rayevnyeva O. V. (2006). Upravlinnya rozvytkom pidpryemstva: metodolohiya, mekhanizmy, modeli [Management of enterprise development: methodology, mechanisms, models]: monohrafiya [a monograph]. VD «INZHEK», 496 p. [in Ukrainian].
26. Lytvynenko A. O. (2015) Upravlinnya rozvytkom materialno-tekhnichnoi bazy pidpryemstva [Management of development of material and technical base of the enterprise]. *Candidate's thesis*. Khark. nats. ekon. un-t im. S. Kuznetsya. Kharkiv: Khark. nats. ekon. un-t, 20 p. [in Ukrainian].
27. Pavlov V. V. (2015) Kreatyvni tekhnolohiyi v systemi upravlinnya rozvytkom pidpryemstva [Creative technologies in the management system of enterprise development]. *Candidate's thesis*. Kyiv. nats. un-t tekhnolohiy ta dizaynu. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
28. Pashchenko O. P. (2011) Stratehichne upravlinnya rozvytkom pidpryemstva [Strategic management of enterprise development]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*, 2 (2), pp. 99–103. [in Ukrainian].
29. Zhylynska L. O. (2016) Upravlinnya rozvytkom mashynobudivnykh pidpryemstv na stratehichnu perspektyvu [Management of development of machine-building enterprises on strategic perspective]. *Doctor's thesis*. Mariupol, 436 p. [in Ukrainian].
30. Busel, V. T. (2002). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
31. Entsyklopediia biznesmena, ekonomista, menedzhera [Encyclopedia of businessman, economist, manager]. (2000). Kyiv: Mizhnarodna ekonomichna fundatsiia, TzOV «Knyhodruk» [in Ukrainian].
32. Ekonomichna entsyklopediia: u trokh tomakh [Economic encyclopedia: in three volumes]. (2002) (Vol. 3). Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
33. Kurochenko, O. V., Kopnov, M. A., Sladkevych, V. P. (2008). Ekonomika: vid A do Ya: Poniatiino-terminolohichniy slovnyk [Economics: from A to Z: Concept and terminology dictionary]. Kyiv: DP «VD «Personal» [in Ukrainian].
34. Tsetskhladze, M. (2016). Economic Potential of Georgia and Perspectives of Economic Integration with Europe. Proceedings of the Finance and Economics Conference. Vol. 7, pp. 1–4.

Дата подання публікації 08.06.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-8>

JEL Classification: D70; L29; M12; O31

Рудь Надія, д.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-9040-146X>
 ntrud@i.ua

Rud Nadia, Doctor of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-9040-146X>
 ntrud@i.ua

КРЕАТИВНІСТЬ В УПРАВЛІННІ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

У цій статті актуалізовано питання важливості креативності в інноваційному розвитку підприємства. Основною метою дослідження є вивчення сутності та спрямованості креативного менеджменту і розкриття його особливостей як складової інноваційної діяльності підприємства.

Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми розвитку і підтримки креативних ідей свідчить про те, що не всі підприємства приділяють значну увагу творчості як процесу реалізації креативності особистості. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що сам менеджмент підприємства має бути креативним. Дослідження теми здійснюється в такій логічній послідовності. Розглянуто поняття креативність та інновація, встановлено їх взаємозв'язок. Досліджено характеристики «креативного менеджменту» з різних підходів, сформовано авторський підхід. Виділено основні умови, які стимулюють розвиток креативних здібностей, необхідних для ефективного управління організацією. Згруповано фактори, що негативно і позитивно впливають на креативність. Адаптовано модель ієрархії якостей креативних працівників та результати їх впливу. Вдосконалено і проаналізовано систему креативного управління. Методологічним інструментарієм методів дослідження були останні десять років досліджень провідних науковців. Об'єктом дослідження є підприємство, саме тут реалізуються інноваційні процеси, де необхідна генерація ідей, тому що саме вони є причиною появи інновацій. У статті представлені результати емпіричного аналізу взаємозв'язку креативності і інновацій, який показав, що управління креативністю є складовою інноваційного управління. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що існує пряма залежність між креативністю і результатами інноваційної діяльності підприємства. Результати дослідження можуть бути корисними для організацій різних рівнів і видів діяльності.

Ключові слова: ідея, інновація, менеджмент, креативність, команда, творчість.

CREATIVITY IN MANAGING THE INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

This article highlights the importance of creativity in the innovative development of the enterprise. The main purpose of the study is to study the nature and direction of creative management and reveal its features as part of the innovative activity of the enterprise.

Systematization of literary sources and approaches to solving the problem of development and support of creative ideas shows that not all companies pay much attention to creativity as a process of creativity of the individual. The urgency of solving this scientific problem is that the management of the enterprise must be creative. The research of the topic is carried out in the following logical sequence. The concepts of creativity and innovation are considered, their interrelation is established. The characteristics of "creative management" from different approaches are studied, the author's approach is formed. The main conditions that stimulate the development of creative abilities necessary for effective management of the organization are highlighted. Factors that negatively and positively affect creativity are grouped. The model of the hierarchy of qualities of creative workers and the results of their influence have been adapted. The system of creative management has been improved and analyzed. The last ten years of research by leading scientists have been the methodological tools of research methods. The object of research is the enterprise, this is where innovation processes are implemented, where the generation of ideas is necessary, because they are the cause of innovation. The article presents the results of an empirical analysis of the relationship between creativity and innovation, which showed that creativity management is a component of innovation management. The research empirically confirms and theoretically proves that there is a direct relationship between creativity and the results of innovative activities of the enterprise. The results of the study

can be useful for organizations of different levels and activities.

Key words: *idea, innovation, management, creativity, team, creativity.*

Вступ. Креативна економіка – це економіка ідей, економіка, де головний, найцінніший і найдорожчий продукт – це ідеї. У такій економіці заробити багато грошей можна лише на ідеях. Відсутність нових якісних ідей – це основна причина світової кризи, що настала. Про це знають усі просунуті бізнесмени і вони хочуть вирішити цю проблему.

Розв’язок проблем – єдиний шлях до розвитку. Чим більша мета, тим більше сили у нас має бути на її реалізацію. Ми починаємо шукати незвичайні підходи і пробуємо нове, щоб добитися цілі. І тільки великі цілі роблять нас креативними.

Креативна економіка характерна для розвинених країн. Саме там зараз переважно зосереджені представники креативного класу. Взагалі суть креативної економіки в тому, що єдиним продуктом, який є цінністю, – це креатив або, іншими словами, нова ідея (наприклад, нова модель Apple iPhone або нова модель Samsung Galaxy).

Ключова рушійна сила сучасної економіки – це знання, а креативність – якість, що дозволяє нам створювати з урахуванням цих знань корисні нові форми. Знання, інформація, професійний досвід – просто інструменти та матеріали креативності, а її продукт – «інновація» (новий технологічний продукт, нова модель чи метод ведення бізнесу тощо). Оскільки інноваційність є головною вимогою до економічному розвитку, актуальності набувають дослідження емпіричних і аналітичних зв’язків між креативністю (творчим процесом) і інноваційним процесом.

Економічний вимір креативності полягає у виявленні її впливу на підприємництво, генерування і стимулювання інновацій, підвищення продуктивності та економічного зростання. Ми вважаємо, що креативність – це вміння творчо мислити і генерувати нові ідеї. Інноваційність – це здатність розуміти це нове і втілити його в практику.

За Індексом глобальної креативності Україна посідає 45-те місце зі 139, що є досить високим показником. При цьому за рівнем технологій і, особливо, наявності талантів Україна має досить гарні позиції порівняно з багатьма іншими країнами, що могло б сприяти вищим позиціям України в цьому рейтингу, однак наша країна суттєво програє за показниками толерантності суспільства. Крім того, різниця майже вдвічі між індексом талантів та індексом технологій (відповідно, 24 і 43) свідчить про те, що рівень результативності сучасних R&D у частині створення технічних винаходів та їх патентування в Україні значно нижчий за чисельність дослідників і винахідників, які потенційно спроможні створювати такі об’єкти інтелектуальної власності (*Глобальний індекс креативності: Україна стала 45-ю зі 139 країн*).

Статистики стосовно того, скільки держава втрачає нових ідей, не існує. Мова йде про сотні тисяч, навіть мільйони ідей, які не реєструються (*Калитич і Рубан, 2003*). Це значно більше за офіційну статистику наукових розробок, патентів тощо.

Сучасна економіка формує попит на організаційну креативність, пріоритетним завданням стає управління творчою енергією організації, мобілізація інтелектуально-креативних ресурсів для народження нових ідей і розроблення на цій основі інноваційної продукції. «Необхідність підвищення ефективності процесу генерації нових знань і пошуку нових рішень для досягнення успіху організації призвела до появи креативного менеджменту» (*Аташкаде, 2017*). Актуальність креативного менеджменту в розвитку організації відіграє важливу роль, так як сучасне управління здебільшого базується на креативних підходах.

Ми припускаємо, що саме креативні методи управління допоможуть підприємствам підвищити конкурентоспроможність, створити позитивний імідж,

ефективніше використовувати ресурси, що дозволить досягти більшої результативності діяльності.

Огляд літератури. Поняття «креативність» і «креативний менеджмент» досліджує багато вітчизняних і зарубіжних учених. На думку І. Підкамінного (*Підкамінний, 2012*) «у широкому сенсі, креативний менеджмент можна розглядати як: певну філософію підприємства; відкриті, переважно горизонтальні комунікації в середовищі; відвертий, толерантний, емпатійний стиль спілкування між працівниками; лідерство, а не влада; здібності, особливі вміння та компетенції; креативне середовище в підприємстві» (*Пирогов, Малий, Орлова, 2010*).

Розкрито основні зовнішні й внутрішні передумови та встановлено взаємозв'язок факторів формування креативного менеджменту Божидарніком Т. та Василюк Н. (*Божидарнік і Василюк, 2015*). Зінкевич Д.К. (*Зінкевич, 2009*) виділяє складові елементи системи креативного менеджменту. Подано концепцію креативного менеджменту підприємства, визначено якості креативних працівників і класифіковано їхні види в роботі Вартанової О.В. та Шестер І.В. (*Вартанова і Шестер, 2015*). Аташкаде Р.В. (*Аташкаде, 2017*) розглядає роль креативного менеджменту в процесі здійснення інноваційної діяльності. Вплив креативного потенціалу колективу на його ефективну роботу досліджують Войтушенко А.А., Бушуєв С.Д. (*Войтушенко і Бушуєв, 2017*).

Незважаючи на певні наукові напрацювання і досягнення в теорії та практиці креативного менеджменту, є частина питань, які залишаються не розкритими, а саме, зв'язок креативності та інноваційності. Тому, необхідність подальшого дослідження сутності креативного менеджменту та його ролі у формуванні креативних здібностей персоналу, що сприяє активізації інноваційного розвитку підприємства, визначають актуальність і доцільність даного дослідження.

Мета статті – дослідження сутності та спрямованості креативного менеджменту і розкриття його особливостей як складової інноваційної діяльності підприємства.

Методологія та методи дослідження. Методологічну основу здійсненого дослідження становить система застосованих для отримання кінцевих результатів методів: узагальнення та порівняльного аналізу – для уточнення сутності поняття «креативний менеджмент»; системний – для узагальнення ознак креативного менеджменту, абстрактно-логічний – для розкриття взаємозв'язку креативності та інноваційних показників діяльності, забезпечення ієрархії якостей креативних працівників; системно-аналітичний – при розробці моделі ієрархії якостей креативних працівників.

Результати. Фундаментальними ознаками інноваційних суспільств є: орієнтація на творчий потенціал особистості, команди, організації; сформоване інноваційне мислення людей; діюча інфраструктура дифузії знань; різноманітний спектр методів розвитку творчості; наявність широкого кола інноваційних підприємств; добре організовані та мотивовані освіта і наука; наявна система правового забезпечення інтелектуальної власності.

Інновації на підприємстві – це спроба здійснити змістовні, цілеспрямовані зміни в економічному потенціалі підприємства, це вдале використання ідей і створення нових можливостей. Як свідчить світовий досвід підприємництва, інновації потребують знань, творчого мислення, винахідливості і цілеспрямованості.

Необхідною умовою творчості є креативність. Вона, як механізм творчості, характеризується створенням нових зв'язків, асоціацій, що дозволяє розширити кордони психіки. Креативність може бути пов'язана з ризиком, оскільки часто вимагає відкриття. Креативність на індивідуальному рівні визначається креативним потенціалом особистості (*Зінкевич, 2009*). Ми вважаємо, що креативний потенціал людини є необмеженим

джерелом економічного зростання і підприємства, які його використають, будуть розвиватись, випереджаючи інших.

Креативність, як одна із основних характеристик особистості новатора, являється головним ресурсом економічного і соціального розвитку організації. Для успішного розвитку творчого потенціалу особистості потрібно розвивати такі якості, як: «творча активність, оригінальність, здатність і прагнення до внесення новизни, комбінування ідей, перевтілення, мобілізація сил і минулого досвіду, наявність розвинутої уяви і емоційної чуйності, творча ініціатива» (Давимука, Федулова, 2017).

«Інновація – це наслідок усвідомленого, цілеспрямованого пошуку можливостей для створення чогось нового, що може бути результатом існуючих неузгоджень, потреб у процесах, змін на ринку в цілому чи окремій галузі, демографічних змін, нових знань тощо» (Калитич, Рубан, 2003). Креативність полягає в породженні асоціацій і зв'язків, тому для її проявлення людина повинна мати бажання і час для створення нових зв'язків.

Креативність з позиції економіки та управління – це здатність створювати і знаходити нові ідеї, відхиляючись від прийнятих схем мислення, успішно вирішувати завдання, які постають перед підприємством нестандартним чином (Бушувєв, Дорош, Шакун, 2016). Креативність передбачає бачення проблем під іншим кутом, наслідком чого є розробка оригінальних способів їх вирішення.

Що спільного між інноваційним і креативним менеджментом? Особливості інноваційного менеджменту полягають в тому, що, необхідно стимулювати генерування якомога більшої кількості ідей, пов'язаних з інноваціями, забезпечити достатню свободу дій учасників інноваційного процесу, створити для них позитивні мотиви діяльності. Одночасно виникає необхідність спрямовувати інноваційний процес відповідно до стратегічного розвитку організації, на що і націлений ефективно організований креативний менеджмент.

Креативний менеджмент – це метод управління творчим процесом, який орієнтований на розв'язок актуальних колективних завдань і базується на сучасних технологіях творчості і командній роботі.

Інноваційна діяльність, як така, неможлива без творчого ставлення до її здійснення. Творчість – це створення нових за задумом цінностей, інакше кажучи, творчість – це завжди щось нове та інше. Отже, саме творчість є тою загальною рисою, що властива як інноваційному, так і креативному менеджменту (Аташкаде, 2017).

Креативізація – це процеси і результати активізації та розвитку творчого мислення, здібностей і якостей людини, а також його інноваційної поведінки та інтелектуального збагачення (Пирогов та ін., 2010).

Поняття «креативний менеджмент» можна розглядати з різних підходів, зокрема системного, функціонального, ситуаційного, поведінкового, адміністративного тощо (табл. 1) (Кузьмін та Горячка, 2011).

Таблиця 1. Визначення поняття «креативний менеджмент»*

Підходи до трактування поняття	Визначення поняття
Системний	– підсистема інноваційного менеджменту, яка полягає у забезпеченні здатності суб'єктів управління висувати і розвивати нові ідеї.
Функціональний	– конкретна функція менеджменту, яка спрямована на безпосереднє акумулювання нових ідей.
Процесний	– процес управління креативною діяльністю на основі здійснення керівниками безперервних дій зі стратегічного планування, прогнозування, організації процесів, мотивації працівників, регулювання і контролю креативної діяльності.

Продовження табл. 1

Ситуаційний	– сукупність сприятливих умов та обставин, що створюються керівниками підприємства для творчого розвитку трудового колективу і окремих працівників.
Адміністративний	– сукупність дозвоільно-розпорядницьких, спонукальних та інших управлінських відносин між керівниками і підлеглими на предмет встановлення цілей щодо пошуку креативних ідей.
Маркетинговий	– сукупність цілеспрямованих дій керівників підприємства, які спрямовують генерацію креативних ідей у напрямку задоволення існуючих та потенційних потреб суспільства.
Поведінковий	– сукупність цілеспрямованих дій і вчинків керівників підприємства, спрямованих на акумулювання креативних ідей щодо розв’язання виробничо-господарських проблем.
Авторський узагальнений	– підсистема інноваційного менеджменту, спрямована на генерування творчих ідей колективом у створеній сприятливій ситуації за умов безперервного цілеспрямованого впливу керівників підприємства, підтверджених сукупністю спонукальних відносин, реалізація яких забезпечить підприємству інноваційний розвиток, а суспільству задоволення існуючих та потенційних потреб.

*Примітка. Складено на основі [3, с. 32; 2, с.88; 12, с. 161; 13]

Креативний менеджмент спрямований на вирішення низки практичних завдань (Каленіченко і Смірнова, 2011):

- 1) оцінювання творчого потенціалу організації і створення творчої атмосфери в колективі;
- 2) утворення тимчасових творчих колективів з осіб, здатних до ефективної участі в груповому творчому процесі;
- 3) аналізування домінуючих мотиваційних установок і можливості їх використання у творчому процесі;
- 4) визначення інноваційних методів, операцій і прийомів, які необхідно освоїти для більш якісного та оперативного вирішення нестандартних завдань.

Креативний менеджмент представляє собою синтез наукових знань про створення і широке застосування в сфері управління, перш за все інноваційного менеджменту, оригінальних ідей, елементів, моделей, нового комбонування вже існуючих технологій, генерації знань, критичного мислення. Розвиток творчого потенціалу та його реалізація сприяють підвищенню ефективності діяльності організації в цілому, а використання інструментів креативного менеджменту дозволяє оперативно й творчо вирішувати складні завдання в області передачі інформації та дієвої політики організації.

В основі інноваційного управління – інноваційне мислення, інноваційне навчання та інноваційна культура. Креативне мислення розвиває думку на всіх напрямках, використовує всю наявну інформацію, може здійснювати ривки для прискорення розумового процесу, допускає помилки і невідповідності, веде пошук в малоймовірних областях, прагне безперервного процесу.

У сучасних умовах креативність і її фактори є детермінантами успішної управлінської діяльності, оскільки сприяють швидкому прийняттю рішень, розробки оригінальних стратегій, впровадження інновацій та реалізації інших важливих управлінських функцій (Мала, 2011).

Управлінська креативність – це соціально-професійна компетенція суб’єктів діяльності, що передбачає здатність до продуктивної активності, результатом якої є формування нових нестандартних підходів, технологій і методів здійснення функцій з

управління соціальними групами і організаціями. Формування креативного підходу до управління, висуває нові вимоги до організаційного проектування і визначає необхідність побудови сучасних структур, що дозволяють створити конкурентні переваги, розкрити творчий і підвищити мотиваційний потенціал персоналу організації, підвищити результативність спільної роботи.

З'являються нові вимоги до управлінців такі як вдосконалення навичок щодо розробки і реалізації інноваційних ідей, а також їх творчий підхід до потенціалу організації.

На підставі виявлення ключових понять креативного менеджменту важливо виділити основні умови, які стимулюють розвиток креативних здібностей та необхідні для ефективної управлінської діяльності:

- відкритість у колективі, особливо у спілкуванні з керівництвом;
- заохочення висунення додаткових питань при вирішенні поставлених завдань;
- акцентування уваги на власних почуттях, спостереженнях, узагальненнях та ідеях.

Таким чином, керівництву підприємств важливо створювати такі соціально-психологічні умови у колективі, які сприятимуть розкриттю і розвитку творчості та креативних здібностей працівників (табл. 2).

Таблиця 2. Фактори, що впливають на креативність*

Негативний вплив	Позитивний вплив
Недовіра керівників до нових ідей, які висуваються підлеглими	Підтримка новаторських прагнень працівників з боку вищого керівництва
Створення жорсткого контролю за діяльністю новаторів	Свобода дій новаторів при розробці нововведень
Боязнь ризику і невизнання можливості помилок з боку керівництва	Висока довіра з боку керівництва організації і можливість допущення помилок
Критика і суворе покарання при допущенні помилок у процесі новаторської діяльності	Ведення дискусій та обмін ідеями без злоби і страху покарання
Суворе виконання своїх функціональних обов'язків новатором	Надання гнучких умов і режимів праці та творчого підходу до роботи
Звуження меж предмету дослідження новаторами	Вільний доступ до додаткових джерел інформації про нововведення
Необхідність безлічі узгоджень з розробки та впровадження нових ідей	Зменшення перешкод і використання стимулів активізації новаторської діяльності
Виникнення у вищих керівників «синдрому всезнаючих експертів»	Делегування самоврядування у творчий процес
Суворі тимчасові регламентації організації виконання робіт новатором	Сприятливе ставлення до нових ідей новаторів та визнання позитивного внеску новаторів в діяльність організації

* Складено автором

Проаналізувавши таблицю 2, ми можемо зробити висновок, що від вибору керівництвом напрямку залежить діяльність працівників.

Т.М. Амайстайл виділяє три необхідні елемента креативності (*Амайстайл та ін., 2006*):

- 1) компетенцію, яка включає в себе знання, навички, досвід;
- 2) творче мислення, яке включає в себе гнучкість, винахідливість і наполегливість при пошуку рішень, використовуючи методи креативного мислення;

3) мотивацію: внутрішня – особиста зацікавленість у вирішенні проблеми, прагнення до самореалізації і застосування своїх знань, зовнішня – матеріальне заохочення і просування по службі. При цьому для креативності більш важливу роль грає внутрішня мотивація.

Войтушенко А. проаналізовано поняття «креативність», проведено порівняльний аналіз складових креативного потенціалу (Войтушенко, 2019) і рекомендовано включити оригінальність (незвичайність способу вирішення проблем); продуктивність (здатність генерувати велику кількість ідей); гнучкість (здатність продукувати різноманітні ідеї та думки).

Ієрархію якостей креативних працівників подано на рис. 2. Наведена ієрархія якостей креативних працівників може бути орієнтиром для моделювання їхніх компетенцій. Не всі якості креативних працівників є однаково актуальними для усіх їх категорій. Тому слід перш за все визначити види креативних працівників підприємства та надати характеристику кожному із них.

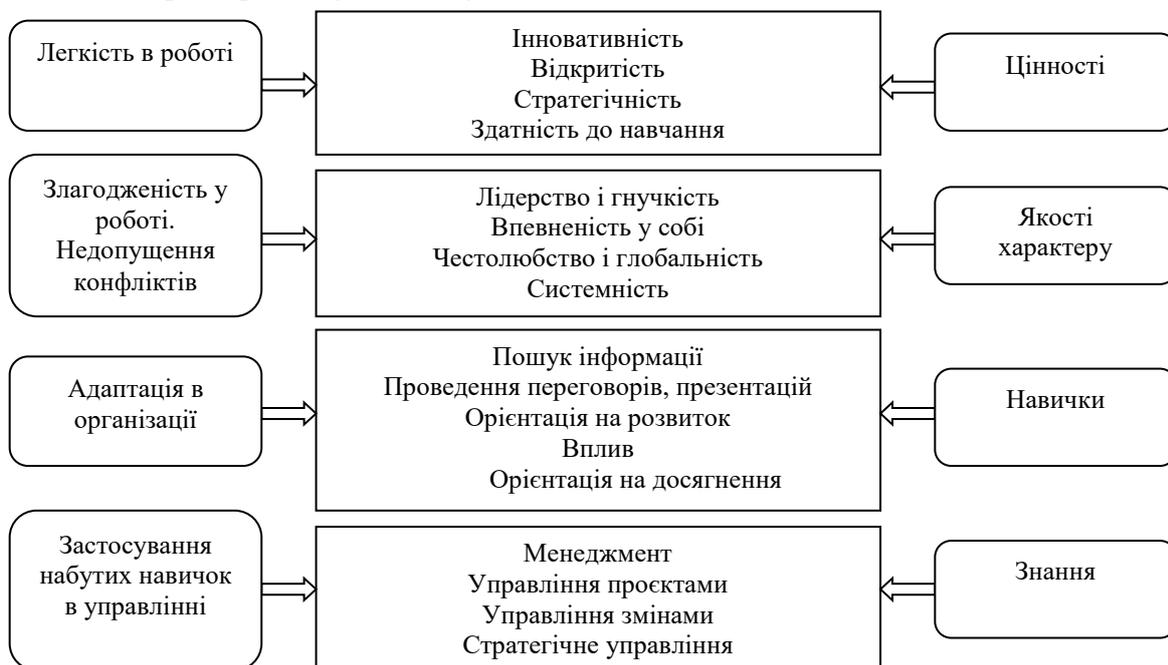

Рис. 2. Ієрархія якостей креативних працівників підприємства та результати їх впливу (адаптовано автором на основі (Бушуєв, Дорош, Шакун, 2016))

Характеризуючи креативних працівників підприємства, слід зазначити, що деякі з них можуть займати адміністративні посади, інші – виконувати ролі, які змінюються протягом часу та залежно від характеру виконуваних завдань. «Висококваліфіковані і творчі фахівці – люди високої культури і потужного креативного потенціалу». Автори (Вахович і Чуль, 2012) відмічають, що саме «рівень освіти та професійної кваліфікації визначає здатність ... до створення інноваційної продукції та підвищення продуктивності праці»

Керівники підприємства в умовах ринку у тій або іншій мірі належать до креативних працівників, адже будь-яке підприємство має неупинно розвиватися шляхом постійного вдосконалення і нововведень. Проте можливість віднесення керівників підприємства до групи креативних працівників залежить від їхньої ролі та безпосередньо участі в інноваційних процесах. Окреме виділення групи керівників інноваційних підприємств, діяльність яких лежить у сфері досліджень і розробок, дозволяє віднести їх до креативних працівників і визначає особливості компетенцій цих працівників.

Спроможність інтернет-мережі дає змогу сучасним організаціям активно працювати не тільки з партнерами, постачальниками та клієнтами, а й з тими, хто спроможний їм надати допомогу у вирішенні креативних завдань. Рушійною силою для таких людей є альтруїстичні погляди, бажання безкорисливо надати допомогу і в майбутньому реалізувати свої ідеї. Вище названі особливості притаманні «краудсорсингу», процесу, де задіяні обдаровані особи, які формально не відносяться до організації, але добровільно беруть участь у розв'язанні нетривіальних завдань.

В результаті дії краудсорсингу вирішуються завдання з високою складністю, з якими не можуть впоратись співробітники організації і задля цього залучаються обдаровані та зацікавлені самою працею особи. Такий підхід дає змогу компанії пришвидшити процес творчості та значно зменшити витрати.

Для забезпечення результативного використання креативного менеджменту та отримання максимальних вигод, управлінцям необхідно впроваджувати дієвий системний підхід. Система креативного менеджменту створюється задля підвищення креативного потенціалу працівників та успішного функціонування організації в цілому.

Професійні знання та достатній досвід роботи завжди слугують основними факторами при формуванні конкурентоздатного персоналу, але в глобальній організації управління важливе місце посідають не тільки вузькопрофільні знання, а також креативне мислення, творчі здібності та особисті комунікації. На рис. 3 зображено систему креативного управління і взаємозв'язки з її складовими.

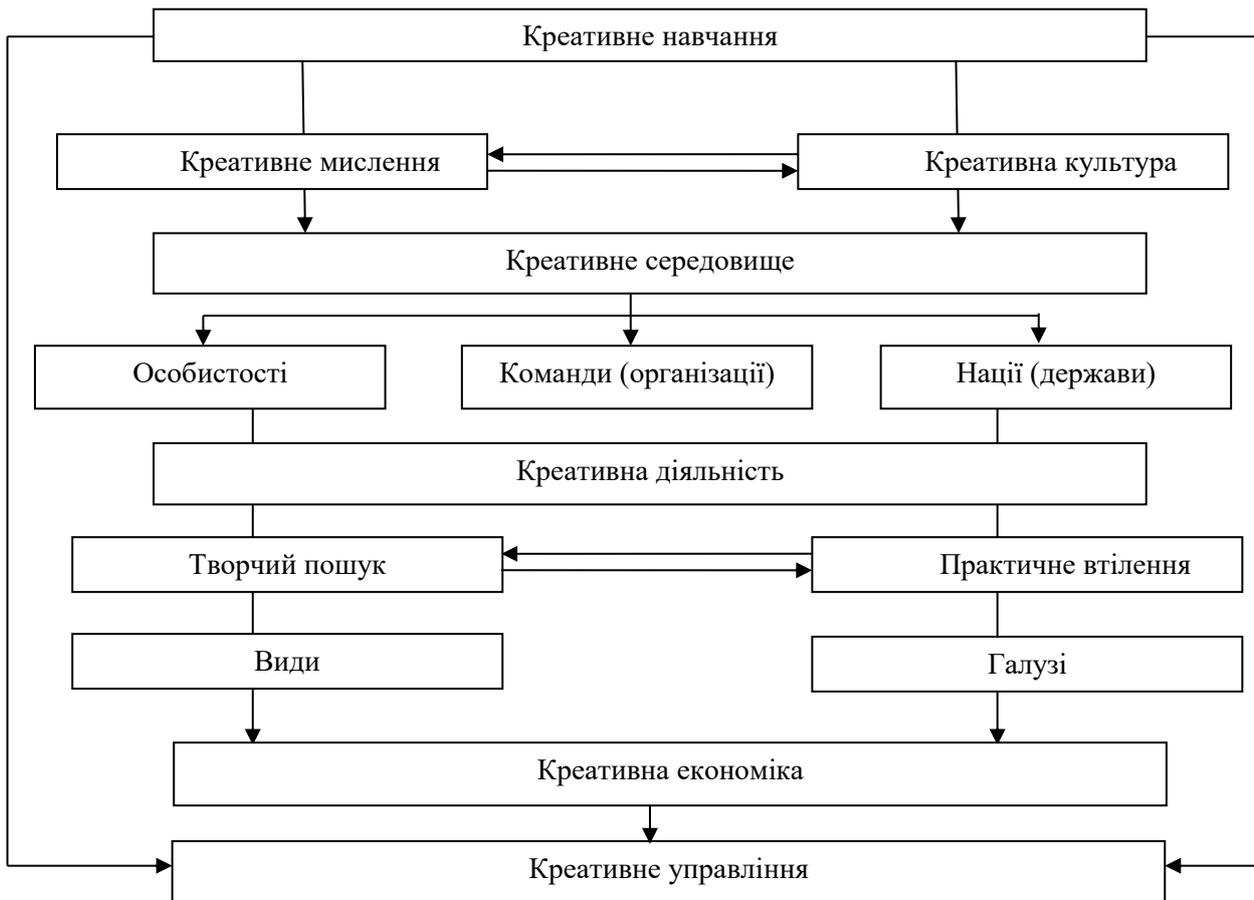

Рис. 3. Становлення системи креативного управління (вдосконалено автором на основі (Лук'яненко, 2014))

Проаналізуємо складові вказаної системи. *Креативне навчання* спрямоване на заохочування до креативу ще з дитинства, через програми креативного розвитку молоді.

Молодь має не тільки одержувати, але і створювати нові знання. *Креативне мислення*, вміння опрацьовувати інформацію, формувати нові знання народжують нові технології і інновації, що є надзвичайно важливим у майбутньому. Сфера освіти має «передбачати проведення креативних семінарів, тренінгів у школах та університетах; проведення творчих конкурсів, наприклад конкурсу на кращу ідею, пропозицію за заданою темою, а переможцям надавати грант на реалізацію креативної задумки, адже відомо, що у дітей більш активне творче мислення, проте в Україні на це майже не звертають уваги» (Чевганова та ін., 2018). Найшвидше рішення – доступні безкоштовні освітні проекти за новими вузькопрофільними навичками. У країні багато талановитої та креативної молоді, але їй не вистачає необхідного набору навичок на стику творчості та підприємництва, вміння не лише генерувати ідеї, а й втілювати їх у формі ринкового продукту.

Застосування *креативного мислення* (інтуїтивного, новаторського, образного, надихаючого) в «некреативних» областях може забезпечити величезну перевагу. Такі сфери діяльності, як бухгалтерський облік, страхування, фінанси, банківська справа, академічна наука, капітальне будівництво, серійне виробництво або будь-яка інша «серйозна» галузь, можуть стати ідеальним місцем для ін'єкції креативності. Більш того, саме в них всупереч загальноприйнятим уявленням застосування креативного підходу часто виявляється досить ефективним. Аналізуючи і узагальнюючи безліч прикладів становлення геніїв, а також багатий творчий досвід, відомий англійський художник, дизайнер, педагог і бізнес-консультант з питань креативного мислення Рід Джадкінс (Джаджкінс, 2016) переконливо показує, що все велике цілком зрозуміле і досяжне. Автор пропонує набір простих, але ефективних інструментів, за допомогою яких представники різних професій розкриють в собі потенціал зростання і знайдуть несподівані рішення повсякденних завдань. Значна роль сьогодні надається *критичному мисленню*.

Культура стає ресурсом розвитку підприємства, регіону, держави, а *інноваційна культура* організації нерозривно пов'язано зі створення сприятливих умов для розвитку креативного потенціалу її персоналу. Культура від пасивної, охоронної позиції переходить до кооперації, комунікації, співпраці та партнерства з іншими сферами, які не належать до культури. Як відмічає Любомудрова Н.П. (Любомудрова, 2015) «інноваційна культура виконує функцію стимулювання творчої думки; оптимізує всі складові інноваційного потенціалу підприємства; відображає відносини, які складаються на всьому інноваційному циклі із висвітленням слабкої ланки; надає всьому творчому процесу певної організованості, регламентуючи відповідні процедури; істотно зменшує опір до нововведень завдяки культурі змін та перехідних процесів; впорядковує процес інновацій завдяки своєму інституціональному характеру; оптимізує весь інноваційний шлях підприємства на основі прийнятих цінностей та бажання працювати на випередження».

Функціональна концепція креативного менеджменту – це конкретна функція управління, яка спрямована забезпечувати здатність менеджерів пропонувати, розвивати і акумулювати нові ідеї. Вимоги до керівника – «здатність до інноваційного мислення та здібностей до використання методів конвергенції систем при формуванні нових засобів прийняття унікальних...рішень»... (Бушуєв та ін., 2016).

«На мікрорівні креативний менеджмент став основним системним інструментом швидкого інноваційного розвитку компаній. Він безпосередньо виконує основні функції в повному циклі управління знаннями: створення, накопичення, охорона, збереження, захист, трансформація, використання для їх розширеного відтворення та отримання доходу» (Давимука та Федулова, 2017).

Висновки, обговорення та рекомендації. Креативна економіка нерозривно пов'язана з інтелектуальним потенціалом. Особлива увага має надаватись інноваційній

діяльності, для якої важливе значення має креативність – здатність генерувати нові ідеї та способи ефективного вирішення проблем.

Креативні здібності присутні у всіх з самого народження, але під дією різних факторів вони можуть змінюватись: покращуватись або погіршуватись. В сучасних умовах все більш значну роль відіграють інновації і незвичайний підхід до керування і розвитку організації. Креативне мислення за допомогою інструментів креативного менеджменту допомагає досягнути інноваційного розвитку не тільки окремого суб'єкта господарювання, а й суспільства в цілому. Досліджені аспекти креативного менеджменту необхідно застосовувати в практичній діяльності інноваційних організацій. Майбутнє за тими менеджерами, які не просто слідують за змінами, а й створюють системи, щоб цими змінами керувати. Бізнесу необхідні працівники, які здатні самостійно і ефективно вирішувати реальні завдання, щоб приносити фірмі прибуток. Креативне управління формує позитивний імідж підприємства, підвищує його конкурентоздатність, збільшує прибуток за рахунок ефективного використання ресурсів.

Формування креативного підходу до управління веде до швидкого реагування на інноваційні зміни, висуває нові вимоги до формування сучасних організаційних структур, що підвищить результативність діяльності підприємства.

Уряд України має підтримувати політику розвитку творчості, оскільки саме вона є ефективним способом економічного розвитку, створення нових робочих місць, вирішення соціальних проблем, перетворення міського простору. Творчі люди широко використовують можливості для реалізації. Місцева влада має надавати такі можливості.

Список бібліографічного опису:

1. Амайстайл Т., Друкер П., У Чан Ким и др. (2006). Креативное мышление в бизнесе. / пер. с англ. Москва: Альпина Бизнес. Букс, 227с.
2. Аташканде Р.В. (2017). Креативний менеджмент як складова інноваційної діяльності. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. №1(19). С.86 – 94.
3. Божидарнік Т., Василик Н. (2015). Формування і розвиток креативного менеджменту на підприємстві. *Економіст*. №3 (березень). С.37 – 39.
4. Бушуєв С.Д., Дорош М.С., Шахун Н.В. (2016). Інноваційне мислення при формуванні нових методологій управління проєктами. *Управління розвитком складних систем*. №26. С.49–57.
5. Вартанова О.В., Шестер І.В. (2013). Креативний менеджмент як підґрунтя розвитку креативних працівників підприємства. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. № 2. С. 30–34.
6. Вахович І.М., Чуль О.М. (2012). Актуалізація розвитку креативної регіональної економіки. *Економічний простір*. 2012. №68. С.53 – 60.
7. Войтушенко А.А. (2019). Поняття креативного потенціалу у сфері управління проєктами. *Управління розвитком складних систем*. №37. С.13–17.
8. Войтушенко А.А., Бушуєв С.Д. (2017). Розвиток креативного потенціалу колективу як фактор впливу на ефективну роботу підприємства. *Управління розвитком складних систем*. №29. С. 34 – 39.
9. Глобальний індекс креативності: Україна стала 45-ю зі 139 країн // 5.ua: веб-сайт. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/hlobalnyi-indeks-kreatyvnosti-ukrainastala-45iu-zi-139-krain-95726.html>
10. Давимука С. А., Федулова Л. І. (2017). Креативний сектор економіки: досвід та напрями розбудови: монографія. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 528 с.
11. Джаджинс Р. (2016). Искусство креативного мышления перевод П. Миронов. Москва: ООО Издательская группа «Азбука – Аттикус», 110с.
12. Зінкевич Д.К. (2009). Характеристика та місце креативного менеджменту в системі управління машинобудівним підприємством. *Науковий вісник НЛТУ України*. Вип. 19.10. С. 159–167.
13. Каленіченко Ю.Б., Смірнова Я.І. (2011). Креативність як основа менеджменту організації. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. №4. Т.ІІ. С. 186–191.
14. Калитич Г.І., Рубан В.Я.(2003). Творчість – стратегічна парадигма інноваційного розвитку. *НТІ*. №2. С.29 – 34.
15. Кузьмін О.Є., Горячка О.О. (2011). Сутність та типологія креативних колективів на промислових підприємствах. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Manegment/2011_714/04.pdf.
16. Лук'яненко Д. Г. (2014). Креативний менеджмент. *Наукові школи КНЕУ*. URL: http://kneu.edu.ua/ua/science_kneu/scientific_schools/sme/sme_dgvnesok/sme_creativnyi_management/.
17. Любомудрова Н.П. (2015). Мотиваційний чинник інноваційної культури у забезпеченні розвитку креативного потенціалу персоналу підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 6. С.369 – 372.
18. Мала Н.Т. (2011). Креативність як складова ефективного управління. *Електронний науковий архів Науково-технічної бібліотеки Національного університету «Львівська політехніка»*. С. 18–23.
19. Підкаміньний І.М., Самокиш О.В. (2012). Креативний менеджмент в системі менеджменту підприємства. *Економіка та менеджмент: перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 22–24 червня 2012 року / за заг. ред. О. В. Прокопенко. Суми: СумДУ, С. 109–110.
20. Пирогов Г.С., Малый В.В., Орлова В.Н. (2010). Стратегия и программа креативизации управления. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. №1. С. 253–261.

21. Чевганова В.Я., Введенська А.В., Заплава О.Ю. (2018). Креативна економіка: світовий досвід та уроки для України. *Економіка та суспільство*. №19. С.680–688.

References:

1. Amaystayl T., Druker P., U Chan Kym y dr. (2006). *Kreatyvnoe myshlenye v byznese*. / per. s anhl. [Creative thinking in business. / per. from eng]. Moskva: Al'pyna Byznese. Buks, 227s. S.9 – 36 [in Ukrainian].
2. Atashkade R.V. (2017). *Kreatyvnyy menedzhment yak skladova innovatsiynoi diyal'nosti* [Creative management as a component of innovation]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes – Economy. Management. Business*. №1(19). S.86 – 94 [in Ukrainian].
3. Bozhydarnik T., Vasylyk N. (2015). *Formuvannya i rozvytok kreatyvnoho menedzhmentu na pidpryyemstvi* [Formation and development of creative management at the enterprise]. *Ekonomist – Economist*. №3 (berezen'). S.37 – 39 [in Ukrainian].
4. Bushuyev S.D., Dorosh M.S., Shakun N.V. (2016). *Innovatsiynye myslennya pry formuvanni novykh metodolohiy upravlinnya proyektamy* [Innovative thinking in the formation of new project management methodologies]. *Upravlinnya rozvytkom skladnykh system – Management of complex systems development*. №26. S.49–57 [in Ukrainian].
5. Vartanova O.V., Shester I.V. (2013). *Kreatyvnyy menedzhment yak pidgruntia rozvytku kreatyvnykh pratsivnykh pidpryyemstva* [Creative management as a basis for the development of creative workers of the enterprise]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka – Social and labor relations: theory and practice*. № 2. S. 30–34 [in Ukrainian].
6. Vakhovych I.M., Chul' O.M. (2012). *Aktualizatsiya rozvytku kreatyvnoi rehional'noi ekonomiky* [Actualization of the development of the creative regional economy]. *Ekonomichnyy prostir – Economic space*. №68. S.53 – 60 [in Ukrainian].
7. Voytushenko A.A. (2019). *Ponyattia kreatyvnoho potentsialu u sferi upravlinnya proyektamy* [The concept of creative potential in the field of project management]. *Upravlinnya rozvytkom skladnykh system – Management of complex systems development*. №37. S.13–17 [in Ukrainian].
8. Voytushenko A.A., Bushuyev S.D. (2017). *Rozvytok kreatyvnoho potentsialu kolektyvu yak faktor vplyvu na efektyvnu robotu pidpryyemstva* [Development of creative potential of the team as a factor influencing the effective operation of the enterprise]. *Upravlinnya rozvytkom skladnykh system – Management of complex systems development*. №29. S. 34 – 39 [in Ukrainian].
9. *Hlobal'nyy indeks kreatyvnosti: Ukrayina stala 45-yu zi 139 krainy* // 5.ua: veb-sayt [Global Index of Creativity: Ukraine became the 45th out of 139 countries // 5.ua: website]. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/hlobalnyi-indeks-kreatyvnosti-ukrainastala-45iu-zi-139-krain-95726.html> [in English].
10. Davymuka S. A., Fedulova L. I. (2017). *Kreatyvnyy sektor ekonomiky: dosvid ta napryamy rozbudovy: monohrafiya* [Creative sector of the economy: experience and directions of development: a monograph]. L'viv: DU «Instytut rehional'nykh doslidzhen' imeni M. I. Dolishn'oho NAN Ukrayiny», 528 s. [in Ukrainian].
11. Dzhadkyns R. (2016). *Yskusstvo kreatyvnoho myshleniya perevod P. Myronov* [The Art of Creative Thinking translated by P. Mironov]. Moskva: OOO Yzdatel'skaya hruppa «Azбука – Attykus», 110s. [in Russian].
12. Zinkevych D.K. (2009). *Kharakterystyka ta mistse kreatyvnoho menedzhmentu v systemi upravlinnya mashynobudivnym pidpryyemstvom* [Characteristics and place of creative management in the management system of a machine-building enterprise]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny – Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. Vyp. 19.10. S. 159–167 [in Ukrainian].
13. Kalenichenko YU.B., Smirnova YA.I. (2011). *Kreatyvnist' yak osnova menedzhmentu orhanizatsiyi* [Creativity as the basis of organizational management]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy – Marketing and innovation management*. №4. T.II. S. 186–191 [in Ukrainian].
14. Kalytych H.I., Ruban V.YA. (2003). *Tvorchist' – stratehichna paradyhma innovatsiynoho rozvytku* [Creativity is a strategic paradigm of innovative development]. *STI – NTI*. №2. S.29 – 34 [in Ukrainian].
15. Kuz'min O.YE., Horyachka O.O. (2011). *Sutnist' ta typolohiya kreatyvnykh kolektyviv na promyslovykh pidpryyemstvakh* [The essence and typology of creative teams in industrial enterprises]. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Menegment/2011_714/04.pdf. [in Ukrainian].
16. Luk'yanenko D. H. (2014). *Kreatyvnyy menedzhment* [Creative Management]. *Naukovi shkoly KNEU – KNEU Scientific Schools*. URL: http://kneu.edu.ua/ua/science_kneu/scientific_schools/sme/sme_dgvnesok/sme_creativnyy_management/. [in Ukrainian].
17. Lyubomodrova N.P. (2015). *Motyvatsiynnyy chynnyk innovatsiynoi kul'tury u zabezpechenni rozvytku kreatyvnoho potentsialu personalu pidpryyemstv* [Motivational factor of innovation culture in ensuring the development of creative potential of enterprise personnel]. *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*. Vypusk 6. S.369 – 372 [in Ukrainian].
18. Mala N.T. (2011). *Kreatyvnist' yak skladova efektyvnoho upravlinnya* [Creativity as a component of effective management]. *Elektronnyy naukovyy arkhiv Naukovo-tekhnichnoi biblioteki Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnika» – Electronic scientific archive of the Scientific and Technical Library of the National University "Lviv Polytechnic"*. S. 18–23 [in Ukrainian].
19. Pidkaminnyy I.M., Samokysh O.V. (2012). *Kreatyvnyy menedzhment v systemi menedzhmentu pidpryyemstva* [Creative management in the enterprise management system]. *Ekonomika ta menedzhment: perspektyvy rozvytku: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsiyi, m. Sumy, 22–24 chervnya 2012 roku / za zah. red. O. V. Prokopenko – Economics and Management: Prospects for Development: Proceedings of the Second International Scientific and Practical Conference, Sumy, June 22–24, 2012 / for the general. ed. OV Prokopenko*. Sumy: SumDU, s. 109–110 [in Ukrainian].
20. Pyrohov H.S., Malyy V.V., Orlova V.N. (2010). *Stratehiya y prohramma kreatyvnykh upravleniya* [Strategy and program for creative management]. *Byulleten' Mizhnarodnoho Nobeliv's'koho ekonomichnoho forumu – Bulletin of the International Nobel Economic Forum*. №1. S. 253–261 [in Russian].
21. Chevhanova V.YA., Vvedens'ka A.V., Zaplava O.YU. (2018). *Kreatyvna ekonomika: svitovyy dosvid ta uroky dlya Ukrayiny* [Creative economy: world experience and lessons for Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*. №19. S.680–688 [in Ukrainian].

Дата подання публікації 28.05.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-9>

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

JEL Classification: A11; N7; N 740

Вісин Валентин, д.і.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0001-9122-9158>
visynvv@gmail.com

Visyn Valentyn, Doctor of History, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0001-9122-9158>
visynvv@gmail.com

Вісина Тетяна, к.і.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-0401-0594>
visynat@gmail.com

Visyna Tatyana, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-0401-0594>
visynat@gmail.com

INTERACTION OF THE UKRAINIAN GAS MARKET INTO THE WORLD ENERGY SYSTEM (ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS)

The article is devoted to economic and legal problems of the emergence and functioning of the gas market of Ukraine and its integration into the world market.

A characteristic feature of the development of the world economy in recent years has been the intensification of competition for non-renewable resources, as evidenced by growing tensions and increasing conflicts in places of large energy deposits. Ukraine, as one of the participants in the world energy market due to its territorial position and potential, is fully involved in global processes.

Trade in energy resources ranks first in value in the structure of international trade. Compared to other markets, the world energy market is more dependent on the world economy, demographic situation, geopolitical situation, emergencies. Changes and shocks in the world economy immediately affect primarily energy markets.

Despite the slowdown (and in some cases stagnation) rates of economic growth in developed countries with market economies in the late first - early second decade of the XXI century, global energy demand continues to grow. In recent years, the annual increase in primary energy consumption was 2.4%, less than 1% in the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), and the rest of the increase came from developing countries and emerging markets. Although the share of oil compared to other energy sources, despite a steady decline in recent years, remains the largest, but, according to experts, due to declining demand for nuclear energy, as well as a number of other factors, natural gas can play a leading role in global energy market.

In this regard, it is of scientific and practical interest to the emergence and development of the gas market of Ukraine. The analysis of the origin and functioning of the gas industry in Ukraine is carried out in the work.

The paper proves that the development of the gas industry in Ukraine is the oldest in Europe and began after the First World War. In 1922, one of the world's first Dashava-Stry gas pipelines was built. In 1975, production reached a record high - 68.7 billion m³, but at the same time, there was a gradual depletion of deposits. Currently, natural gas production has stabilized at 20 billion m³. Currently, the largest producer of natural gas is PJSC «Ukrgezvydobuvannya». Ukraine lacks its own extracted gas. The needs of this energy resource are much higher, and it takes time and investment to switch to alternative energy sources. Therefore, today, our country is largely dependent on imports of natural gas and other energy products.

Key words: gas industry, gas field, gas pipeline, oil and gas industry.

ІНТЕРАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ГАЗОВОГО РИНКУ ДО СВІТОВОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ (ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

Статтю присвячено економіко-правовим проблемам виникнення і функціонування газового ринку України та її інтеграції до світового ринку.

Характерною рисою розвитку світової економіки в останні роки стало загострення конкурентної боротьби за невідновлювальні ресурси, свідченням чого є зростаюча напруженість і конфлікти, що почастишали, в місцях великих покладів енергоносіїв. Україна як один із учасників світового енергетичного ринку в силу свого територіального становища та потенціалу повною мірою залучена до глобальних процесів.

Торгівля енергетичними ресурсами посідає перше місце за вартістю у структурі міжнародної торгівлі. Порівняно з іншими ринками, світовий енергетичний ринок більшою мірою залежить від кон'юнктури світової економіки, демографічної ситуації, геополітичної ситуації, надзвичайних подій. Зміни та потрясіння у світовому господарстві негайно позначаються насамперед на ринках енергоресурсів.

Незважаючи на уповільнення (а в окремих випадках і стагнацію) темпів економічного зростання в розвинених країнах з ринковою економікою наприкінці першого – на початку другого десятиліття ХХІ ст., світовий попит на енергоносії продовжує зростати. У останніх роках щорічний приріст споживання первинних енергоносіїв становив 2,4 %, при цьому в країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) він виявився менше 1 %, а решта приросту припала на країни, що розвиваються, і країни з ринком, що формується. І хоча частка нафти в порівнянні з іншими енергоносіями, незважаючи на стабільне скорочення протягом останніх років, залишається найбільшою, проте, за оцінками фахівців, через зниження попиту на атомну енергію, а також ряд інших факторів, саме природний газ може вийти провідні ролі на світовому енергетичному ринку.

У зв'язку з цим представляє науковий та практичний інтерес зародження та розвитку газового ринку України. В роботі проведено аналіз виникнення та функціонування газодобувної галузі в Україні.

В роботі доведено, що розвиток газодобувної галузі в Україні є найстарішим в Європі і розпочався після завершення Першої світової війни. У 1922 р. був побудований і один з перших і світі газопровід Дашава-Стрий. У 1975 р. видобуток сягнув рекордної величини – 68,7 млрд. м³, але разом з цим, відбувалося поступове виснаження родовищ. Нині видобуток природного газу стабілізувався на рівні 20 млрд. м³. В даний час найбільшим видобувачем природного газу є компанія ПАТ «УкрГазвидобування». Україні не вистачає власного видобутого газу. Потреби цього енергоресурсу значно вищі, а щоб перейти на альтернативні джерела енергії потрібен час та інвестиції. Тому сьогодні, наша країна значною мірою залежна від імпорту природного газу й інших енергетичних продуктів.

Ключові слова: газодобувна галузь, газове родовище, газопровід, нафтогазова промисловість.

Statement of the problem in general and its connection with important scientific and practical tasks. The basis of the modern economy is energy. Thus, the economic potential of any country is largely dependent on and largely determined by the availability of energy resources. World energy markets are an integral attribute of the modern world economy. It is their effective functioning that will guarantee a significant further impact on the development of the world economy in general and individual countries in particular. Therefore, it is advisable to study the origin and genesis of the gas market of Ukraine.

Analysis of recent research that has begun to solve the problem. The problems of origin and development of the fuel and energy complex are dealt with by a sufficient number of scientists, among whom we can highlight the works: I.K. Chukaeva, R.V. Sherstyuk, G.G. Burlaka, L.G. Chernyuk, L.M. Zaytseva, A.F. Mel'nyk, Z.M. Zaloga, M.Yu. Borodin, O.S. Chervins'ka, however, the urgency of this issue is not exhausted, and further need to further study the prospects and ways of development of the oil and gas complex of Ukraine.

Objectives of the article. The aim of the article is to analyze the process of emergence and development of the market and gas production in Ukraine.

Presentation of the main material of the research with substantiation of the obtained scientific results.

The history of oil and gas production in Ukraine dates back to ancient times. As early as the 14th century, the first historical facts of oil production from the depths of Western Ukraine were recorded. In the 20s of the XIX century. In the Ukrainian lands, which were part of the Austrian Empire, the industrial development of an oil field near the town of Boryslav began, which covered the territory of the modern Ivano-Frankivsk and Lviv regions. In the beginning, gas remained a by-product of oil production. Later it began to be used for practical purposes. In the 19th century, it was the largest European oil-producing region. At the beginning of the XX century. the volume of oil production from the Boryslav field reached 2 million tons per year.

The direct development of the gas industry in Ukraine began after the end of the First World War. The Dashavske gas field was put into operation, from which gas was supplied to

Polish Galicia. The first gas well began operating in the town of Dashava (modern Lviv region) on April 18, 1921. The next, in 1922, the Dashava-Stryi gas pipeline was built, which was later completed in Drohobych. In 1929, two more gas pipelines were put into operation: Dashava-Lviv and Stryi-Morshyn-Dolyna-Vyhoda. Dashava gas was supplied to Stryi, Drohobych and Lviv.

In 1945, after the end of the war, the Soviet Union pumped Ukrainian gas from the Dashavsky and Oparsky gas fields to Poland. In 1948 the Dashava-Kyiv gas pipeline started operating. Later, in 1951, it was extended to Moscow, and thus, Ukrainian gas began to flow to Russia (Павлушко, 2018).

In 1940, Ukraine produced 495.1 million m³ of gas, while in Russia - 209.9 million m³. The Russian Federation bypassed the Ukrainian SSR in the gas industry after World War II. However, Ukraine has long remained a leader in gas production among the republics of the USSR (Table 1) (BusinessViews, 2017).

Built in 1948, the Dashava-Kyiv gas pipeline became the longest gas pipeline in Europe - 534.4 km. with a design capacity of 2 billion m³ of gas per year. Kyiv simply could not consume this amount of gas, however, within a year it became clear that it had a strong capacity. Further construction of the Dashava-Kyiv-Bryansk-Moscow gas pipeline began immediately, through which the vast majority of natural gas produced in Western Ukraine was pumped to Moscow.

Table 1. Production of natural gas in the union republics, billions m³

	1928	1940	1955	1958	1959	1960
USSR	304,0	3219,1	8980,9	28084,6	35391,0	45303,2
RSFSR	126,9	209,9	4291,0	13743,4	18365,4	24412,4
Ukrainian SSR	-	495,1	2927,6	9500,7	11698,8	14286,3
Uzbek SSR	-	0,7	103,0	126,4	203,3	446,6
Kazakh SSR	1,3	3,9	24,7	42,0	36,1	39,4
Azerbaijan SSR	175,5	2498,1	1493,8	4446,3	4843,7	5840,6
Moldavian SSR	-	-	-	-	2,0	2,3
Kyrgyz SSR	-	-	-	1,5	9,9	41,2
Tajik SSR	0,3	2,2	-	-	-	--
Turkmen SSR	-	9,2	140,8	224,3	231,8	234,4
Latvian SSR	-	4,7	16,7	17,3	17,3	17,7
Estonian SSR	-	0,9	387,9	415,2	413,5	432,8

In 1950, the Shebelinskoye gas field was explored. Its commercial operation began only six years later. Natural gas from this field was delivered to Kharkiv, Belgorod, Dnipropetrovsk, Zaporizhia, and since 1960 to Kyiv. At the same time, Western Ukrainian gas began to flow through the Dashava-Minsk gas pipeline to Belarus, and from there to Lithuania (Vilnius, Klaipeda) and Latvia (Riga). In the middle of the XX century. Natural gas from the Ukrainian subsoil was transported by gas pipelines to Poland, Austria, Czechoslovakia, Belarus, Russia, Lithuania, and Latvia (Павлушко, 2018).

The Soviet Union strengthened and sought to develop Western energy markets. It is obvious that with the deficit of foreign exchange earnings, it was possible to obtain it through the supply of oil and gas. At that time, almost all industry in Ukraine and part of Russia were supplied with natural gas from the Shebelinskoye field. Therefore, gas from the fields of Western Ukraine, as surplus, could be exported to the European market. In 1965, the Brotherhood gas pipeline system was established to supply natural gas to Eastern European countries. And already in 1967 the first export deliveries of gas from Ukraine (Transcarpathia) to Czechoslovakia began through the Bratstvo gas pipeline. The commissioned gas pipeline with a diameter of 1080 mm reached 558 km (including 183 km in the USSR). A year later, in 1968, the Bratstvo gas pipeline was extended to the town of Baumgarten on the Austrian border,

so Ukrainian gas reached Austria.

Gas pipelines, which began to supply natural gas from Siberia to Europe, started working only in the early 70s of the twentieth century. After the signing of contracts between the USSR and the Federal Republic of Germany. In particular, on February 1, 1970, in Essen, Germany, the first agreement was concluded between the representatives of the USSR and West Germany on the "pipe in exchange for gas" scheme. The agreement contained the following points:

- in 1970–1972, the German company Mannesmannröhren-Werke GmbH provided the Soviet Union with 2,000 km of gas pipelines. 1.2 million tons of large diameter gas pipes;
- instead, starting from November 1, 1973, the USSR will deliver 52 billion m³ of gas to Germany for 20 years with a total value of 2.5 billion marks;
- a consortium of German banks, led by Deutsche Bank, provided a loan of 1.2 billion marks for 11 years (annual rate of 6%) for the purchase of pipes in Mannesmann USSR (*Der Spiegel*, 1970.)

A year later, the USSR concluded another gas agreement with Germany, in which they doubled the contracted gas and at the same time continued to provide German loans and pipes for the further development of the USSR's gas transportation infrastructure (*Der Spiegel*, 1971).

The prospect of gas profits loomed on the horizon, so the Soviet economy began to actively create the declared infrastructure for natural gas export operations. It should be noted that initially, gas from the Shebelinskoye field was used to ensure export supplies. And in 1970–1972, two branches of the Kyiv-Western Ukraine gas pipeline were put into operation.

In the 1960s and 1970s, gas production in Ukrainian lands set annual records. In 1975, production reached a record high - 68.7 billion m³, but at the same time, there was a gradual depletion of deposits. Currently, natural gas production has stabilized at 20 billion m³ (Fig. 1).

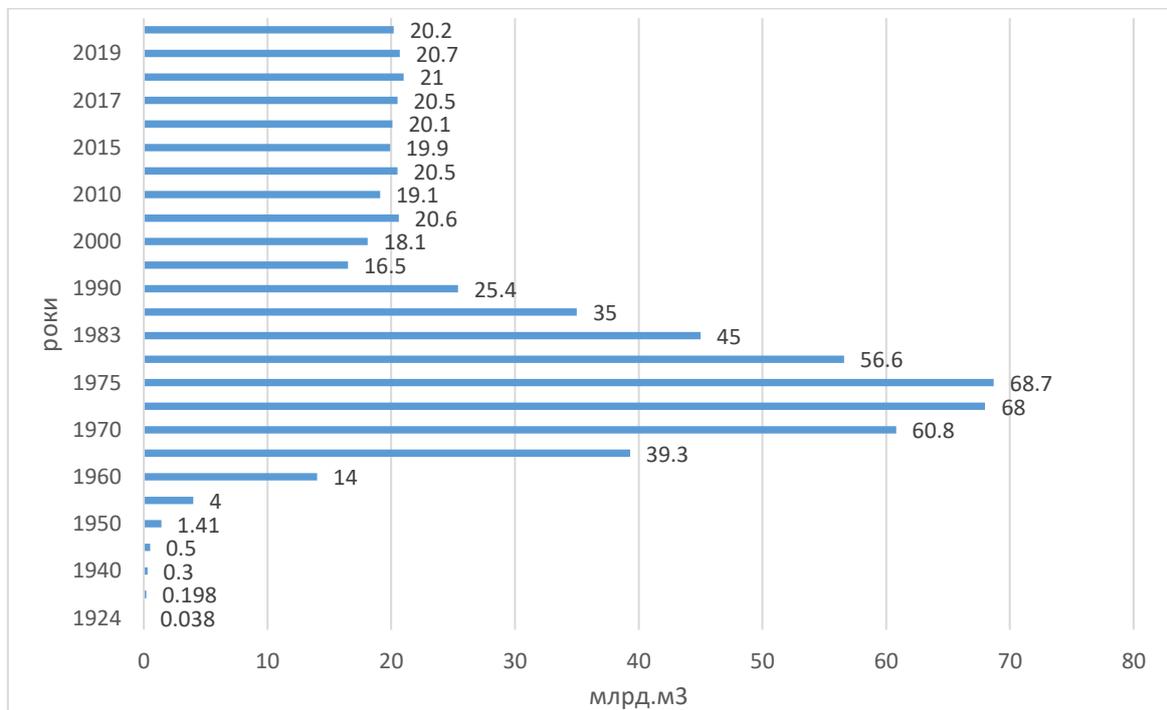

Fig. 1. Gas production in Ukraine in 1924-2020 (*Державна служба статистики України, 2021*).

The German press wrote the following about the first successes of Soviet gas supplies in 1973, when gas pipelines made on German loans and from German pipes were completed at the German border: "Herbert Schelberg, CEO of Ruhrgas AG , which symbolizes the start of

natural gas supplies from the Soviet Union. Over the next 20 years, the contract will supply 120 billion m³ of high-calorie gas from Western Ukraine to Germany, followed by Russian gas, and later gas from giant fields in Siberia. It should be noted that in 1973, newly built pipelines initially supplied Ukrainian gas to Europe (*Die Zeit, 1973*).

In the postwar period, Ukraine's oil and gas industry developed rapidly. Significant hydrocarbon reserves have been found in the Carpathians, in the Dnieper-Donetsk basin and in the Black Sea-Crimean oil and gas region. In 1972, the maximum oil and gas condensate was extracted - 14.4 million tons; and three years later, in 1975, Ukraine reached the highest level of gas production - 68.7 billion m³ (*Історія галузі, 2022*).

Regarding the development of the gas industry in recent years, it should be noted that in the period 2000–2016, on average, gas production increased by 0.6% annually. At the same time, gas consumption decreased by an average of 5.3% annually. This trend is quite positive for Ukraine's economy, as gas is the leading energy resource.

In 2014, gas production decreased by 5.9%. This year, state-owned companies extracted 16.8 billion m³ or 85.2% of the total (*Державна служба статистики України, 2021*). The reason for the reduction in gas production was that due to the occupation of Ukrainian territories by the Russian Federation in March 2014, Naftogaz Ukrainy lost control over Chornomornaftogaz. In 2015, gas production decreased by 1.4%, however, in 2016 it increased by 0.5%. This situation has necessitated a reduction in gas consumption by the economy and the population.

In Ukraine, the largest producer of natural gas is the company PJSC "Ukrgezvydobuvannya". In 2019, it covered about 72% of the total volume of natural gas produced in Ukraine (Table 2).

Ukraine lacks its own extracted gas. The needs of this energy resource are much higher, and it takes time and investment to switch to coal. Therefore, today, our country is largely dependent on imports of natural gas and other energy products. On the political agenda, therefore, the problem of energy imports occupies a key place, especially during changes in pricing policy. To address this issue, urgent reform is needed in order to invest widely in this sector of the economy. The main player in the natural gas market is Naftogaz Ukraine. This structure directly or indirectly controls the production, transportation, storage and supply of natural gas.

Table 2. Gross gas production in Ukraine in 2016–2019, billion m³ (*Державна служба статистики України, 2021*).

	2015	2016	2017	2018	2019
Private enterprises	3,9	4,2	4,1	4,4	4,6
JSC JSC "Chornomornaftogaz"	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
PJSC "Ukrnafta"	1,5	1,3	1,1	1,1	1,2
JSC "Ukrgezvydobuvannya"	14,5	14,6	15,3	15,5	14,9
Together	19,9	20,1	20,5	21,0	20,7

In 2016, Ukraine reduced natural gas imports compared to 2015 by 32.7% or 5.376 billion m³ - to 11.078 billion m³, worth \$ 1.6 billion. In 2015, the value of 16.5 billion m³ of natural gas imported to Ukraine amounted to 4.5 billion dollars.

In recent years, Ukraine has been trying to overcome its dependence on Russian gas imports. Since 2015, the state has been cooperating with European operators FGSZ, Eustream and Gas-System S.A., purchasing mostly natural gas in Slovakia, Hungary and Poland.

Ukraine's energy strategy for the period up to 2035 envisages a reduction in the share of natural gas in the country's overall energy balance from 35% to 25% (*Нова енергетична стратегія України на період до 2035 р., 2017*). In the last five years, total natural gas consumption has decreased from 50.2 to 28.4 billion m³. The reasons for this are:

- decline in industrial production and decline in economic activity;

- increase in tariffs in the domestic market;
- loss of Ukrainian territories as a result of military aggression;
- energy efficiency of a number of enterprises.

Despite the rapid decline in natural gas consumption, Ukraine is unable to fully meet domestic demand solely on its own resources. Thus, in 2017, compared to the previous 2016, the volume of natural gas imports increased by 3 billion m³. At the same time, from 2015 to 2018, the coefficient of energy dependence decreased sharply.

In the gas sector of the Ukrainian economy, the transit of natural gas to European countries is an important component. In 2020, the Ukrainian gas transportation system (GTS) transited 55.8 billion m³ of gas (38% less than in 2019). A serious problem for Ukraine will be the commissioning of the Turkish Stream and Nord Stream-2 projects aimed at building gas pipelines bypassing our country. Therefore, according to Naftogaz, Ukraine will lose up to a quarter of natural gas transit from 2020 inclusive (*НАК «Нафтогаз України», 2020*).

In general, Ukraine has achieved some results in restructuring the natural gas market.

At the end of 2016, contracts for transportation and storage of natural gas in Ukrainian gas stations were concluded with three European companies (DufEnergyTrading SA, Engie, and TrailStoneEnergy LLC) (*Енергетична галузь України: підсумки 2016 року, 2017*). By using gas storage facilities for the needs of traders, Ukraine will be able to correlate seasonal gas prices. In the future, there is an opportunity to turn Ukraine's Western Gas Storage Complex (CFC) into a powerful European gas hub. This requires taking into account the European experience in the development of the energy sector and solving a number of tasks, including:

- make a feasibility study of the project;
- to establish an exchange for the effective functioning of the hub;
- to ensure equal conditions and appropriate legal framework for all market participants.

The integration of Ukraine's gas storage facilities into the European gas supply system will accelerate the liberalization of the natural gas market and lead to the establishment of a favorable investment climate.

Thus, the Ukrainian natural gas market shows an ambiguous process of development. The state is gradually establishing a system for its liberalization and further integration into the European market space, however, the implementation of this process is too slow. Tendencies to reduce consumption and gradually increase the volume of own natural gas production are positive components of the state's energy security strategy. At the same time, the gradual reduction of gas transit to European countries after the commissioning of Nord Stream 2 and Turkish Stream will become a potential problem for the country's economy. However, the implementation of effective reforms, as well as openness to European suppliers of the Ukrainian gas market will allow Ukraine to create a reliable bridgehead for exchange trade in natural gas. There are now all real grounds for creating an Eastern European gas hub on Ukrainian territory.

Conclusions. Thus, the development of the gas industry in Ukraine is the oldest in Europe and began after the First World War. In 1922, one of the world's first Dashava-Stry gas pipelines was built. Built in 1948, the Dashava-Kyiv gas pipeline became the longest gas pipeline in Europe - 534.4 km. with a design capacity of 2 billion m³ of gas per year. For a long time, Ukraine remained the leader in gas production among the republics of the USSR. In the middle of the XX century. Natural gas from the Ukrainian subsoil was transported by gas pipelines to Poland, Austria, Czechoslovakia, Belarus, Russia, Lithuania, and Latvia. In the 1960s and 1970s, gas production in Ukrainian lands set annual records. In 1975, production reached a record high - 68.7 billion m³, but at the same time, there was a gradual depletion of deposits. Currently, natural gas production has stabilized at 20 billion m³. In Ukraine, the largest producer of natural gas is the company PJSC "Ukrgezvydobuvannya". In 2019, it covered about 72% of the total volume of natural gas produced in Ukraine. Ukraine lacks its own extracted gas. The needs of this energy resource are much higher, and it takes time and investment to

switch to alternative energy sources. Therefore, today, our country is largely dependent on imports of natural gas and other energy products.

References:

1. Pavlushko, Anton. (2018). How Ukrainian gas made the USSR an energy superpower. URL: https://texty.org.ua/articles/85745/Jak_ukrajinskyj_gaz_zrobyv_SRSR_jenergetychnoju_superderzhavoju-85745/
2. Unknown history of development and decline of gas production in Ukraine. *BusinessViews*. 20.04.2017. URL: <https://businessviews.com.ua/ru/studies/id/gazodobycha-v-ukraine-1523/>
3. Pavlushko, Anton. (2018). How Ukrainian gas made the USSR an energy superpower. URL: https://texty.org.ua/articles/85745/Jak_ukrajinskyj_gaz_zrobyv_SRSR_jenergetychnoju_superderzhavoju-85745/
4. *Der Spiegel*. 1970. 09.02. (№ 7).
5. *Der Spiegel*. 1971. 07.06. (№ 24).
6. State Statistics Service of Ukraine. (1924-2021). URL: <http://ukrstat.gov.ua>
7. *Die Zeit*. 1973. 05.10. (№ 41).
8. History of the industry. (2022) URL: <https://www.naftogaz.com/www/3/nakwebu.nsf/0/1B22C3B6562D3FBEC2257AD80026AD02>
9. New energy strategy of Ukraine for the period up to 2035. (25.09.2017). URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245239564&cat_id=245239555
10. NJSC "Naftogaz Ukraine". URL: <http://www.naftogaz.com>
11. Ukraine's energy industry in 2016. (2017). Razumkov Centre. Kyiv, 2017. 164 p. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_ENERGY-FINAL.pdf

Copyrights:

Conceptualization: Visin Valentin

Data storage: Visina Tatiana

Formal analysis: Visin Valentin

Investigation: Visina Tatiana

Methods: Visin Valentin

Project administration: Visina Tatiana

Resources: Visina Tatiana

Supervision: Visin Valentin

Confirmation: Visina Tatiana

Visualization: Visina Tatiana

Writing: Visin Valentin

Дата подання публікації 5.05.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-10>

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

JEL Classification: L74; M40; M41

Тлущкевич Наталія, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8369-185X>
 n_tluchkevych@ukr.net

Nataliia Tluchkevych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-8369-185X>
 n_tluchkevych@ukr.net

Нужна Оксана, к.е.н., доцент
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-4629-4011>
 o_nuzhna@ukr.net

Oksana Nuzhna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-4629-4011>
 o_nuzhna@ukr.net

УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ СОБІВАРТОСТІ У БУДІВНИЦТВІ

У статті обґрунтовано значення собівартості для управління витратами у будівництві. Метою статті є дослідження теоретичних і методичних підходів до формування собівартості у будівництві та обґрунтування оптимальної методики розрахунку реальної собівартості будівельно-монтажних робіт з метою ефективного управління нею.

Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми формування собівартості у будівництві свідчить про те, що науковці досліджують методику обліку витрат та калькулювання собівартості будівельної продукції, робіт та послуг, склад собівартості та номенклатуру її статей, облікові аспекти відображення собівартості, вплив собівартості на порядок визначення будівельної вартості.

Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що питання формування собівартості робіт і послуг для управління собівартістю та прийняття управлінських рішень у будівництві потребують постійного вивчення та перегляду методики розрахунку собівартості відповідно до реалій часу.

Розглянуто особливості формування різних видів собівартості у будівництві, які залежать від особливостей виконання будівельних робіт і послуг. Охарактеризовано порядок розрахунку і склад різних видів собівартості та методи обліку витрат і калькулювання собівартості, які притаманні саме будівельній галузі. Обґрунтовано, що порядок формування собівартості у будівництві залежить від застосовуваної методики обліку витрат і калькулювання собівартості робіт та послуг. Для управлінських потреб порядок розрахунку видів собівартості залежить від мети її формування та цілі управлінського рішення.

Запропоновано для управління витратами у будівництві визначати неповну собівартість (за реальними фактичними змінними витратами, які виникають по мірі здійснення технологічних операцій) та попроцесну собівартість (собівартість кожного технологічного етапу).

Ключові слова: витрати, собівартість, прямі витрати, змінні витрати, будівництво, будівельно-монтажні роботи, управлінський облік, управлінські рішення.

MANAGEMENT ASPECT OF COST IN CONSTRUCTION

The article substantiates the value of cost for cost management in construction. The aim of the article is to study the theoretical and methodological approaches to the formation of cost in construction and substantiation of the optimal method of calculating the real cost of construction work in order to effectively manage it.

Systematization of literature sources and approaches to solving the problem of cost formation in construction shows that scientists study the method of cost accounting and costing of construction products, works

and services, cost composition and nomenclature of its articles, accounting aspects of cost reflection, the impact of cost on the order of construction. value.

The urgency of solving this scientific problem is that the formation of the cost of works and services for cost management and management decisions in construction require constant study and revision of the method of calculating the cost in accordance with the realities of time.

Features of formation of various types of prime cost in construction which depend on features of performance of construction works and services are considered. The order of calculation and composition of different types of cost and methods of cost accounting and costing, which are specific to the construction industry, are described. It is substantiated that the order of formation of prime cost in construction depends on the applied technique of the account of expenses and calculation of prime cost of works and services. For management needs, the procedure for calculating the types of costs depends on the purpose of its formation and the purpose of management decisions.

It is proposed to determine the partial cost (according to the actual variable costs that arise as technological operations) and process cost (cost of each technological stage) to manage construction costs.

Key words: costs, cost, direct costs, variable costs, construction, construction and installation work, management accounting, management decisions.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Показник собівартості є одним із основних в складі витрат будь якого економічного суб'єкта. Правильне і своєчасне управління собівартістю напряду впливає на показники прибутковості та рентабельності і дозволяє здійснювати ефективну цінову політику. Економічний зміст собівартості та методика її розрахунку в цілому є загальноприйнятою, однак особливості галузевої специфіки діяльності економічних суб'єктів та технологічні особливості виробничих процесів впливають на порядок формування собівартості та методику її розрахунку саме в управлінському обліку. Зокрема, це стосується саме тих підприємств, які займаються виробництвом продукції, виконанням робіт і наданням послуг, так як для ефективного їх функціонування та прийняття управлінських рішень, управлінський облік витрат необхідний їм як «повітря».

Одним із видів економічної діяльності в Україні є будівництво, яке включає будівництво будівель, споруд, доріг і залізниць та спеціалізовані будівельні роботи. Характерною особливістю будівництва є довготривалий виробничий процес, що вимагає поступового накопичення виробничих витрат і розрахунку фактичної собівартості робіт і послуг по завершенню виробничого процесу, що не завжди відповідає реальному її значенню.

Тому, питання формування собівартості робіт і послуг для управління собівартістю та прийняття управлінських рішень у будівництві потребують постійного вивчення та перегляду методики розрахунку собівартості відповідно до реалій часу.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Систему управлінського і бухгалтерського обліку витрат, методику обліку витрат і калькулювання собівартості у будівництві, визначення вартості будівництва, порядок проведення аналізу і контролю витрат розглядали в свої працях Римар Г.А. (Римар, 2014), Задорожний З.-М.В. (Задорожний, 2007), Осмятченко В.О., Пінчук К.С. (Осмятченко і Пінчук, 2020); Ільяшенко В.А., Юхновська Ю.О. (Ільяшенко і Юхновська, 2013), Кадол Л.В. (Кадол, 2016), Краєвський В.В. (Краєвський, 2020), Дмитренко А.В. (Дмитренко, 2010) та інші.

Практичні питання класифікації витрат у будівництві, склад собівартості будівельно-монтажних робіт, застосування різних методів обліку витрат досліджували Топоркова О.А., Шрубковська В.С., (Топоркова і Шрубковська, 2012), Коба О.В., Миронова Ю.Ю., (Коба і Миронова, 2018), Верхоглядова Н.І., Кононова О.Є., Іваницька Т.Є., (Верхоглядова та ін., 2017), Задорожний, З.-М.В., Крупка, Я.Д. (Задорожний і Крупка, 2020).

Незважаючи на значний науковий доробок, питання методики розрахунку собівартості у будівництві для управління витратами та прийняття управлінських рішень відповідно до реалій часу залишаються відкритими і потребують дослідження.

Цілі статті. Цілями статті є дослідження теоретичних і методичних підходів до формування собівартості у будівництві та обґрунтування оптимальної методики розрахунку реальної собівартості будівельно-монтажних робіт з метою ефективного управління нею.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Види собівартості робіт і послуг у будівництві відрізняються за складом витрат, які включаються та методикою її формування. На методику формування собівартості впливають і особливості виробничого процесу у будівництві: довготривалий виробничий процес, сезонність виконуваних робіт, дотримання вимог Державних стандартів України, чітка послідовність виконання технологічних операцій.

Виробнича собівартість робіт і послуг у будівництві включає виробничі прямі і непрямі (загальновиробничі) витрати, які визначені Методичними рекомендаціями № 573. Так, виробнича собівартість будівельно-монтажних робіт складається з прямих матеріальних витрат, прямих витрат на оплату праці, інших прямих витрат, а також змінних загальновиробничих та постійних розподілених загальновиробничих витрат, пов'язаних з виконанням будівельно-монтажних робіт. При цьому, значна частина прямих витрат є і змінними виробничими витратами, що залежать від обсягу виконаних будівельно-монтажних робіт. Формування прямих і непрямих витрат в управлінському обліку має певні особливості у будівництві. З цього приводу. Задорожний З.М.В та Крупка Я.Д. пропонують трансформацію прямих і непрямих витрат відповідно до вимог бухгалтерського і управлінського обліку (*Задорожний і Крупка, 2020*).

Разом з тим, Методичними рекомендаціями № 573 визначені такі види собівартості: планова (нормативна), що включає витрати на виконання будівельно-монтажних робіт і визначається на підставі техніко-економічних розрахунків з використанням економічно обґрунтованих норм і нормативів затрат на здійснення будівельно-монтажних робіт (за умови нормальної потужності будівельної організації та дотримання планових термінів будівництва, раціонального та ефективного використання виробничих ресурсів та додержання вимог до якості будівництва), а також інженерних розрахунків щодо підвищення організаційно-технічного рівня будівельного виробництва внаслідок здійснення заходів щодо впровадження нової техніки та технологій, удосконалення його організації та управління, інших техніко-економічних чинників; фактична, що включає фактичні витрати будівельної організації, понесені під час виконання будівельно-монтажних робіт.

Вагому частку в структурі собівартості займають саме прямі витрати, до яких входять матеріальні витрати, витрати на оплату праці з відрахуваннями, амортизаційні витрати та інші прямі витрати. За даними Державної служби статистики України у структурі витрат на виробництво продукції (товарів, послуг) у будівництві більше 85% займають матеріальні витрати та витрати на оплату послуг використаних у виробництві: 2018 рік – 87,2%, 2019 рік – 85,7%, 2020 рік – 86,4%. Решта статей витрат складають 1-8%. Це пов'язане з тим, що роботи і послуги будівельної галузі є найбільш матеріаломісткими, і відповідно, саме прямі матеріальні витрати найбільш впливають на величину виробничої собівартості. При цьому, величина матеріальних витрат піддається і найбільшому впливу зовнішніх факторів – зміна ціни на матеріальні ресурси, зміна валютного курсу та інші. Тому, основна увага при управлінні собівартістю у будівництві повинна бути приділена саме оперативному управлінню прямими матеріальними витратами.

На практиці основними статтями собівартості будівельно-монтажних робіт є матеріальні витрати, витрати на оплату праці з відрахуваннями, амортизація машин і обладнання та загальновиробничі витрати. Перелік і склад статей визначається конкретно кожним економічним суб'єктом відповідно до індивідуальних особливостей його діяльності і підлягає обов'язковому відображенню у обліковій політиці.

Досить часто науковці пропонують деталізувати та розширити статті витрат у будівництві. Так, Римар Г.А. удосконалено номенклатуру статей витрат у житловому будівництві, доповнивши її такими статтями як «витрати на відведення і підготовку земельних ділянок, витрати на забезпечення будівництва проектно-кошторисною та дозвільною документацією, витрати на підготовку і введення об'єкта в експлуатацію, витрати на оформлення і передачу права власності на житло інвесторам» (Римар, 2014). Задорожним З.-М.В. удосконалено чинну номенклатуру калькуляційних статей собівартості будівельно-монтажних робіт, зокрема прямих витрат (Задорожний, 2007). Ільяшенко В.А. та Юхновська Ю.О. пропонують таку статтю витрат, як «Витрати на погашення податкових зобов'язань» (Ільяшенко і Юхновська, 2013).

Виробничі непрямі витрати при формуванні собівартості за об'єктами обліку витрат у будівництві підлягають розподілу. Переважно базами розподілу є загальні прямі витрати, прямі витрати на оплату праці, трудові витрати у кількісному виразі та відпрацьований час будівельних машин та обладнання.

Для визначення вартості об'єктів будівельно-монтажних робіт визначають кошторисну та повну собівартість об'єкта будівництва. Кошторисна собівартість включає перелік усіх витрат на їх виконання з детальним поділом за статтями і використовується як для визначення ціни на будівельні роботи і послуги, так і для контролю за величиною витрат. Вона визначається на стадії формування проектно-кошторисної документації для формування договірної ціни. За результатами аналізу порівняльних характеристик систем ціноутворення, формування кошторисної собівартості та її складу у будівництві України і розвинених країнах (США, Канада, Англія, Німеччина) Верховглядова Н.І., Кононова О.С., Іваницька Т.С. зауважують, що «структура вартості будівельно-монтажних робіт незалежно від країн практично не відрізняється, відмінності є тільки у порядку визначення величини накладних витрат і кошторисного прибутку» (Верхоглядова та ін., 2017). Повна собівартість, яка формується для потреб управлінського обліку включає непрямі виробничі і невиробничі витрати – загальновиробничі витрати, адміністративні та інші операційні витрати. Так, Задорожний З.-М.В. пропонує доповнити перелік витрат статтею «адміністративні витрати» у випадках, передбачених П(С)БО 18, що дасть змогу отримувати детальнішу інформацію про структуру витрат будівельних підприємств працівниками менеджменту (Задорожний, 2006).

При цьому, порядок формування та розподілу непрямих витрат був частково передбачений НСУ «Настанова щодо визначення загальновиробничих та адміністративних витрат і прибутку у вартості будівництва» ДСТУ-Н Б.Д.1.1-3:2013, який від 08.11.2021 року втратив чинність. На заміну Міністерством розвитку громад та територій України прийнятий Наказ «Настанова з визначення вартості будівництва» від 01.11.2021 року № 281. Ці документи застосовуються до будівництва об'єктів, що споруджуються за рахунок бюджетних коштів.

На початку виробничого процесу у будівництві кошторисна собівартість може бути рівною повній собівартості, тоді як по завершенню будівельних робіт повна собівартість формуватиметься за фактичними витратами, понесеними на виконання будівельно-монтажних робіт. Порядок формування собівартості у будівництві залежить і від застосовуваної методики обліку витрат і калькулювання собівартості робіт та послуг – види собівартості залежать від методів обліку витрат (рис. 1).

<p>Позамовний метод</p>	<p>Нормативний метод</p>	<p>Собівартість об'єкта будівництва, робіт та послуг формується за нормативами витрат окремо за кожним замовленням в розрізі технологічних процесів будівництва і будівельно-монтажних робіт. Визначається до початку виконання робіт і надання послуг, для складання кошторису витрат</p>
<p>Собівартість об'єкта будівництва, робіт і послуг формується окремо за кожним замовленням</p>	<p>Попроцесний метод</p>	<p>Собівартість об'єкта будівництва, робіт та послуг формується окремо за кожним технологічним процесом будівництва, який визначений технологією будівництва та виконання будівельно-монтажних робіт. Визначається як до початку виконання робіт і надання послуг, так і по їх завершенню</p>

Рис. 1. Методи обліку витрат і калькулювання собівартості робіт та послуг у будівництві

Отже, основним методом обліку витрат при розрахунку собівартості у будівництві є саме позамовний метод (до собівартості включаються лише ті витрати, які були понесені на виконання замовлення). Але, галузеві особливості виконання будівельних робіт і надання послуг вимагають паралельного використання і нормативного та попроцесного методів обліку витрат, так як собівартість у будівництві визначається окремо за технологічними етапами, які визначені для певного виду діяльності та з обов'язковим врахуванням норм та нормативів матеріальних, трудових та інших витрат. Це сприяє проведенню постійного контролю за величиною витрат.

На практиці можливе поєднання елементів різних методів обліку витрат і калькулювання собівартості між собою, головне, щоб інформація, яка накопичується в системі обліку господарської діяльності, була придатна для прийняття ефективних управлінських рішень (Верхоглядова та ін., 2017).

Застосування альтернативних методів обліку витрат і калькулювання собівартості у будівництві пропонують Коба О.В. і Миронова Ю.Ю. «необхідно внести зміни до наявних нормативних документів або розробити методичні рекомендації із застосуванням у будівельній галузі методів калькулювання, зокрема таргет-костинг, кайдзен-костинг, бенчмаркінг, TQM, стратегічне управління витратами» (Коба і Миронова, 2018) та Верхоглядова Н.І., Кононова О.Є., Іваницька Т.Є. «точно в строк, таргет-костинг, кайдзен-костинг, бенчмаркінг, TQM (тотальне управління якістю), стратегічний облік витрат («за стадіями життєвого циклу»)» (Верхоглядова та ін., 2017).

Висновки, обговорення та рекомендації. При цьому, для управління витратами у будівництві необхідно визначити: неповну собівартість – за реальними фактичними змінними (прямими) витратами, які виникають по мірі здійснення технологічних операцій; виробничу собівартість – за змінними виробничими витратами та загальну (повну) собівартість за змінними виробничими і невиробничими витратами; попроцесну собівартість в розрізі технологічних етапів – собівартість кожного технологічного етапу (життєвого циклу). Тобто по мірі виконання будівельно-монтажних робіт та складання Акту виконаних робіт з одночасним визнанням доходу економічні суб'єкти зможуть оперативно здійснювати управлінський аналіз, зокрема і маржинальний аналіз. Це сприятиме своєчасному визначенню маржинального прибутку в розрізі технологічних етапів та прийняттю рішення щодо ефективності виконання будівельного замовлення, можливості отримання запланованого прибутку, покриття постійних витрат та зміни собівартості робіт і послуг до завершення виробничого процесу. Формування собівартості за змінними витратами у будівельній галузі підтримують у своїх працях Коба О.В. і Миронова Ю.Ю. (Коба і Миронова, 2018), Верхоглядова Н.І., Кононова О.Є., Іваницька Т.Є. (Верхоглядова та ін., 2017), Ільяшенко В.А. та Юхновська Ю.О. (Ільяшенко і Юхновська, 2013).

Отже, у будівництві порядок розрахунку різних видів собівартості залежить від

мети її формування та цілі управлінського рішення (рис. 2).

Кошторисна собівартість	Включає усі витрати на виконання будівельно-монтажних робіт. Складається до початку виконання робіт і надання послуг	Для визначення ціни, складання проектно-кошторисної документації, кошторису витрат, управлінської звітності
Планова (нормативна) собівартість	Включає витрати на виконання будівельно-монтажних робіт і визначається на підставі техніко-економічних розрахунків з використанням норм і нормативів витрат на здійснення будівельно-монтажних робіт. Складається до початку виконання робіт і надання послуг, а також коригується в ході їх виконання	Для складання проектно-кошторисної документації, управлінської звітності, для контролю витрат
Виробнича собівартість	Включає виробничі прямі і непрямі (загальновиробничі) витрати. Складається до початку виконання робіт і надання послуг та по їх завершенні	Для складання первинних і зведених документів по виконанню робіт і послуг та фінансової і управлінської звітності
Повна собівартість	Включає усі прямі витрати та непрямі виробничі і невиробничі витрати – загальновиробничі витрати, адміністративні та інші операційні витрати. Складається до початку виконання робіт і надання послуг та по їх завершенні	Для складання первинних документів по виконанню робіт і послуг та управлінської звітності
Фактична собівартість	Включає фактичні витрати понесені під час виконання будівельно-монтажних робіт. Складається по завершенні робіт	Для складання первинних і зведених документів по виконанню робіт і послуг та фінансової та управлінської звітності
Собівартість за змінними витратами (неповна)	Включає реальні фактичні змінні (прямі) витрати (виробничі і невиробничі). Складається по завершенні робіт	Для складання управлінської звітності, проведення маржинального аналізу та управління собівартістю
Попроцесна собівартість	Включає виробничі прямі і непрямі (загальновиробничі) витрати в розрізі технологічних етапів (собівартість кожного технологічного етапу).. Складається до початку виконання робіт і надання послуг та по їх завершенні. Включає реальні фактичні змінні (прямі) витрати (виробничі і невиробничі)	Для складання управлінської звітності, проведення управлінського аналізу, контролю за витратами а управління ними в ході кожного технологічного етапу

Рис. 2. Види собівартості у будівництві

При цьому, облікова політика управлінського обліку у будівництві повинна передбачати розрахунок таких видів собівартості та її відображення у внутрішній звітності.

Авторські внески:

- Концептуалізація: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Зберігання даних: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Формальний аналіз: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Придбання фінансування: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Розслідування: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Методика: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Адміністрація проекту: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Ресурси: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Нагляд: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Підтвердження: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Візуалізація: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана
- Написання: Тлущкевич Наталія, Нужна Оксана

Список бібліографічного опису:

1. Верхоглядова, Н.І., Кононова, О.С., & Іваницька, Т.С. (2017). Дослідження теоретико-методичних аспектів обліку та формування ефективної методики обліку та аналізу управління господарською діяльністю будівельного підприємства. Вена: Premier Publishing s.r.o. Vienna, 62 с.
2. Державна служба статистики. Статистична інформація. Економічна статистика. Економічна діяльність. Діяльність підприємств. Витрати на виробництво продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності (2012–2020). <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 05.02.2022).
3. Дмитренко, А.В. (2010). Облік і аналіз витрат у будівництві: організація, методологія та методика: монографія. Полтава: Пол-тНТУ, 262 с.

4. Задорожний, З.-М.В. (2007). Внутрішньогосподарський облік в будівництві: методологія та організація : дис. ... доктора економ. наук: 08.00.09; Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет. URL: http://library.wunu.edu.ua/images/stories/praci_vukladachiv/%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B5%D1%82%20%D0%9E%D0%90/%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%A1/%D0%97%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%97.%D0%92/%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/dis_zadorozhnyy.pdf (дата звернення: 10.02.2022).
5. Задорожний, З.-М.В., & Крупка, Я.Д. та ін. (2020). Стан і перспективи розвитку бухгалтерського і управлінського обліку в умовах глобалізації : монографія. Тернопіль: ВПЦ «Університетська думка», 295 с.
6. Задорожний, З.В. (2006). Внутрішньогосподарський облік у будівництві: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 336 с.
7. Ляшенко, В.А., & Юхновська, Ю.О. (2013). Організація обліку витрат і калькулювання собівартості в будівництві. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*, 1(70), 110-113.
8. Кадол, Л.В. (2016). Актуальні проблеми визначення вартості будівництва. *Вісник Криворізького національного університету*, 43, 197-203.
9. Коба, О.В., & Миронова, Ю.Ю. (2018). Калькулювання собівартості робіт у будівництві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, 19.2, 29-33.
10. Красевський, В., & Пінчук, К. (2020). Удосконалення управлінського обліку та внутрішньогосподарського контролю у будівництві. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*. 98-107.
11. Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт від 31 грудня 2010 р. № 573. Київ: Міністерство регіонального розвитку та будівництва України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0573738-10#Text> (дата звернення: 03.02.2022).
12. Наказ Міністерства розвитку громад та територій України «Настанова з визначення вартості будівництва» від 01.11.2021 року № 281. URL: <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/pricing/koshtorysni-normy-ukrayiny/koshtorysni-normy-ukrayiny-z-vyznachennya-vartosti-budivnyctva/koshtorysni-normy-ukrayiny-nastanova-z-vyznachennya-vartosti-budivnyctva/> (дата звернення: 16.02.2022).
13. Національний Стандарт України «Настанова щодо визначення загальновиробничих та адміністративних витрат і прибутку у вартості будівництва» ДСТУ-Н Б.Д.1.1-3:2013. Київ: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=54105 (дата звернення: 16.02.2022).
14. Національний Стандарт України «Настанова щодо визначення прямих витрат у вартості будівництва» ДСТУ-Н Б.Д.1.1-2:2013. Київ: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <https://dbn.co.ua/load/normativy/dstu/5-1-0-1114#load> (дата звернення: 21.02.2022).
15. Осмятченко, В., & Пінчук, К. (2020). Удосконалення бухгалтерського обліку будівельно-монтажних робіт. *Економічний аналіз*, 30.1, 147-157. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.01.147>
16. Римар, Г.А. (2014). Облік, аналіз і контроль витрат у житловому будівництві : дис. ... кандидата економ. наук : 08.00.09; Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/1550/1/aref.pdf> (дата звернення: 09.02.2022).
17. Топоркова, О.А., & Шрубковська, В.С. (2012). Витрати на будівельно-монтажні роботи-класифікація та порядок організації обліку. *Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна «Проблеми економіки транспорту»*, 4, 51-56.

References:

1. Verkhohliadova, N.I., Kononova, O.Ie., & Ivanyska, T.Ie. (2017). Doslidzhennia teoretyko-metodychnykh aspektiv obliku ta formuvannia efektyvnoi metodyky obliku ta analizu upravlinnia hospodarskoiu diialnistiu budivelnoho pidpriemstva [Research of theoretical and methodological aspects of accounting and formation of effective methods of accounting and analysis of management of economic activity of a construction company]. Vena.: Premier Publishing s.r.o. Vienna, 62 p. [in Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba statystyky. Statystychna informatsiia. Ekonomichna statystyka. Ekonomichna diialnist. Diialnist pidpriemstv. Vytraty na vyrobnytstvo produktsii (tovariv, posluh) pidpriemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti (2012–2020) [State Statistics Service. Statistical information. Economic statistics. Economic activity. Activities of enterprises. Expenditures on the production of products (goods, services) of enterprises by type of economic activity (2012-2020)]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 5 February 2022). [in Ukrainian].
3. Dmytrenko, A.V. (2010). Oblik i analiz vytrat u budivnytstvi: orhanizatsiia, metodolohiia ta metodyka (monohrafiia) [Accounting and cost analysis in construction: organization, methodology and techniques (monograph)]. Poltava: Pol-tNTU, 262 p. [in Ukrainian].
4. Zadorozhnyi, Z.-M.V. (2007). Vnutrishnohospodarskyi oblik v budivnytstvi: metodolohiia ta orhanizatsiia [Internal accounting in construction: methodology and organization]. *Doktora thesis*. Ternopil: Ternopilskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet. Retrieved from URL: http://library.wunu.edu.ua/images/stories/praci_vukladachiv/%D0%A4%D0%B0%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B5%D1%82%20%D0%9E%D0%90/%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%A1/%D0%97%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%97.%D0%92/%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F/dis_zadorozhnyy.pdf (accessed 10 February 2022). [in Ukrainian].
5. Zadorozhnyi, Z.-M.V., & Krupka, Ya.D. et al. (2020). Stan i perspektivy rozvytku bukhgalterskoho i upravlinskoho obliku v umovakh hlobalizatsii (monohrafiia) [Status and prospects of accounting and management accounting in the context of globalization (monograph)]. Ternopil: VPTs «Universytetska dumka», 295 p. [in Ukrainian].

6. Zadorozhnyi, Z.V. (2006). Vnutrishnohospodarskyi oblik u budivnytstvi (monohrafiia) [Internal accounting in construction (monograph)]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 336 p. [in Ukrainian].
7. Iliashenko, V.A., & Yukhnovska, Yu.O. (2013). Orhanizatsiia obliku vytrat i kalkuliuvannia sobivartosti v budivnytstvi [Organization of cost accounting and costing in construction]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, 1(70), pp.110-113. [in Ukrainian].
8. Kadol, L.V. (2016). Aktualni problemy vyznachennia vartosti budivnytstva [Current problems of determining the cost of construction]. *Visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu - Bulletin of Kryvyi Rih National University*, 43, pp. 197-203. [in Ukrainian].
9. Koba, O.V., & Myronova, Yu.Iu. (2018). Kalkuliuvannia sobivartosti robit u budivnytstvi [Calculating the cost of construction work]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 19.2, pp. 29-33. [in Ukrainian].
10. Kraievskiy, V., & Pinchuk, K. (2020). Udoshkonalennia upravlinskoho obliku ta vnutrishnohospodarskoho kontroliu u budivnytstvi [Improving management accounting and internal control in construction]. *Ekonomichnyi visnyk. Seriya: finansy, oblik, opodatkuvannia – Economic Bulletin. Series: finance, accounting, taxation*, pp. 98-107. [in Ukrainian].
11. Ministerstvo rehionalnoho rozvytku ta budivnytstva Ukrainy. (2010). Metodichni rekomendatsii z formuvannia sobivartosti budivselno-montazhnykh robit [Methodical recommendations for the formation of the cost of construction and installation work]. Order of Ukraine, adopted on 2010, Hruden 31, 573. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0573738-10#Text> (accessed 3 February 2022). [in Ukrainian].
12. Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. (2021). Nastanova z vyznachennia vartosti budivnytstva [Guidelines for determining the cost of construction]. Order of Ukraine, adopted on 2021, Lystopad 01, 281. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/pricing/koshtorysni-normy-ukrayiny/koshtorysni-normy-ukrayiny-z-vyznachennya-vartosti-budivnyctva/koshtorysni-normy-ukrayiny-nastanova-z-vyznachennya-vartosti-budivnyctva/> (accessed 16 February 2022). [in Ukrainian].
13. Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy. (2013). Natsionalnyi Standart Ukrainy «Nastanova shchodo vyznachennia zahalnovyrobnychyykh ta administratyvnykh vytrat i prybutku u vartosti budivnytstva» DSTU-N B.D.1.1-3:2013 [National Standard of Ukraine «Guidelines for determining overhead and administrative costs and profits in the cost of construction» DSTU-N B.D.1.1-3: 2013]. Retrieved from http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=54105 (accessed 16 February 2022). [in Ukrainian].
14. Ministerstvo rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy. (2013). Natsionalnyi Standart Ukrainy «Nastanova shchodo vyznachennia priamykh vytrat u vartosti budivnytstva» DSTU-N B D.1.1-2:2013 [National Standard of Ukraine «Guidelines for determining direct costs in the cost of construction» DSTU-N B D.1.1-2: 2013]. Retrieved from <https://dbn.co.ua/load/normativy/dstu/5-1-0-1114#load>: (accessed 21 February 2022). [in Ukrainian].
15. Osmiatchenko, V., & Pinchuk, K. (2020). Udoshkonalennia bukhhalterskoho obliku budivselno-montazhnykh robit [Improving the accounting of construction and installation work]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, 30.1, pp. 147-157. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2020.01.01.147>
16. Rymar, H.A. (2014). Oblik, analiz i kontrol vytrat u zhytlovomu budivnytstvi [Accounting, analysis and control of costs in housing construction]. *Candidate's thesis*. Ternopil: Ternopilskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/1550/1/aref.pdf> (accessed 9 February 2022). [in Ukrainian].
17. Toporkova, O.A., & Shrubkovska, V.S. (2012). Vytraty na budivselno-montazhni roboty-klasifikatsiia ta poriadok orhanizatsii obliku [Costs of construction and installation work-classification and organization of accounting]. *Zbirnyk naukovykh prats Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana «Problemy ekonomiky transportu» – Collection of scientific works of Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan «Problems of transport economics»*, 4, pp. 51-56. [in Ukrainian].

Дата подання публікації 18.04.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-11>

JEL Classification: E20; M40; O10

Шматковська Тетяна, к.е.н., доцент
Волинський національний університет імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0000-0003-2771-9982>
shmatkovska2016@gmail.com

Tetiana Shmatkovska, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lesya Ukrainka Volyn National University
<https://orcid.org/0000-0003-2771-9982>
shmatkovska2016@gmail.com

Дзямулич Микола, к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3714-5062>
m.dziamulych@lntu.edu.ua

Mykola Dziamulych, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-3714-5062>
m.dziamulych@lntu.edu.ua

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ

У даній статті узагальнено питання трансформаційних тенденцій в економічній системі, що відбуваються під впливом значної інтенсифікації науково-технічного розвитку, що має наслідком широке впровадження цифрових програмних засобів в процесі планування та управління діяльністю підприємств. Основною метою дослідження є вивчення питань трансформації системи стратегічного управлінського обліку до нових умов функціонування суб'єктів господарювання під впливом цифровізації бізнес-процесів на усіх рівнях. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми формування нових підходів до забезпечення ефективності стратегічного управлінського обліку свідчить про те, що в сучасних умовах досягнення такої ефективності можливе лише за рахунок впровадження в управлінську діяльність підприємств цифрових програмних рішень, що орієнтовані на опрацювання Великих даних в режимі онлайн 24/7. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що успішне розв'язання питань стратегічного планування діяльності суб'єктів господарювання можливе лише за рахунок орієнтації їх на впровадженні новітніх інноваційних рішень, орієнтованих на цифровізацію системи управління підприємствами. У статті представлені результати емпіричного аналізу діяльності суб'єктів господарювання в Україні під впливом впровадження елементів цифрової економіки в процес стратегічного управління підприємствами, який показав, що в сучасних умовах їх конкурентоспроможність та ефективність функціонування неможлива без застосування спеціалізованих програмних рішень у сфері управлінського обліку, на основі яких виникає можливість достовірного та високоточного моделювання та планування діяльності цих підприємств в умовах зростання інформаційної складової процесу управління. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що ефективне функціонування підприємств наразі неможливе без впровадження цифрових програмних рішень у сферу стратегічного управлінського обліку, що регулює бізнес-процеси суб'єктів господарювання на усіх рівнях.

Ключові слова: цифрова економіка, стратегічний управлінський облік, бізнес-процеси, управління підприємствами, інформаційні технології.

DIGITALIZATION OF THE ECONOMY AND ITS TRANSFORMATIONAL IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF STRATEGIC MANAGEMENT ACCOUNTING

This article summarizes the issues of transformational trends in the economic system, which occur under the influence of significant intensification of scientific and technological development, resulting in the widespread introduction of digital software in the planning and management of enterprises. The main purpose of the study is to examine the transformation of the system of strategic management accounting to new conditions for the

functioning of economic entities under the influence of digitalization of business processes at all levels. Systematization of literature sources and approaches to solving the problem of forming new approaches to ensuring the effectiveness of strategic management accounting shows that in modern conditions achieving such efficiency is possible only through the introduction of digital software solutions in the management of enterprises focused on processing Big Data online 24/7. The urgency of solving this scientific problem is that the successful solution of strategic planning of economic entities is possible only by focusing on the implementation of the latest innovative solutions aimed at digitalization of enterprise management. The article presents the results of empirical analysis of economic entities in Ukraine under the influence of digital economy in the process of strategic management of enterprises, which showed that in modern conditions their competitiveness and efficiency is impossible without the use of specialized software solutions in management accounting, which there is a possibility of reliable and accurate modeling and planning of these enterprises in the growing information component of the management process. The study empirically confirms and theoretically proves that the effective functioning of enterprises is currently impossible without the introduction of digital software solutions in the field of strategic management accounting, which regulates the business processes of businesses at all levels.

Keywords: *digital economy, strategic management accounting, business processes, enterprise management, information technology.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні трансформаційні процеси, що відбуваються в глобальній економічній системі передбачають переорієнтацію взаємозв'язків економічних суб'єктів усіх рівнів на широке впровадження інформаційних та цифрових технологій, котрі впливають на загальне пришвидшення та підвищення ефективності бізнес-процесів підприємств. При цьому дані тенденції стосуються, як сфери виробництва товарів, так і сфери послуг та збуту. Наслідком такої цифровізації економічних відносин стає формування комплексної економічної системи, котра характеризується, як Індустрія 4.0 – глобальна інтегрована економіка, котра функціонує на засадах широкого застосування цифрових програмних рішень в усіх сферах господарської діяльності.

Таким чином, процеси цифровізації охоплюють також і усі аспекти діяльності суб'єктів господарювання на мікрорівні – від конкретного виробничого процесу до системи управління підприємством. Особливої актуальності цифрова трансформація набуває у сфері стратегічного управлінського обліку, який є основою стратегічного планування розвитку підприємства. Використання технологій програмної обробки інформації, робота з Великими даними, та інтеграція цифрових платформ у сферу прийняття управлінських рішень дозволяє менеджменту суб'єктів господарювання більш ефективно вирішувати поточні завдання по формуванню виробничих завдань, вдосконаленню бізнес-процесів, а також значно сприяє підвищенню точності прогнозів та планів діяльності. Усе це досягається за рахунок підвищення швидкості та обсягів обробки різноманітної інформації про діяльність підприємства та вплив на неї зовнішніх факторів. Таким чином, дослідження питань трансформації системи стратегічного управлінського обліку в сучасну цифрову управлінську платформу набуває особливої актуальності в даний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Вивчення питань цифровізації економічних відносин та впровадження сучасних цифрових та інформаційних технологій в практику діяльності суб'єктів господарювання достатньо широко розкрита в працях таких дослідників як Р. Айрес (*Айрес і Вільямс, 2004*), К. Бейрефут (*Бейрефут та ін., 2018*), Д. Фуденберг (*Фуденберг і Віллс-Боас, 2012*) та інших. Також, варто зазначити суттєвий вклад, що здійснено в дослідження сучасної специфіки застосування інформаційних технологій в забезпеченні ефективного функціонування систем стратегічного управлінського обліку, який здійснено роботах таких вчених, як А. Бхімані (*Бхімані і Віллкокс, 2014*), Е. Брюнійолфссон (*Брюнійолфссон і Колліс, 2019*), Т. О. Шматковська (*Шматковська і Дзямучич, 2022*) та інших. Разом з тим, постійні зміни, що відбуваються під впливом

постійного вдосконалення цифрових інформаційних рішень, потребують більш детального дослідження особливостей функціонування системи стратегічного управлінського обліку в сучасних умовах.

Цілі статті. Метою статті є дослідження впливу цифрової економіки та нових програмних рішень, що формуються під її впливом у сфері стратегічного управління підприємствами на трансформацію системи стратегічного управлінського обліку, як ключового елементу планування та управління бізнес-процесами суб'єктів господарювання.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливості трансформації глобальної системи економічних відносин, яка відбувається під впливом інтенсифікації впровадження цифрових та інформаційних технологій у всі ланки господарської діяльності, передбачають необхідність формування нових підходів щодо управління виробничими процесами на усіх рівнях. При цьому важливого значення набувають такі елементи цифрової економіки, як штучний інтелект, хмарні і когнітивні технології, цифрові платформи тощо. Зміни, що відбуваються у процесі виробництва та реалізації товарів та послуг характеризуються значним підвищенням швидкості руху товарів та грошових коштів, миттєвою реакцією на запити споживачів, формуванням індивідуальних цифрових портретів споживача, інтеграцією цифрових програмних рішень у всі сфери діяльності людини, включаючи бізнес-процеси на мікрорівні.

В даному аспекті не можна залишатися осторонь і сфера управління підприємствами. Однією з головних характеристик управління необхідність опрацювання та аналізу даних про стан виробничого процесу, ринків, конкурентів та внутрішнього і зовнішнього середовища підприємств загалом. Ефективність вирішення даних завдань по збору та аналізу інформації, як відомо, дає змогу управлінцям формувати більш достовірні та реалістичні плани розвитку підприємства, визначати його стратегічну мету та проміжні цілі.

Впровадження новітніх інформаційних та цифрових технологій в практику діяльності управлінських структур підприємства дозволяє значно підвищити ефективність їх функціонування за рахунок більш оперативного вирішення поточних питань діяльності суб'єкта господарювання з одного боку, і формування більш продуктивних довгострокових планів розвитку на основі ретельнішого опрацювання значно більшого обсягу інформації. Зокрема, сучасні інструменти опрацювання аналітичних даних дозволяють підвищити достовірність та результативність їх обробки у кілька разів, у порівнянні з застосуванням традиційних підходів.

Значну роль в цифровізації процесу управління підприємствами дають сучасні технології потокової обробки та аналізу даних, котрі можна узагальнити поняттям Великих даних. При цьому опрацювання інформації відбувається цілодобово в режимі онлайн, а обробці підлягають такі обсяги даних, які неможливо ефективно опрацювати за рахунок використання людських ресурсів навіть з автоматизованими робочими місцями. Відповідно, виникає можливість врахування максимального обсягу різноманітних факторів впливу на діяльність підприємства при побудові моделей його стратегічного розвитку. У свою чергу, максимальне врахування можливих факторів впливу робити результати аналізу більш достовірними і цим підвищує ефективність реалізації запланованих заходів по роботі підприємства.

Необхідно також зазначити, що ключову роль в забезпеченні ефективності функціонування системи стратегічного управління підприємствами відіграє стратегічний управлінський облік. Причиною цього є те, що він являє собою структуровану аналітичну систему, яка має у своєму розпорядженні ефективний

організаційно-методичний інструментарій опрацювання даних про усі бізнес-процеси, що відбуваються на підприємстві (рис. 1).

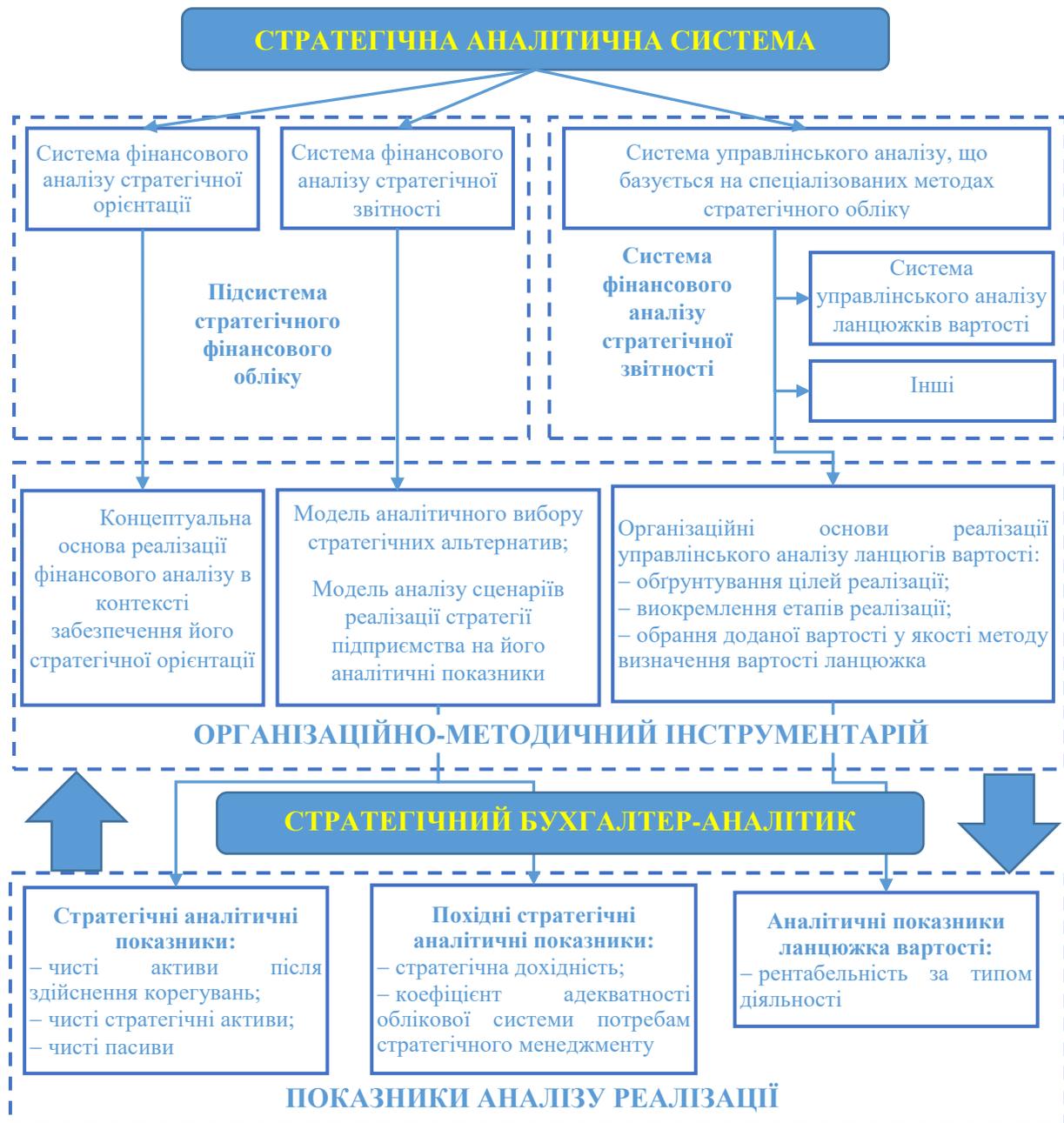

Рис. 1. Модель стратегічної аналітичної системи у взаємозв'язку із підсистемами стратегічного обліку

Джерело: (Бруханський, 2015)

Як бачимо, одним з головних аспектів функціонування системи стратегічного управлінського обліку є забезпечення керівництва підприємства достовірними аналітичними даними про його фінансові потоки та ефективність функціонування його усієї організаційної структури в контексті необхідності забезпечення виконання поставлених управлінським апаратом завдань. Відтак, зважаючи на ключову роль системи стратегічного управлінського обліку в процесі забезпечення менеджменту підприємства даними, необхідними для стратегічного планування діяльності суб'єкта

господарювання, необхідно зазначити, що її ефективність залежить від двох головних аспектів, а саме:

- швидкості опрацювання аналітичних даних;
- наявності ресурсів для обробки якомога більшого обсягу даних про бізнес-процеси підприємства.

Відтак потреба системи стратегічного управлінського обліку в ресурсах, що дають новітні цифрові та інформаційні технології, є об'єктивною в контексті необхідності забезпечення ефективності функціонування даної системи на будь-якому сучасному підприємстві.

Висновки. Таким чином, приходимо до висновку, що переведення системи стратегічного управлінського обліку підприємства на засади широкого застосування цифрових програмних рішень неодмінно сприятиме підвищенню ефективності обліково-аналітичної діяльності в системі менеджменту суб'єкта господарювання. При цьому зростає ефективність та достовірність самих планів стратегічного розвитку підприємства, які формуються на основі даних, що надходять із системи стратегічного обліку.

Відтак, можна стверджувати про об'єктивну необхідність інтеграції аналітично-облікових систем з управлінським сектором суб'єкта господарювання на засадах широкого запровадження цифрових програмних рішень в процес стратегічного управління підприємством. При цьому практична реалізація таких заходів може мати наслідком формування на основі господарських бізнес-процесів сучасних цифрових платформ, за допомогою яких і відбуватиметься процес економічної діяльності конкретного підприємства. У свою чергу, функціонування таких цифрових платформ обов'язково потребуватиме широкого застосування хмарних та когнітивних технологій, а також інтенсифікації аналітичної роботи управлінського сектору у сфері Великих даних.

Авторські внески

Концептуалізація: Шматковська Тетяна, Дзямулич Микола

Зберігання даних: Шматковська Тетяна, Дзямулич Микола

Формальний аналіз: Шматковська Тетяна

Придбання фінансування: Шматковська Тетяна

Розслідування: Шматковська Тетяна, Дзямулич Микола

Методика: Шматковська Тетяна, Дзямулич Микола

Ресурси: Шматковська Тетяна

Нагляд: Шматковська Тетяна

Підтвердження: Шматковська Тетяна, Дзямулич Микола

Візуалізація: Дзямулич Микола

Написання: Шматковська Тетяна, Дзямулич Микола

Список бібліографічного опису:

1. Бруханський Р. Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.09 / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки». Київ, 2015. 492 с.
2. Шматковська Т. О., Дзямулич М. І. Стратегічний управлінський облік в умовах цифрової економіки. *Галицький економічний вісник*. 2022. Том 74. №1. С. 61-67.
3. Ayres, R. U.; Williams, E. The digital economy: Where do we stand?. *Technological Forecasting and Social Change*. 2004, Vol. 71(4). Pp. 315-339.
4. Barefoot, K., Curtis, D., Jolliff, W., Nicholson, J. R., Omohundro, R. Defining and measuring the digital economy. Washington, DC: US Department of Commerce Bureau of Economic Analysis. 2018. 25 p.
5. Bhimani, A., Willcocks, L. Digitisation, 'Big Data' and the transformation of accounting information. *Accounting and Business Research*. 2014. Vol. 44(4). Pp. 469-490.

6. Brynjolfsson, E., Collis, A. How should we measure the digital economy. *Harvard Business Review*, 2019. Vol. 97(6). Pp. 140-148.
7. Fudenberg, D., Villas-Boas, J. M. In the digital economy. The Oxford handbook of the digital economy. 2012 254 p.

Reference:

1. Brukhanskyi, R. F. (2015), *Oblikovo-analitychne zabezpechennia strategichnogo menedzhmentu v silskomu hospodarstvi: teoretyko-metodolohichni osnovy* [Accounting and analytical support of strategic management in agriculture: theoretical and methodological foundations] : diss. ... doctor of economics : 08.00.09 / National Research Center "Institute of Agrarian Economics". Kyiv. [in Ukrainian].
2. Shmatkovska, T. O., Dziamulych, M. I. (2022), *Stratehichnyi upravlinskyi oblik v umovakh tsyfrovoy ekonomiky* [Strategic management accounting in the digital economy]. *Galytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, Vol. 74(1), 61-67. [in Ukrainian]. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2022.01.061.
3. Ayres, R. U.; Williams, E. (2004), The digital economy: Where do we stand?. *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 71(4), 315-339. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2003.11.001>.
4. Barefoot, K., Curtis, D., Jolliff, W., Nicholson, J. R., Omohundro, R. (2018), *Defining and measuring the digital economy*. Washington, DC: US Department of Commerce Bureau of Economic Analysis.
5. Bhimani, A., Willcocks, L. Digitisation. (2014), 'Big Data' and the transformation of accounting information. *Accounting and Business Research*, Vol. 44(4), 469-490. <https://doi.org/10.1080/00014788.2014.910051>.
6. Brynjolfsson, E.; Collis, A. (2019), How should we measure the digital economy. *Harvard Business Review*, Vol. 97(6), 140-148.
7. Fudenberg, D., Villas-Boas, J. M. (2012), In the digital economy. The Oxford handbook of the digital economy.

Дата подання публікації 20.06.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-12>

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

JEL Classification: F 20; F 41; H 55; M 13; M 14

Бортнік Світлана, к.е.н., доцент,
 Волинський національний університет імені Лесі Українки
<https://orcid.org/0000-0003-2687-7866>
 Bortnik.Svetlana@vnu.edu.ua

Svitlana Bortnik, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 Lesya Ukrainka Volyn National University
<https://orcid.org/0000-0003-2687-7866>
 Bortnik.Svetlana@vnu.edu.ua

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИРІШЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ В КОНТЕКСТІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В статті розглянуто процеси становлення і функціонування соціального підприємництва та показана його роль у вирішенні суспільних проблем. Основною метою є дослідження векторів впливу соціального підприємництва на освіту, культуру бізнесу, соціальну політику, інклюзивний розвиток та суспільство загалом.

Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену соціального підприємництва показав фрагментарність досліджень, які здебільшого висвітлюють соціальне підприємництво як ідею, як процес, як засіб вирішення соціальних конфліктів, розглядають особливості побудови такого бізнесу та наявні моделі його реалізації, переваги й недоліки. Однак реалії сьогодення (постпандемічна криза, військова агресія РФ, соціально-економічна та політична нестабільність) вносять свої корективи у суспільне життя України. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає у необхідності зміни пріоритетів і підходів до формування політики, стратегії, механізмів та інструментів розвитку соціального підприємництва.

Дослідження теми соціального підприємництва у статті здійснюється в такій логічній послідовності: аналіз підходів до трактування та визначення змісту соціального підприємництва; обґрунтування необхідності розвитку соціального підприємництва, підтвердження статистичними даними, не лише як інструмента вирішення традиційних соціальних проблем (безробіття, бідність, трудова міграція економічно активного населення, інвалідність тощо), а як засобу і механізму реалізації цілей сталого розвитку України; дослідження хронології і етапів розвитку соціального підприємництва.

В статті проаналізовано та статистично доведено поглиблення ключових соціальних проблем українського суспільства протягом останніх п'яти років (бідність, майнове розшарування населення, безробіття, проблеми соціального захисту та соціального забезпечення вразливих груп), що підтверджує необхідність активізації зусиль у напрямі досягнення Україною цілей сталого розвитку шляхом підтримки соціального підприємництва.

Дослідження хронології розвитку соціального підприємництва показало, що воно є не просто одним із сучасних інструментів взаємодії влади, бізнесу і громади, а формує нову культуру, нові стандарти соціальної захисту, освіти, регіональної політики та інклюзивного розвитку. У статті показано, що соціальні підприємства є потужним механізмом подолання бідності, розширення прав і можливостей соціально вразливих верств населення, каталізатором соціальних перетворень та інституційних змін. Результати дослідження показують, що соціальне підприємництво може і повинно стати платформою соціально-економічного розвитку держави, механізмом залучення, соціалізації, трудової реабілітації вразливих груп населення, відновлення економіки загалом у поствоєнний кризовий період.

Ключові слова: соціальне підприємництво, розвиток соціального підприємництва, етапи розвитку соціального підприємництва, цілі сталого розвитку, соціальна інклюзія.

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS A TOOL FOR SOLVING SOCIAL PROBLEMS IN THE CONTEXT OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS OF UKRAINE

The article considers the processes of formation and functioning of social entrepreneurship and shows its role in solving social problems. The main goal is to study the vectors of the impact of social entrepreneurship on education, business culture, social policy, inclusive development and society in general.

The analysis of theoretical approaches to the study of the phenomenon of social entrepreneurship showed the fragmentary nature of research, which mainly covers social entrepreneurship as an idea, as a process, as a means of resolving social conflicts. However, the realities of today (post-pandemic crisis, military aggression of the Russian Federation, socio-economic and political instability) make their adjustments in the public life of Ukraine. The urgency of solving this scientific problem lies in the need to change priorities and approaches to the formation of policies, strategies, mechanisms and tools for the development of social entrepreneurship.

The research of the topic of social entrepreneurship in the article is carried out in the following logical sequence: analysis of approaches to the interpretation and definition of the content of social entrepreneurship; substantiation of the need to develop social entrepreneurship, confirmed by statistics, not only as a tool for solving traditional social problems (unemployment, poverty, labor migration of economically active population, disability, etc.), but as a means and mechanism for achieving sustainable development of Ukraine; research of chronology and stages of development of social entrepreneurship.

The article analyzes and statistically proves the deepening of key social problems of Ukrainian society over the past five years (poverty, property stratification, unemployment, social protection and social security of vulnerable groups), which confirms the need to intensify efforts to achieve sustainable development in Ukraine support for social entrepreneurship.

A study of the chronology of social entrepreneurship has shown that it is not just one of the modern tools for interaction between government, business and community, but forms a new culture, new standards of social protection, education, regional policy and inclusive development. The article shows that social enterprises are a powerful mechanism for overcoming poverty, empowering socially vulnerable groups, catalyzing social change and institutional change. The results of the study show that social entrepreneurship can and should become a platform for socio-economic development of the state, a mechanism for attracting, socializing, rehabilitating vulnerable groups, economic recovery in general in the postwar crisis.

Key words: *social entrepreneurship, development of social entrepreneurship, stages of development of social entrepreneurship, goals of sustainable development, social inclusion.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасні проблеми соціо-еколого-економічного розвитку України, зокрема, нестабільність політичної ситуації, затяжна економічна криза, зuboжіння населення, зниження рівня якості життя, надмірна соціальна диференціація, масове поширення безробіття, вимушена трудова міграція населення, а також надмірне навантаження на навколишнє природне середовище, руйнування екосистем сповільнюють розвиток країни і загострюють соціальну напругу в суспільстві.

Ускладнення суспільних відносин в Україні, викликаних інфляційними процесами, військовими діями, карантинними обмеженнями на функціонування окремих бізнес-структур, загострюють питання соціального забезпечення населення (зокрема, надання соціальних допомог населенню), які потребують значних обсягів бюджетного фінансування, непосильного для бюджету держави.

За таких умов підвищується увага громадськості, науковців та представників влади до питання розвитку соціального підприємництва, з'являються нові громадські та підприємницькі ініціативи, а близькі за своїми місіями бізнеси згуртовуються навколо проблем і цілей сталого розвитку, соціальної відповідальності, соціальної інклюзії. Навіть поверхневе вивчення досвіду функціонування соціального підприємництва підтверджує його значний потенціал, доцільність всебічного розвитку, оскільки соціальні підприємства визнаються потужним механізмом подолання бідності, розширення прав і можливостей соціально вразливих верств населення, каталізатором соціальних перетворень та інституційних змін, а також чинником зростання добробуту населення країни. З огляду на зазначене, вивчення шляхів, перспектив розвитку, теоретико-методологічних та прикладних аспектів функціонування соціального підприємництва є актуальним та своєчасним напрямом наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Соціальне підприємництво як явище достатньо давно відоме науковій спільноті й поширене у світовій практиці. Ідея соціального підприємництва привернула увагу багатьох науковців (Б. Андрощук, М. Батальна, І. Березяк, Д. Борнштейн, В. Вайнер, З. Галушка, Г. Діз, А. Жуковська, Ф. Рейс, О. Кіреєва, А. Корнецький, Ж. Крисько, О. Кучерук, М., Куц, А. Мокій, І. Савицький, Я. Сандал, Ф. Свинчук, К.

Смаглий, В. Удодова та ін.), практиків, громадських організацій, підприємців, ставши новою парадигмою підприємницького мислення та активізувавши соціальні ініціативи.

Однак, незважаючи на значну кількість напрацювань, нині не існує навіть загальноприйнятого визначення терміну «соціальне підприємництво» ні у вітчизняній науковій думці, ні на законодавчому рівні. У міжнародному полі кожна країна самостійно визначає, що саме вона вкладає в цей термін та яким чином регулює функціонування соціальних підприємців на своїй території. Вітчизняні ж науковці давно порушують питання соціального підприємництва в контексті дослідження проблем соціальної безпеки, сталого розвитку, соціальної відповідальності бізнесу.

Аналіз останніх публікацій показує фрагментарність досліджень, які здебільшого аналізують соціальне підприємництво як ідею, як процес, як засіб вирішення соціальних конфліктів, розглядають особливості побудови такого бізнесу та наявні моделі його реалізації, відмінності від інших видів господарської діяльності тощо. Більшість науковців наголошують на необхідності правового врегулювання засад розвитку соціального підприємництва, з чим ми безумовно, погоджуємося. Однак досліджень, які розглядають феномен соціального підприємництва як окреме, цілісне, самодостатнє явище, яке має уже свою історію розвитку в Україні і потребує управління, забезпечення, реалізації стратегії розвитку, напрацювання механізмів співпраці держави та соціальних підприємців, а також систематизації кращого досвіду його функціонування наразі недостатньо.

Мета статті. Проаналізувати процеси становлення соціального підприємництва в Україні та окреслити його роль у вирішенні суспільних проблем в сучасних соціально-економічних умовах у контексті цілей сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Хоча поняття соціального підприємництва відоме ще з 1950-х років, лише протягом останнього десятиліття з'явилися ґрунтовні дослідження цього явища. В літературі існує низка підходів до розуміння сутності соціального підприємництва, які загалом умовно можна звести до наступних: як спосіб підтримки певної категорії населення, як механізм сприяння соціально-економічному розвитку, як інструмент вирішення соціальних проблем, як соціально-орієнтований бізнес.

Так, Дж. Майр і І. Марті визначають соціальне підприємництво як «процес створення вартості шляхом поєднання ресурсів організації в новий спосіб для реалізації можливостей, що сприяють створенню соціальної цінності, стимулюють соціальні зміни або дозволяють виявити соціальні потреби» (*Mair J., Marti I., 2006, с.38*).

На початку свого розвитку соціальне підприємництво сприймалося як «неефективний» чи «збитковий бізнес». Однак з плином часу змінюється і розширюється його розуміння як з точки зору змісту, так і виконуваних функцій та отримуваних ефектів. Нині соціальне підприємництво – це новаторська діяльність, що першочергово спрямована на вирішення або пом'якшення соціальних проблем суспільства за умов самостійності та стійкості. Однак соціальні підприємства довели свою не лише соціальну, а й економічну ефективність.

О. Фельдман здійснив першу спробу ввести поняття соціального підприємництва в законодавство. На його думку, соціальний підприємець – це «суб'єкт господарювання, утворений юридичними та/або фізичними особами, пріоритетом діяльності якого є досягнення соціальних результатів, зокрема, у сфері охорони здоров'я, освіти, науки, культури, навколишнього середовища, надання соціальних послуг та підтримки соціально вразливих груп населення (безробітних, малозабезпечених, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю та інших встановлених законодавством осіб)» (*Фельдман О.Б., 2012*).

І. Кривов'язюк та І. Гаранчевська вважають, що соціальне підприємництво слід тлумачити як господарську діяльність соціально орієнтованих суб'єктів, мета якої полягає у забезпеченні сталого розвитку громад, вирішенні або пом'якшенні наявних у суспільстві конфліктів, що здійснюється із застосуванням бізнес-підходів, інновацій,

використовуючи комерційні методи та створюючи соціальний ефект (Гаранчевська І.А., Кривов'язюк І.В., 2018, с.42).

На думку Л. Черчик, зміст соціального підприємництва як міждисциплінарного явища, визначається його функціональними ознаками, відповідно до яких його можна розглядати як: механізм вирішення соціальних проблем суспільства; форму зайнятості та сферу працевлаштування; спосіб забезпечення соціального захисту; засіб громадського залучення (залучення громадян до участі у соціальних ініціативах на волонтерських засадах, об'єднання громад довкола соціальних проблем); спосіб соціального включення (подолання соціальної ізоляції) та адаптації (працевлаштування людей з обмеженими фізичними та психічними можливостями, безробітних, представників груп ризику); один із шляхів реформування державних соціальних послуг; форму волонтерства; можливість забезпечення суспільно необхідними проте низькорентабельними соціальними послугами (поява нових видів соціальних послуг, які залишаються поза увагою звичайного бізнесу у зв'язку з малоприбутковістю, непопулярністю, відсутністю належної професійної підготовки); спосіб зниження навантаження на місцеві бюджети (Черчик Л. М., Коленда Н.В., 2017).

До традиційних соціальних проблем відносяться безробіття, бідність, трудова міграція економічно активного населення, інвалідність тощо (Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Крисько Ж.Л., 2016). Відповідно найбільш соціально вразливими верствами населення є безробітні, люди з інвалідністю, люди похилого віку або пенсіонери, багатодітні родини, малозабезпечені, молодь, самотні жінки у декретній відпустці або які мають дітей 3-5 років, які не можуть повноцінно поєднувати роботу з материнством, чисельність яких в Україні неухильно зростає (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка чисельності соціально вразливих груп населення України*

Показник	Період					Темп приросту, %	
	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2016	2020/2019
Чисельність населення України, млн. осіб.	42,8	42,6	42,4	42,2	41,6	-2,80	-1,42
Кількість осіб з інвалідністю, тис. осіб	2614	-	2660	2703	2724	4,21	0,78
Кількість пенсіонерів, тис. осіб	12296	11985	11470	11335	11131	-9,47	-1,80
Кількість працюючих пенсіонерів усіх категорій, тис. осіб	2355	-	2452	2588	2674	13,55	3,32
Частка населення, чії середньодушові еквівалентні сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум, %	58,6	47,3	43,2	41,3	47,2	-19,45	14,29
Частка загальних доходів 40% найменш забезпечених у всіх загальних доходах населення, %	26,1	25,2	24,8	24,4	24,7	-5,36	1,23
Рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП), %	9,7	9,9	9,1	8,6	9,9	2,06	15,12
Рівень зайнятості жінок віком 25-44 роки, які мають дітей віком 3-5 років, %	53,7	53,4	57,3	58,3	51,5	-4,10	-11,66
Частка молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок, у загальній чисельності осіб віком 15–24 роки, %	17,8	15,9	14,5	15,6	15,5	-12,92	-0,64

* Складено автором на основі [6, 7, 9]

Як відомо, Україна приєдналася до трансформаційних перетворень у всьому світі на основі прийнятих Самітом ООН Цілей сталого розвитку (ЦСР), які були адаптовані до реалій розвитку України і затверджені у 2019 році Указом Президента «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» (8) у Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» (9). Означені цілі сталого розвитку стали основою і каталізатором перетворень у багатьох сферах суспільного буття в Україні.

З визначених національною доповіддю 17 цілей сталого розвитку України на першому місці стоїть ціль подолання бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм, збільшення охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки, підвищення життєстійкості соціально вразливих верств населення.

Впродовж 2016-2019 років в Україні ситуація з рівнем бідності поступово покращувалась, оскільки частка населення з витратами, нижчими за встановлений державою прожитковий мінімум, скоротилася з 58,6% у 2016 році до 41,3 % у 2019 році. Однак у 2019-2020 роках рівень бідності населення суттєво зріс внаслідок соціально-економічних наслідків пандемії Covid-19, оскільки основні зусилля були спрямовані на реагування на кризу охорони здоров'я та її соціально-економічні наслідки (див. табл.1).

У зв'язку зі зростанням безробіття, зниженням рівня доходів населення, значними обмеженнями у діяльності окремих видів бізнесу, частка населення, чий середньодушові сукупні витрати є нижчими за фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум зросла з 41,3 % у 2019 році до 47,2 % на кінець 2020 року (6). При цьому рівень бідності сімей з дітьми є вищим, ніж домогосподарств без дітей, що є негативною тенденцією, оскільки співвідношення рівнів бідності домогосподарств із дітьми та домогосподарств без дітей зросло з 2019 року по 2020 з 1,2 до 1,4 разів лише за один рік (такий показник був зафіксований востаннє ще у 2015 році).

При цьому статистичні дані показують, що хоча державні витрати України на соціальний захист та соціальне забезпечення населення зросли у абсолютній величині з 309363,6 млн грн. у 2018 році до 346720,5 млн грн. у 2020 році, у відносному порівнянні (щодо ВВП) вони скоротилися (табл. 2).

Таблиця 2

Видатки бюджету України на соціальний захист населення*

Показник	Період					Темп приросту, %	
	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2019	2020/2016
Державні витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення населення, млн.грн.	258326,1	285761,7	309363,6	321786,7	346720,5	34,22	7,75
У % до загальних видатків	30,9	27,0	24,7	23,4	21,7	-29,77	-7,26
Державні витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення населення, у % до ВВП	10,8	9,6	8,7	8,1	8,3	-23,15	2,47
Частка бідних, які охоплені державною соціальною підтримкою, в загальній чисельності бідного населення, %	70,3	73,6	72,0	57,4	55,5	-21,05	-3,31

* Складено автором на основі [7, 9]

Так частка бідних, які охоплені державною соціальною підтримкою, в загальній чисельності бідного населення скоротилася з 72 % у 2018 році до 55,5 у 2020 році (6). А державні витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення населення зменшилися з 27 % у 2018 році до 21,7 % у 2020 році (у % до загальних видатків бюджету), або з 9,6 % до 8,1 % загальної суми ВВП держави.

Як бачимо, протягом останніх п'яти років соціальні проблеми українського суспільства мають тенденцію до поглиблення й загострення.

Нині ж ситуація суттєво ускладнилася у зв'язку з військовою агресією Росії, відкритою війною з державою-терористом, яка спричиняє важкі соціально-економічні наслідки внаслідок вчинення безпрецедентних актів геноциду українського народу, злочинів проти людства, а також руйнування інфраструктури, економічних ланцюгів поставок, торгівлі, що загрожує не лише соціальній та економічній безпеці нашої держави, а й усьому світовому співтовариству.

В таких умовах соціальне підприємництво, його розвиток і всебічна підтримка з боку владних структур може стати рушійною силою виходу із кризи, зменшення соціальних проблем і напруги в суспільстві, відбудови економіки країни, соціальної і трудової реабілітації вразливих верств населення в поствоєнний період, залучення усіх громадян до активної діяльності у відновленні економіки, інфраструктури та соціально-економічної безпеки держави загалом.

Отже, актуальність соціального підприємництва викликана, окрім зазначеного вище, об'єктивними чинниками, які поставили комерційні організації, неприбуткові організації та державу перед необхідністю зміни своєї ролі в сфері соціального забезпечення та вирішення соціальних проблем (Горин В. П., Булавинець В.М., 2021; Давидовська Г.І., 2016; Біланіч Л., Голубка Я., 2017).

Деякі кроки на цьому шляху уже здійснені і в найближчій перспективі слід очікувати нових підтримуючих соціальний бізнес ініціатив – від зниження ставки ЄСВ з 22 % до 8 %, або повного звільнення від оподаткування (податкові канікули) до надання прямих безповоротних фінансових допомог соціальним підприємствам.

Зокрема, Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, затвердженою указом Президента України № 487 від 27 вересня 2021 року одним із пріоритетних стратегічних завдань за напрямом «Стимулювання участі інститутів громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України» встановлено розвиток соціального підприємництва шляхом (13):

- створення сприятливих умов для розвитку соціального підприємництва як медіатора розв'язання суспільних проблем;
- поширення моделі та кращих практик соціального підприємництва на соціокультурну сферу з метою підвищення її життєздатності;
- сприяння просуванню та заохоченню соціальних змін і позитивних моделей поведінки шляхом розширення мікрофінансових стимулів для соціального підприємництва;
- створення гнучких та ефективних податкових умов для ведення соціального підприємництва.

Крім того, прийнята у серпні 2020 року Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки (14) передбачає забезпечення і стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва, створення стабільного та сприятливого середовища для започаткування і ведення підприємницької діяльності. Зокрема названа стратегія передбачає надання державної підтримки розвитку малого та середнього підприємництва шляхом компенсації відсотків за кредитами для малих та середніх підприємств, що створюють робочі місця, в тому числі для жінок, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, створення об'єктів інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва (бізнес-інкубаторів, коворкінг-центрів, центрів підтримки бізнесу, стартап-центрів тощо), запровадження додаткових програм доступу до фінансування (мікрогранти) для малого та середнього підприємництва, розроблення та впровадження дієвого механізму підтримки стартап-компаній.

Отже, розуміння необхідності розвитку і всебічної підтримки соціального підприємництва на рівні держави існує і швидко прогресує, що підтверджує необхідність

об'єднання зусиль територіальних громад, соціальних підприємців, органів управління місцевого самоврядування, науковців, теоретиків і практиків бізнесу, спрямованих на активізацію соціального підприємництва.

Більшість науковців відзначають значний підприємницький потенціал осіб, які знаходяться в не вигідному становищі на ринку праці (молодь, мігранти, особи з інвалідністю, жінки, пенсіонери) та недостатньо представлені у підприємницькому середовищі. Активізація зазначеного потенціалу дасть можливість всім соціальним групам отримати як індивідуальну вигоду (розпочати власний бізнес, отримати роботу, отримати соціальну реабілітацію, доступ до якісних товарів та послуг) так і принести користь державі у розбудові інклюзивного суспільства (Жуковська А. Ю., 2020).

Хоча в Україні становлення соціального підприємництва розпочалось відносно нещодавно, темп розвитку українського соціального підприємництва дуже високий. Так, якщо у 2013 в нашій країні діяли лише 41 соціальне підприємство, у 2017 їхня кількість сягнула 150, то станом на 2020 можна говорити про існування щонайменше 1000 соціальних підприємств (Антонюк Л., 2020). Нині соціальне підприємництво являє собою реалізацію багатосторонньої соціально інноваційної підприємницької діяльності, значна частина прибутків від якої спрямовується на вирішення соціальних проблем.

Як бачимо, розуміння ролі й призначення соціального підприємництва неухильно і стрімко розширюється з плином часу, що актуалізує дослідження векторів його впливу на соціальну політику, освіту, культуру бізнесу, екологію, інклюзивний розвиток та суспільство загалом.

Систематизація етапів розвитку соціального підприємництва в Україні подана в таблиці 1.

Таблиця 1

Розвиток соціального підприємництва

Етапи	Характеристики етапу	Розвиток подій
I етап 1991 – 2010	Поява в Україні міжнародних донорських організацій; Початок фінансування розвитку соціального підприємництва в Україні	прийняття ЗУ «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р.), що передбачає переваги для ведення підприємницької діяльності людьми з інвалідністю, визначає фінансування їхніх бізнес-ініціатив із спеціального державного фонду (чинний нині)
II етап 2010 – 2016	Об'єднання партнерських організацій для запуску освітніх та фінансових програм з розвитку соціального підприємництва	<ul style="list-style-type: none"> - створено Консорціум «Сприяння розвитку соціального підприємництва в Україні» (2010 р.); - запущено першу програму кредитування соціальних підприємств; - відкрито три ресурсних центри сприяння розвитку СП (Київ, , Донецьк, Львів); - публікація навчальних матеріалів, з соціального підприємництва; - засновано Всеукраїнський ресурсний центр розвитку соціального підприємництва «Соціальні ініціативи» (2012 р.); - створено перший інформаційний веб-портал для соціальних підприємців – socialbusiness.in.ua. (2013 р.); - складено перший «Каталог соціальних підприємств України 2013»; - проведено «I Всеукраїнський Форум соціальних підприємців»; - розпочала діяти Програма соціального інвестування в рамках Western NIS Enterprise Fund (2015 р.), передбачає надання доступних кредитів для діючих соціальних підприємств
III етап 2016 – 2021	Надання допомоги розвитку соціального підприємництва в Україні Європейським Союзом та окремими країнами (Німеччина, Канада, США); Фондом Східна Європа	<ul style="list-style-type: none"> - впровадження програми «Сприяння розвитку міжсекторального партнерства в цілях захисту інтересів дітей: залучення ВПО до активних учасників процесу» (2016 р.); - проект «Соціальне підприємництво як інноваційний механізм вирішення питань суспільного розвитку» (2016-2019 рр.)
	Спроби систематизації інформації щодо розвитку соціального підприємництва	<ul style="list-style-type: none"> - створення «Каталогу соціальних підприємств України 2016» (150 підприємств); - проведення «II Всеукраїнського Форуму соціальних підприємців»; - проведено понад 20 інформаційних заходів з соціального підприємництва по всій Україні (2018-2019)

Розробка рекомендацій щодо можливих регіональних та національних політик з соціального підприємництва в Україні	<ul style="list-style-type: none"> - початок роботи консультантів проєкту «ПРОМІС» з об'єднаними територіальними громадами (ОТГ) зі створення перших місцевих програм розвитку соціального підприємництва (з 2020 р.); - проєкт «Соціальне підприємництво: досягнення соціальних змін за ініціативою “знизу”» (2018-2019 рр.); - формування основ регіональних політик щодо СП у Білій книзі розвитку соціального підприємництва в Україні (2020 р.)
Розробка рекомендацій щодо інклюзивного розвитку бізнесу	<ul style="list-style-type: none"> - програма «Соціальне підприємництво: інклюзія» спрямована на сприяння інклюзивним соціальним проєктам у набутті фінансової стійкості та створення соціальних підприємств, які вирішують проблеми людей з інвалідністю та інших вразливих груп; - проєкт розвитку соціального підприємництва в Україні «Active Social Entrepreneurship in Ukraine» (2019-2020 рр.)
Розробка навчальних курсів з соціального підприємництва для студентів закладів вищої освіти та включення їх у навчальні плани ЗВО	<ul style="list-style-type: none"> - створення мережі тренерів з соціального підприємництва; - формування локальних освітніх осередків соціального підприємництва; - розроблено онлайн курс «Соціальне підприємництво та конкурентоспроможність» (2017 р.); - випущено посібник «Що слід знати про соціальне підприємництво» (2017 р.); - підготовлено посібник «Соціальне підприємництво: посібник для викладачів курсу» (2019 р.); - підготовлено та випущено посібник «SimpleSE: Про соціальне підприємництво – просто» (2020р.)
Розвиток неформальної освіти для молоді щодо соціального підприємництва	<ul style="list-style-type: none"> - викладання курсу соціального шкільного підприємництва у 20 школах України; - проєкт «Заснування соціальних шкільних підприємств у сільській місцевості та малих містах України для заохочення молоді до соціального підприємництва у Івано-Франківській, Житомирській та Донецькій областях» (2019-2020 рр.); - проведено серію тренінгів у школах для молоді, підготовлені тренери з соціального підприємництва для молоді (2019-2021 рр.); - випущено перший посібник з соціального шкільного підприємництва – «Соціальне шкільне підприємництво: твій перший стартап» (2020 р.); - навчальний курс з соціального підприємництва для 8, 9-11 класів було затверджено МОН України та рекомендовано до впровадження у загальноосвітніх школах (2020 р.); - Українська соціальна академія запустила пре-акселератор та акселератор з соціального підприємництва для безкоштовного навчання усіх бажаючих (з 2019 р. доступний нині)
Формування екосистеми соціального підприємництва та мережування локальних осередків його розвитку	<ul style="list-style-type: none"> - здійснення опису стану екосистеми розвитку соціального підприємництва у Зеленій книзі соціального підприємництва в Україні (2019 р.); - проєкт ГО «Простір 500» та Програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» – «#SimpleSE: “Поширення та масштабування успішних моделей соціально-го підприємництва”» (2020 р.)
Початок інвестування та підтримки соціальних підприємств	<ul style="list-style-type: none"> - засновано інкубаційну онлайн-програму «#SimpleSE: соціальне підприємництво – це просто!» (2020.р.); - проєкт розвитку соціального підприємництва в Україні «Active Social Entrepreneurship in Ukraine» (2019-2020 рр.) - заснування Українського соціального венчурного фонду (2020 р.), який інвестує в СП, в основі бізнес-моделей яких лежить досягнення соціальних та екологічних змін, шляхом надання допомоги

Складено автором за [17, 18, 20 - 24]

Хронологія розвитку соціального підприємництва показує, що воно є не просто одним із сучасних інструментів взаємодії влади, бізнесу і громади, а формує нову культуру, нові стандарти соціального захисту, освіти, регіональної політики та інклюзивного розвитку.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує важливу роль соціального підприємництва у соціально-економічному розвитку України, що полягає як у забезпеченні виробництва доступних товарів, здатних задовольнити потреби соціально вразливих верств населення, створення нових робочих місць, так і в ефективному використанні трудового потенціалу соціально незахищених верств населення.

Враховуючи ситуацію, в якій зараз перебуває Україна та її наслідки, соціальне підприємництво стає актуальним напрямком розвитку економіки та суспільства загалом. За таких умов соціальне підприємництво може вирішити низку проблем, зокрема,

створювати сприятливе бізнес-середовище, підтримувати активну громадську позицію його учасників, інновації, суспільну солідарність, що забезпечить більш ефективний вихід з кризи. В умовах України соціальне підприємництво, окрім зазначеного, може мати за мету соціальну реабілітацію й запровадження нових механізмів вирішення наявних соціальних проблем у післявоєнний період. У цьому плані, на наш погляд, соціальне підприємництво може і повинно стати платформою інклюзивного економічного розвитку держави. Тому ключову роль у цьому процесі повинна відігравати держава, яка повинна визначити стратегію розвитку соціального підприємництва, механізми взаємодії з ним, економічні стимули заохочення й управління його функціонуванням та співробітництвом усіх зацікавлених сторін – підприємців, громадських організацій, донорських структур та держави. Розробка конкретних механізмів такої взаємодії може стати перспективним напрямом подальших наукових розробок.

Авторські внески

Концептуалізація: Бортнік Світлана

Зберігання даних: Бортнік Світлана

Формальний аналіз: Бортнік Світлана

Придбання фінансування: Бортнік Світлана

Розслідування: Бортнік Світлана

Методика: Бортнік Світлана

Адміністрація проекту: Бортнік Світлана

Ресурси: Бортнік Світлана

Нагляд: Бортнік Світлана

Підтвердження: Бортнік Світлана

Візуалізація: Бортнік Світлана

Написання: Бортнік Світлана

Список бібліографічного опису:

1. Mair J., Marti I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*. №41(1). P. 37-41. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.210.199&rep=rep1&type=pdf>
2. Проект Закону України «Про соціальні підприємства» №10610 від 14.06.2012. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10610&skl=7 (дата звернення: 15.03.2022).
3. Гаранчевська І.А., Кривов'язюк І.В. (2018). Стратегічні напрями розвитку соціального підприємництва в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. Вип. 2. С.41-47. URL: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_64_2018_ukr/7.pdf.
4. Черчик Л. М., Коленда Н.В. (2017). Сутність соціального підприємництва та його роль у забезпеченні соціальної безпеки. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, № 875. С. 101-107. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/43825/2/2017n875_Cherchuk_L_M-The_essence_of_social_101-107.pdf
5. Овсянюк-Бердадіна О.Ф., Крисько Ж.Л. (2016). Соціальне підприємництво як інноваційний інструмент вирішення суспільних проблем: передумови становлення та активізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 6(2). С. 129-132. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12383>.
6. Моніторинговий звіт "Цілі сталого розвитку: Україна" – 2021 рік. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/publ/SDGs%20Ukraine%202021%20Monitoring%20Report%20ukr.pdf (дата звернення : 05.03.2022).
7. Соціальний захист населення України у 2020 році. Стат. збірн. / Відп. за випуск Сенік І.В. Київ: Державна служба статистики України, 2021. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf (дата звернення: 01.03.2022).
8. Указ президента № 722 від 30.09.2019 р. «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення : 01.03.2022).
9. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна» URL: file:///D:/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%202022/SDG%20leaflet%20ukr_F.pdf (дата звернення: 01.03.2022).
10. Горин В. П., Булавінець В.М. (2021). Соціальне підприємництво як інструмент диверсифікації фінансування соціальної політики. *Агросвіт*, №15С. 29-35. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/15_2021/5.pdf. DOI: 10.32702/2306&6792.2021.15.29
11. Давидовська Г.І. (2016). Проблеми соціального підприємництва в Україні. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. № 7. С. 106-109. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12506>

12. Біланич Л., Голубка Я. (2017). Моделі функціонування соціального підприємництва в Словаччині та встановлення можливостей їх адаптації в Карпатському регіоні України. *Актуальні проблеми економіки*. № 6. С. 158–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2017_6_18.
13. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, затверджена указом Президента України № 487 від 27 вересня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>. (дата звернення: 01.03.2022).
14. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2022).
15. Жуковська А. Ю. (2020). Наукові детермінанти інклюзивного підприємництва. *International Relations. Economics. Country Studies. Tourism (IRECST)* С 113-120 URL: [file:///D:/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8F%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0%202020/16827-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-33089-1-10-20210131%20\(1\).pdf](file:///D:/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8F%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0%202020/16827-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-33089-1-10-20210131%20(1).pdf). DOI: 10.26565/2310-9513-2020-12-11.
16. Антонюк Л. (2020). «Соціальне підприємництво в Україні в часи COVID-19 через призму гендерної рівності». URL: <http://womensleague.org.ua/uk-UA/Novyny/Socialne-pidpryemnyctvo-v-Ukraini-v-chasy-COVID-19-cherez-pryzmu-gendernoi-rivnosti.aspx?ID=48>
17. Аналітичний звіт «Соціальне підприємництво в Україні: Економіко-правовий аналіз» / ред. Каменко І.С. URL: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення: 28.02.2022).
18. Андрощук Б., Корнецький А. (2018). «Соціальне підприємництво: Ефективний інструмент подолання соціальних викликів в Україні?» // Пер. ст. "Sozialunternehmung: Ein effektives Instrument zur Bewältigung sozialer Herausforderungen in der Ukraine?". *Ukraine-Analysen* Nr. 210. 2018. URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpryemnyctvoefektyvnyy-instrument-podolannia-sotsial-nykh-vyklykiv-v-ukraini/.
19. Проект «Соціальне підприємництво: досягнення соціальних змін за ініціативою “знизу”». URL: <https://socialbusiness.in.ua/about/> (дата звернення: 28.02.2022).
20. Проект «Соціальне підприємництво як інноваційний механізм вирішення питань суспільного розвитку». URL: <https://eef.org.ua/program-project/sotsialne-pidpryemnyctvo-yak-innovatsijnyj-mehanizm-vyrishennya-pytan-suspilnogo-rozvytku/>. (дата звернення: 27.02.2022).
21. Розвиток соціального підприємництва в Україні. Біла книга. / під заг. ред. Валерія Кокотя. Київ: 2020. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Y26Nisqkfh5S-ux6sfDkITgbTUDiLwCo/view>. (дата звернення: 28.02.2022).
22. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М.А., Назарук В.Я., Гусак Н.С., Туманова А.А. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ»», 2017. 188 с. URL: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Book_sotsialne-pidpryemnyctvo_pidruchnyk.pdf.
23. Проект розвитку соціального підприємництва в Україні «Active Social Entrepreneurship in Ukraine». URL: <https://schoolofme.me/active>. (дата звернення: 28.02.2022).
24. Екосистема соціального підприємництва в Україні: виклики та можливості / ПАКТ. Київ (Україна) – Вашингтон (США), 2018. 38 с. URL: https://pactukraine.org.ua/sites/default/files/2018-06/APEA_REPORT_ukr.pdf. (дата звернення: 28.02.2022).
25. Зелена книга соціального підприємництва в Україні. URL: <https://drive.google.com/file/d/1478NOxn3UMDNQvTbLADr6bAKNvAnWgF/view>. (дата звернення: 28.02.2022).

References:

1. Mair J., Marti I. (2006). Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*. №41(1). 37-41. Retrieved from: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.210.199&rep=rep1&type=pdf>
2. Projekt Zakonu Ukrainy «Pro sotsialni pidpryemstva» №10610 vid 14.06.2012. [Draft Law of Ukraine "On Social Enterprises" №10610 dated 14.06.2012]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10610&skl=7. (accessed 15 March 2022). [in Ukrainian].
3. Haranchevska I.A., Kryvoviazuk I.V. (2018). Stratehichni napriamy rozvytku sotsialnoho pidpryemnyctva v Ukraini. [Strategic directions of social entrepreneurship development in Ukraine]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of system approach in economy*. Vyp. 2. 41-47. Retrieved from: http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_64_2018_ukr/7.pdf. [in Ukrainian].
4. Cherchuk L. M., Kolenda N.V. (2017). Sutnist sotsialnoho pidpryemnyctva ta yoho rol u zabezpechenni sotsialnoi bezpeky. [The essence of social entrepreneurship and its role in ensuring social security]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*. Seria: Menedzhment ta pidpryemnyctvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. № 875. 101-107. Retrieved from: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/43825/2/2017n875_Cherchuk_L_M-The_essence_of_social_101-107.pdf [in Ukrainian].
5. Ovsianiuk-Berdadina O.F., Krysko Zh.L. (2016). Sotsialne pidpryemnyctvo yak innovatsiinyi instrument vyrishennia suspilnykh problem: peredumovy stanovlennia ta aktyvizatsii. [Social entrepreneurship as an innovative tool for solving social problems: prerequisites for formation and activation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Seria : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. Vyp. 6 (2). 129-132. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12383>. [in Ukrainian].
6. Monitorynhoviy zvit "Tsili staloho rozvytku: Ukraina" – 2021 rik. [Monitoring report "Sustainable Development Goals: Ukraine" – 2021]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/2020/ukr/st_rozv/publ/SDGs%20Ukraine%202021%20Monitoring%20Report%20ukr.pdf. (accessed 5 March 2022). [in Ukrainian].
7. Sotsialnyi zakhyst naselennia Ukrainy u 2020 rotsi. Stat. zbirn. [Social protection of the population of Ukraine in 2020. Statistical collection] / Vidp. za vypusk Senyk I.V. Kyiv: *Derzhavna sluzhba statystryky Ukrainy – State Statistics Service of*

- Ukraine, 2021. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf. (accessed 1 March 2022). [in Ukrainian].
8. Ukaz prezidenta № 722 vid 30.09.2019 r. «Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku» [Presidential Decree № 722 of September 30, 2019 "On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>. (accessed 1 March 2022). [in Ukrainian].
9. Natsionalna dopovid «Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina». [National Report "Sustainable Development Goals: Ukraine"]. Retrieved from: file:///D:/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%202022/SDG%20leaflet%20ukr_F.pdf. (accessed 1 March 2022). [in Ukrainian].
10. Horyn V. P., Bulavynets V.M., Sotsialne pidpriemnytstvo yak instrument dyversyfikatsii finansuvannia sotsialnoi polityky. [Social entrepreneurship as a tool for diversifying the financing of social policy]. *Ahrosvit – Agrosvit*, №15, 2021. 29-35. Retrieved from: http://www.agrosvit.info/pdf/15_2021/5.pdf. [in Ukrainian].
11. Davydovska H.I. (2016). Problemy sotsialnogo pidpriemnytstva v Ukraini. [Problems of social entrepreneurship in Ukraine]. *Naukovyi visnyk UzhNU – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo. № 7. 106-109. Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12506>. [in Ukrainian].
12. Bilanych L., Holubka Ya. (2017). Modeli funktsionuvannia sotsialnogo pidpriemnytstva v Slovachchyni ta vstanovlennia mozhyvostei yikh adaptatsii v Karpatskomu rehioni Ukrainy [Models of functioning of social entrepreneurship in Slovakia and establishing opportunities for their adaptation in the Carpathian region of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky – Current economic problems*. № 6. 158–165. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2017_6_18. [in Ukrainian].
13. Natsionalna stratehiia sprianni rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky, zatverdzhena ukazom Prezidenta Ukrainy № 487 vid 27 veresnia 2021 roku. [National Strategy for the Promotion of Civil Society Development in Ukraine for 2021-2026, approved by Decree of the President of Ukraine № 487 of September 27, 2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>. (accessed 1 March 2022). [in Ukrainian].
14. Derzhavna stratehiia rehionalnogo rozvytku na 2021-2027 roky [State strategy of regional development for 2021-2027]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>. (accessed 1 March 2022). [in Ukrainian].
15. Zhukovska A. Yu. (2020). Naukovi determinanty inkluzivnogo pidpriemnytstva [Scientific determinants of inclusive entrepreneurship]. *International Relations. Economics. Country Studies. Tourism (IRECST)*. 113-120. Retrieved from: [file:///D:/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0%202020/16827-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-33089-1-10-20210131%20\(1\).pdf](file:///D:/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B0%202020/16827-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-33089-1-10-20210131%20(1).pdf). [in Ukrainian].
16. Antoniuk L. (2020). «Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini v chasy COVID-19 cherez pryzmu hendernoi rivnosti» ["Social entrepreneurship in Ukraine during COVID-19 through the prism of gender equality"]. Retrieved from: <http://womensleague.org.ua/uk-UA/Novyny/Sotsialne-pidpriemnytstvo-v-Ukraini-v-chasy-COVID-19-cherez-pryzmu-gendernoi-rivnosti.aspx?ID=48>. [in Ukrainian].
17. Analychnyi zvit «Sotsialne pidpriemnytstvo v Ukraini: Ekonomiko-pravovyi analiz» [Analytical report "Social Entrepreneurship in Ukraine: Economic and Legal Analysis"] / red. Kamenko I.S. Retrieved from: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].
18. Androshchuk B., Kornetskyi A. (2018). «Sotsialne pidpriemnytstvo: Efektyvnyi instrument podolannia sotsialnykh vyklykiv v Ukraini?» // Per. st. "Sozialunternehmertum: Ein effektives Instrument zur Bewältigung sozialer Herausforderungen in der Ukraine?". *Ukraine-Analysen* № 210. Retrieved from: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpriemnytstvoefektyvnyy-instrument-podolannia-sotsial-nykh-vyklykiv-v-ukraini/. [in Ukrainian].
19. Proiekt «Sotsialne pidpriemnytstvo: dosiahnennia sotsialnykh zmin za initsiatyvoiu "znyzu"» [Project "Social Entrepreneurship: Achieving Social Change at the Bottom Initiative"]. Retrieved from: <https://socialbusiness.in.ua/about/>. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].
20. Proiekt «Sotsialne pidpriemnytstvo yak innovatsiinyi mekhanizm vyrishennia pytan suspilnogo rozvytku» [Project "Social Entrepreneurship as an Innovative Mechanism for Solving Social Development Issues"]. Retrieved from: <https://eef.org.ua/program-project/sotsialne-pidpriemnytstvo-yak-innovatsijnij-mekhanizm-vyrishennya-pytan-suspilnogo-rozvytku/>. (accessed 27 February 2022). [in Ukrainian].
21. Rozvytok sotsialnogo pidpriemnytstva v Ukraini. Bila knyha. / pid zah. red. Valeriia Kokotia. Kyiv: 2020 [Development of social entrepreneurship in Ukraine. White book. / under the general ed. Valeria Kokotyia. Kyiv: 2020]. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1Y26Nisqkfh5S-yx6sfDkITgbTUDiLwCo/view>. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].
22. Sotsialne pidpriemnytstvo: vid idei do suspilnykh zmin. Posibnyk [Social entrepreneurship: from idea to social change. Manual]. / Svynchuk A.A., Kornetskyi A.O., Honcharova M.A., Nazaruk V.Ia., Husak N.Ie., Tumanova A.A. Kyiv: TOV «PIDPRYIEMSTVO «VI EN EI», 2017. 188 P. Retrieved from: https://eef.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Book_sotsialne-pidpriemnytstvo_pidruchnyk.pdf. [in Ukrainian].
23. Proiekt rozvytku sotsialnogo pidpriemnytstva v Ukraini «Active Social Entrepreneurship in Ukraine» [Social Entrepreneurship in Ukraine Development Project]. Retrieved from: <https://schoolofme.me/active>. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].
24. Ekosystema sotsialnogo pidpriemnytstva v Ukraini: vyklyky ta mozhyvosti [Social Entrepreneurship Ecosystem in Ukraine: Challenges and Opportunities] / PAKT. Kyiv (Ukraine) – Vashynhton (SShA), 2018. 38 P. Retrieved from: https://pactukraine.org.ua/sites/default/files/2018-06/APEA_REPORT_ukr.pdf. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].
25. Zelena knyha sotsialnogo pidpriemnytstva v Ukraini [Green Paper on Social Entrepreneurship in Ukraine]. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1478NOxn3UMDN0qVTbLADr6bAKNvAnWgF/view>. (accessed 28 February 2022). [in Ukrainian].

Дата подання публікації 20.03.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-13>

JEL Classification: L21; L26; M1; M2; O3

Ігор Кривов'язюк, к.е.н., професор
 Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8801-4700>
igor.kryvovjazyuk@lntu.edu.ua

Igor Kryvovjazyuk, Candidate of Economic Sciences, Professor
 Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-8801-4700>
igor.kryvovjazyuk@lntu.edu.ua

МОДЕЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСКОНАЛОСТІ БІЗНЕСУ НА ЗАСАДАХ УПРАВЛІНСЬКОЇ ІННОВАТИКИ

В даній статті вирішено проблему побудови ефективної системи взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні бізнесом. Основною метою дослідження є удосконалення моделі забезпечення досконалості бізнесу на засадах взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні бізнесом. Критичний аналіз літературних джерел та підходів до вирішення проблеми побудови досконалої моделі ведення бізнесу підкреслює різноманітність застосовуваних методичних підходів і методів управлінської інноватики, проте в умовах технологізації бізнесу, необхідності прискорення обміну інформацією, розвитку інноваційності та, водночас, виникнення нових загроз виникає необхідність трансформації бізнесу та управління на засадах стратегування, інтелектуалізації управління, партнерської взаємодії, відповідності викликам зовнішнього середовища, комунікаційної ефективності, трансформації лідерства, збалансування проміжних і кінцевих результатів. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що своєчасне використання інноваційних засобів і методів управління при реалізації стратегічних намірів і цілей формує високу адаптивність компаній до трансформаційних процесів, що відбуваються у їх зовнішньому та внутрішньому середовищі під впливом впровадження цифрових технологій в бізнес-процеси. Науково-теоретичну та методологічну основу дослідження становили наступні методи: абстрактно-логічний та порівняльного аналізу – для узагальнення теоретичних підходів та підтвердження практичної вагомості розв'язання проблеми побудови моделі забезпечення досконалості бізнесу на засадах взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні бізнесом; системного аналізу та моделювання – при побудові моделі забезпечення досконалості бізнесу на засадах управлінської інноватики; системно-аналітичний – при збалансуванні взаємодії складників забезпечення досконалості бізнесу; узагальнення – при зведенні висновків за результатами досліджень. Об'єктом дослідження є система взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні бізнесом. У статті представлено результати вирішення проблеми побудови моделі забезпечення досконалості бізнесу при збалансуванні взаємодії складників такого забезпечення та здійсненні процесу цифрової трансформації бізнес-моделі. Результати дослідження мають практичну цінність для підприємницьких структур, які прагнуть підвищити ефективність системи взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні бізнесом.

Ключові слова: управління бізнесом, стратегічне бачення, лідерство свідомого впливу, інтелектуалізація управління бізнесом, збалансована партнерська взаємодія, комунікаційна ефективність, збалансованість результатів, цифровізація бізнесу, бізнес-модель.

MODEL FOR ENSURING BUSINESS EXCELLENCE ON THE BASIS OF MANAGEMENT INNOVATION

The problem of building an effective system of interconnected and purposeful innovative changes in business management is solved in the article. The main purpose of the research is to improve the model of business excellence on the basis of interconnected and purposeful innovative changes in business management. Critical analysis of literature sources and approaches to solving the problem of building a perfect model of business emphasizes the diversity of applied methodological approaches and methods of management innovation. However, in terms of business technologicalization, necessity to accelerate information exchange, development of innovation and, at the same time, development of new threats, the need on the basis of strategizing, intellectualization of management, partnership, compliance with the challenges of the external environment, communication efficiency, leadership transformation, balancing intermediate and final results, there is a need to transform business and management on the basis of strategizing, intellectualization of management, partnership interaction, compliance with the challenges of the external environment, communication efficiency, transformation of leadership, balancing intermediate and final results. Relevance of solving of this scientific issue is that the timely use of innovative tools and management methods in the implementation of strategic intentions and goals forms a high

adaptability of companies to transformation processes occurring in their external and internal environment under the influence of digital technologies in business processes. The scientific-theoretical and methodological basis of the study were the following methods: abstract-logical and comparative analysis – to generalize theoretical approaches and confirm the practical importance of solving the problem of building a model of providing business excellence on the basis of interconnected and focused innovative changes in business management; system analysis and modelling – method of building a model of business excellence based on managerial innovation; system-analytical – method of balancing the interaction of the components providing business excellence; generalization – when drawing conclusions based on research results. The object of research is a system of interconnected and purposeful innovative changes in business management. The results of solving the problem of building a model of business excellence while balancing the interaction of the components of such provision and implementation of the process of digital transformation of the business model. The results of the research have practical value for business entities that seek to increase the effectiveness of interconnected and purposeful innovative changes in business management.

Key words: *business management, strategic vision, leadership of conscious influence, intellectualization of business management, balanced partnership interaction, communication efficiency, balanced results, digitalization of business, business model.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Ведення бізнесу в сучасних умовах, що характеризуються здійсненням трансформаційних процесів, необхідністю своєчасного реагування на виклики пандемії COVID-19, цифровізацією бізнесу тощо супроводжується виникненням численних проблем, які вимагають їх розв'язання для забезпечення його досконалості. Серед найбільш актуальних для бізнесу проблем нині прийнято відносити обмежене використання ІТ в управлінні (Van der Aalst, 2016), складність управління середовищем бізнесу та формування безпечного бізнес-менеджменту, недостатньо вивчені можливості розвитку реінжинірингу (Alotaibi & Liu, 2017), слабе використання стратегічних можливостей (Kryvovuzhuk & Strilchuk, 2016), ігнорування загроз кризового стану під час здійснення інноваційних процесів (Kryvovuzhuk, 2014), труднощі поширення та застосування управлінських інновацій (Broekhof & Godillot, 2015), необхідність трансформації моделей лідерства в бізнесі (Britchenko *ma in.*, 2018).

Відтак, ведення недосконалого бізнесу є результатом негативного впливу зовнішніх факторів на діяльність компаній, а також наслідком ігнорування його слабких сторін, серед яких першочерговою є недостатність уваги до цифровізації бізнесу та запровадження управлінських інновацій. Своєчасне ж використання інноваційних засобів і методів управління при реалізації стратегічних намірів і цілей формує високу адаптивність компаній до трансформаційних процесів, що відбуваються у їх зовнішньому та внутрішньому середовищі під впливом впровадження цифрових технологій в бізнес-процеси, формування нової системи знань про систему управління. Ключовою метою таких змін вважається створення нової системи взаємодії бізнесу, партнерів, суспільства, уряду або ж моделлю забезпечення досконалості бізнесу (EFQM, 2019).

Стратегічне бачення, інтелектуалізація управління бізнесом, збалансована партнерська взаємодія, комунікаційна ефективність, лідерство свідомого впливу, збалансованість результатів, відповідність викликам зовнішнього середовища – усе це покликане сприяти диверсифікації бізнесу, зміцненню інноваційних систем компаній, ліквідації прогалин промислової та науково-технічної політики розвитку компаній шляхом впровадження передових методів і засобів управління. Пошуку такої досконалої моделі бізнесу на засадах управлінської інноватики й присвячено матеріали дослідження.

Дане дослідження виконано в межах науково-дослідної теми «Управлінські інновації в методології вирішення проблем розвитку підприємництва та забезпечення досконалості бізнесу» (№ д/р: 0121U108254).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Вирішення проблеми побудови досконалої моделі ведення бізнесу завжди

перебувало в центрі уваги вчених. Перші серйозні спроби удосконалення засад ведення бізнесу в XXI столітті спрямовано на покращення інтелектуалізації управління (Nermien, 2003), переосмислення бізнес-моделей, основаних на проривних інноваціях і пов'язані з пошуком переваг над конкурентами (Voelpel *та ін.*, 2004). Згодом було встановлено, що відкриті моделі інновацій створюють безліч нових можливостей, розвиваючи та вдосконалюючи моделі управління та бізнесу (Docherty, 2006). Подальше покращення розуміння нових розробок бізнес-моделей у сфері підприємництва, незважаючи на складність завдання, спрямовано на поліпшення обґрунтованості рішень, пов'язаних із використанням нових технологій, інноваційних практик, кращою структурованістю бізнес-моделей (Trimi, 2012). Також важливим стало встановлення впливу організаційних процедур у процесі реалізації управлінських інновацій (Lin *та ін.*, 2017) та організаційної культури на адаптивні можливості управлінських інновацій (Alofan *та ін.*, 2020).

В сучасних наукових публікаціях основну увагу зосереджено на удосконаленні управління взаємовідносин з клієнтами, що досягається шляхом цифрової трансформації та побудови інноваційно стійкої бізнес-моделі (Gil-Gomez *та ін.*, 2020), вивченню взаємозв'язків між інноваційними бізнес-моделями та цифровими стартапами для створення єдиної структури управління в контексті стратегічного прискорення (Ghezzi & Cavallo, 2020), вирішенні дискусійного питання щодо зв'язків LM-OP та інновацій (Abdallah *та ін.*, 2021). Забезпечення підвищення конкурентоспроможності та продуктивності вбачається на основі створення бізнес-моделі на засадах зеленої та циркулярної економіки, які посилюють підхід до сталого розвитку економічних процесів (Crucerescu, 2020). В іншому дослідженні підкреслюється, що управлінські інновації забезпечують найкращу гарантію довгострокового розвитку та успіху в бізнесі шляхом вирівнювання інноваційних цілей та пріоритетів (Hensmans, 2021). Передовий досвід впровадження управлінських інновацій вказує на доцільність зосередження уваги на використанні ключових принципів таких напрямків як стратегічне управління, проєктне управління, управління знаннями та управління фінансами (Alfaro, 2017), що являє комплексний підхід до вирішення проблем досконалості бізнесу. Не менш важливого значення набуває й удосконалення методології впровадження управлінських інновацій при пошуку актуальних засобів забезпечення досконалості бізнесу (Kryvovuzayuk, 2020). Також відзначається, що синтез кількісних і якісних методів досліджень (Bell *та ін.*, 2019) взмозі підвищити якість процесу реалізації управлінських рішень.

Віддаючи належне вагомому внеску цих науковців, хочемо підкреслити, що проведені дослідження носять частковий характер відносно реалізації механізмів побудови моделі забезпечення досконалості бізнесу. Адже в умовах технологізації бізнесу, необхідності прискорення обміну інформацією, розвитку інноваційності та, водночас, виникнення нових загроз виникає необхідність трансформації бізнесу та управління на засадах стратегування, інтелектуалізації управління, партнерської взаємодії, відповідності викликам зовнішнього середовища, комунікаційної ефективності, трансформації лідерства, збалансування проміжних і кінцевих результатів. Практична значущість вирішення проблеми побудови моделі забезпечення досконалості бізнесу на засадах взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні бізнесом визначають спрямованість даного дослідження.

Мета статті полягає в удосконаленні моделі забезпечення досконалості бізнесу на засадах взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні.

Методологія та методи дослідження. Науково-теоретичну та методологічну основу дослідження становили наступні методи: абстрактно-логічний та порівняльного аналізу – для узагальнення теоретичних підходів та підтвердження практичної вагомості розв'язання проблеми побудови моделі забезпечення досконалості бізнесу на засадах взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні бізнесом; системного аналізу та моделювання – при побудові моделі забезпечення досконалості бізнесу на засадах управлінської інноватики; системно-аналітичний – при збалансуванні

взаємодії складників забезпечення досконалості бізнесу; узагальнення – при зведенні висновків за результатами досліджень.

Результати. Багатогранність бізнес-діяльності сучасних компаній значно актуалізувала необхідність побудови моделі забезпечення досконалості бізнесу, орієнтованої не лише на внутрішні бізнес-процеси, але й на адаптивність відносно зовнішніх бізнес-можливостей. Відтак, на зміну старій моделі управління має прийти нова, яка в значній мірі визначатиметься необхідністю подальшої цифровізації бізнесу та зміною підходів і методів управління, орієнтованих на інноваційні засади. Загалом такі рішення покликані збільшити продуктивність, обсяги продажу, забезпечити нову якість продукції та сформувати додану вартість бізнесу.

Зважаючи на результати критичного аналізу публікацій вчених [1–21], в основу моделі забезпечення досконалості бізнесу слід імплементувати принципи клієнтоорієнтованості, зростання ролі знань та інновацій, розвитку партнерських взаємозв'язків, ефективної комунікації, лідерства свідомого впливу, різноплановості та інноваційності управління, стратегічної перспективи, відповідності викликам зовнішнього середовища (рис. 1).

Рис. 1. Модель забезпечення досконалості бізнесу на засадах управлінської інноватики (авторська розробка)

Центральне ядро моделі забезпечення досконалості бізнесу становить система взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні:

1. Стратегування. Постійне вдосконалення застосовуваних в управлінні підходів призвело до зміни загальної концепції стратегічного управління. Окрім важливості формування стратегічного бачення через окреслення місії, збалансування результатів, цифровізацію бізнесу, реалізацію діагностики стратегічних можливостей, розвиток організаційної культури управління, імплементацию принципів ризик-менеджменту, значна увага стала концентруватись на використанні антикризових засад, пошуку стратегічних змін, що сприятимуть покращенню зв'язків з клієнтами, систематичному впровадженню нових науково-технічних рішень, виведенню інновацій на ринок,

покращенню еластичності бізнес-діяльності. Так, проблема вибору стратегії в ускладнених умовах господарювання виступає одним із найважливіших завдань розвитку бізнесу. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом використання матриці управління кризовим станом (*Kryvovuzayuk, 2013*).

2. Лідерство свідомого впливу. Розвиток підприємницького лідерства в умовах формування глобального підприємництва став основою виникнення нового стилю управління – лідерства свідомого впливу, що прийшло на заміну транзакційного та трансформаційного лідерства. Лідерство свідомого впливу характеризує ряд відмінностей: лідери повинні діяти в інтересах суспільства; власні амбіції лідера повинні підпорядковуватись необхідним етичним і моральним вимогам; лідерські можливості повинні забезпечувати створення можливостей для подальшого розвитку економічного простору; вплив лідера на дії команди повинен бути свідомим, рівно як і вплив на суспільство; лідер не повинен використовувати залучені знання та наявні вміння для задоволення власних інтересів чи амбіцій. Реалізація лідерських можливостей за такого підходу повинна виходити з необхідності врахування таких ключових факторів як швидкість пристосування до змін зовнішнього середовища (гнучкість та адаптивність), ефективність реагування на запити суспільства (економічність), вміння використовувати передові способи досягнення намічених цілей (знання та технології). Дії такого лідерства повинні поширюватись через глобальне інформаційне середовище з активним впровадженням інновацій, враховувати аспект соціалізації відносин підприємця та контактної групи (*Britchenko та ін., 2013*).

3. Інтелектуалізація управління бізнесом. З початку XXI століття цілеспрямоване розширення масштабу та поліпшення умов застосування знань в сфері управління бізнесом стало однією з ключових особливостей ведення сучасної економіки, що спрямована на налагодження зв'язків між інформаційними об'єктами, що досліджуються, та особою, що приймає рішення, з автоматизованою системою. Це викликало необхідність створення та застосування методів і засобів інтелектуалізації управління бізнесом, активного задіяння системи знань з метою формування інтелектуального потенціалу компаній. Цифровізації бізнесу відведено важливе місце в процесі розвитку інтелектуалізації управління бізнесом. Зокрема, для покращення інтелектуалізації управління підприємствами реоменується використовувати інструментарій Business Intelligence (*Mezentseva, 2019*).

4. Збалансована партнерська взаємодія. Для бізнесу надзвичайно важливо, щоб існувала тісна взаємодія з клієнтами, владними інституціями, суспільством тощо. Цілеспрямована взаємодія сторін забезпечує перехід з нижчого рівня бізнес-відносин на вищий, якісно новий, партнерський. Це відкриває доступ до ефективного використання ресурсів, створення нових можливостей, формування конкурентних переваг, переходу на стабільний довготривалий розвиток на основі використання пріоритетних стратегічних можливостей.

5. Комунікаційна ефективність. На етапі розвитку компаній використання передових методів та технологій комунікаційної взаємодії все більш важливо для підтримки їх стабільної та ефективної роботи. Комунікації мають вплив на лідерство персоналу, мотивацію та якість прийняття рішень, ефективність їх реалізації. Однак, лише за орієнтації на довгострокові інтереси можливо стверджувати про ефективне управління комунікацією. Адже така комунікація допомагає розширити можливості спілкування та розробляти нові рішення для своєчасного реагування на зміни комунікаційних потреб, зважаючи на внутрішні та зовнішні фактори впливу бізнес-середовища.

6. Забезпечення збалансованості результатів. Результати, отримані під час підприємницької діяльності, матимуть різну вагу для компаній, для клієнтів, ділових партнерів, працівників, урядів та суспільства. Вони повинні відповідати або перевищувати потреби або очікування клієнтів, ділових партнерів, працівників, урядів, а суспільство сформує позитивний імідж компанії. Важливим моментом для визначення

ступеня ефективності такого збалансування є використання збалансованої карти результатів по відношенню до управління бізнесом. Оцінку ефективності збалансування слід здійснювати із врахуванням трьох критеріїв: ефективності, результативності та гнучкості.

7. Відповідність викликам зовнішнього середовища. Взаємодія, в яку вступають суб'єкти бізнесу, здійснюючи реалізацію продукції клієнтам, формуючи ефективну систему ділових відносин з партнерами у бізнесі, протидіючи конкурентам, відшукуючи паритет з діями уряду та підтримку суспільства, неодмінно буде пов'язана із зовнішнім середовищем впливу. Додатковий та суттєвий вплив мають напрями науково-технічного розвитку, концепція сталого розвитку, загрози та виклики, цифровізація бізнесу. Адаптивність та гнучкість у реагуванні на запити зовнішнього середовища забезпечить необхідний рівень узгодженості дій компаній.

Забезпечення цифрової трансформації бізнесу виступає важливою основою розвитку клієнтоорієнтованості, збалансування цілей та результатів компаній (рис. 2).

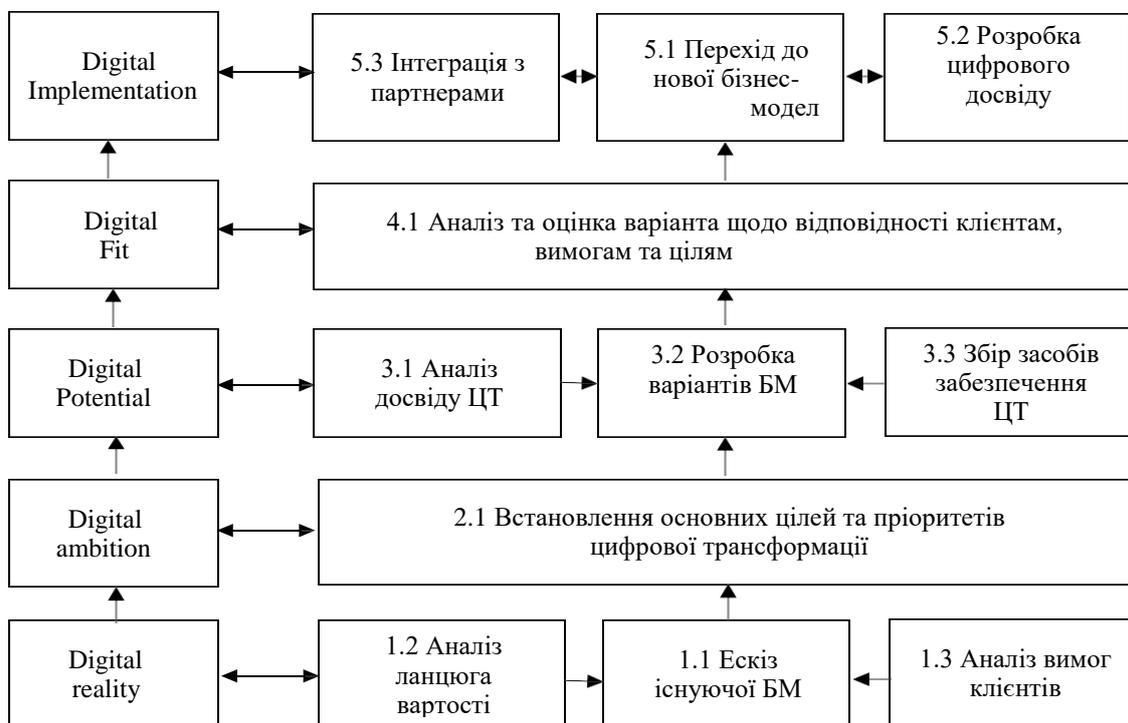

Рис. 2. Етапи процесу цифрової трансформації бізнесу (Shalmo, 2017)

На I етапі цифрової трансформації – Digital Reality (цифрова реальність) існуюча бізнес-модель визначається на основі результатів аналізу ланцюга вартості та зацікавлених сторін й вимог клієнтів. Це забезпечує розуміння цифрової реальності для компанії. На II етапі Digital Ambition (цифрові амбіції) визначають основні цілі щодо трансформації, що стосуються часу, фінансів, простору й якості. На III етапі – Digital Potential (цифровий потенціал) встановлюються найкращі практики та чинники, що сприяють розвитку цифрової трансформації. На IV етапі – Digital Fit (цифрова адаптація), де відбувається аналіз варіантів дизайну цифрової бізнес-моделі, проводиться їх оцінка та порівняння з існуючою бізнес-моделлю. На V етапі – Digital Implementation (цифрова реалізація) здійснюється упровадження розробленої цифрової бізнес-моделі із урахуванням цифрового досвіду клієнта і цифрової мережі створення вартості, що описують інтеграцію з партнерами (Shalmo, 2017).

Звичайно, криза Covid-19, яка значно прискорила діловий цифровий процес, і компанії для досягнення кращих економічних результатів нині все частіше використовують хмарні технології, електронну комерцію, аналіз великих даних тощо. Однак для українських компаній, в більшості випадків, це лише один зі способів освоїти нові можливості для бізнесу, які можуть призвести до значних активних результатів, підвищити конкурентоспроможність, забезпечити комерційне обслуговування на етапі інформаційно-комунікаційної технологізації бізнесу.

Висновки, обговорення та рекомендації. Своєчасне використання інноваційних засобів і методів управління при реалізації стратегічних намірів і цілей формує високу адаптивність компаній до трансформаційних процесів, що відбуваються у їх зовнішньому та внутрішньому середовищі під впливом впровадження цифрових технологій в бізнес-процеси.

Критичний аналіз наукових джерел з вирішення проблеми побудови досконалої моделі ведення бізнесу вказує на різноманітність застосовуваних методичних підходів і методів управлінської інноватики, проте в умовах технологізації бізнесу, необхідності прискорення обміну інформацією, розвитку інноваційності та виникнення нових загроз виникає необхідність трансформації бізнесу та управління на засадах стратегування, формування лідерства свідомого впливу, інтелектуалізації управління бізнесом, збалансованої партнерської взаємодії, комунікаційної ефективності, збалансування проміжних і кінцевих результатів, відповідності викликам зовнішнього середовища.

Модель забезпечення досконалості бізнесу на засадах управлінської інноватики, побудована на основі збалансування елементів системи взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні бізнесом здатна сприяти досконалості бізнесу на основі застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в бізнес-діяльності та дозволить отримати створення інноваційної продукції, нової системи цінностей, нової якості взаємовідносин бізнесу, клієнтів, партнерів, персоналу й суспільства, забезпечуючи досягнення збалансованих результатів і нової доданої вартості бізнесу.

Важливою основою розвитку клієнтоорієнтованості, збалансування цілей та результатів компаній виступатиме цифрова трансформація бізнесу, як сучасний вектор спрямування його стратегічної орієнтації та, водночас, спосіб освоєння нових можливостей для бізнесу.

Результати дослідження мають практичну цінність для підприємницьких структур, які прагнуть підвищити ефективність системи взаємопов'язаних і цілеспрямованих інноваційних змін в управлінні бізнесом.

Подальші дослідження слід спрямувати в напрямку покращення адаптивних можливостей моделі шляхом використання економіко-статистичного апарату для отримання точних і достовірних результатів її обґрунтування.

Авторські внески

Концептуалізація: Кривов'язюк Ігор

Зберігання даних: Кривов'язюк Ігор

Формальний аналіз: Кривов'язюк Ігор

Придбання фінансування: Кривов'язюк Ігор

Розслідування: Кривов'язюк Ігор

Методика: Кривов'язюк Ігор

Адміністрація проекту: Кривов'язюк Ігор

Ресурси: Кривов'язюк Ігор

Нагляд: Кривов'язюк Ігор

Підтвердження: Кривов'язюк Ігор

Візуалізація: Кривов'язюк Ігор

Написання: Кривов'язюк Ігор

References:

1. Abdallah, A.B., Alkhalidi, R.Z. & Aljuaid, M.M. (2021) Impact of social and technical lean management on operational performance in manufacturing SMEs: the roles of process and management innovations. *Business Process Management Journal*, 27 (5), 1418-1444. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-06-2020-0252>.
2. Alfaro, E. (2017). MIM3: Methodology of Innovation Management for Obtaining the Level 3 of I2MM. *ICPE Public Enterprise Half-Yearly Journal*, 23(1), 23-65. <https://doi.org/10.21571/pehyj.2017.2301.03>.
3. Alofan, F., Chen, St., Tan, H. (2020) National cultural distance, organizational culture, and adaptation of management innovations in foreign subsidiaries: A fuzzy set analysis of TQM implementation in Saudi Arabia. *Journal of Business Research*, 109, 184-199. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.11.037>.
4. Alotaibi, Y., Liu, F. (2017) Survey of business process management: challenges and solutions. *Enterprise Information Systems*, 11 (8), 1119–1153. <https://doi.org/10.1080/17517575.2016.1161238>.
5. Bell, E., Bryman, A. & Harley, B. (2019). *Business Research Methods*. 5th Edition, UK, Oxford University Press.
6. Britchenko, I.G., Smerichevskiy, S.F., Kryvoviazziuk, I.V. Transformation of entrepreneurial leadership in the 21st century: prospects for the future. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. Atlantis Press: Proceedings of the 2nd International Conference on Social, economic, and academic leadership (ICSEAL 2018), volume 217, 115–121. <https://doi.org/10.2991/icseal-18.2018.17>.
7. Broekhof, M. & Godillot, B. (2015). *How to Manage Innovation as a Business. Understanding the Best Approaches and Tools to Manage the Complexity of Innovation*. URL: https://kalypso.com/files/docs/How_to_Manage_Innovation_as_a_Business.pdf.
8. Crucerescu, C. (2020) Economic paradigms and business models to achieve the sustainability of companies. *The USV Annals of Economics and Public Administration*, 20 (2), 72-80. URL: <http://www.annals.seap.usv.ro/index.php/annals/article/view/1264/1042>.
9. Ghezzi, A., Cavallo, A. (2020) Agile Business Model Innovation in Digital Entrepreneurship: Lean Startup Approaches. *Journal of Business Research*, 110, 519-537. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.06.013>.
10. Gil-Gomez, H., Guerola-Navarro, V., Ultra-Badenes, R. & Lozano-Quilis, J.A. (2020) Customer relationship management: digital transformation and sustainable business model innovation, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 33:1, 2733-2750, DOI: 10.1080/1331677X.2019.1676283.
11. Hensmans, M. (2021) The innovation pyramid: five approaches to strategic decision-making, *Journal of Business Strategy*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JBS-12-2020-0292>.
12. Docherty, M. (2006). Primer on open innovation: Principles and practice. *PDMA Visions*, XXX (2), 13-17. URL: https://venture2.com/wp-content/uploads/2013/10/Primer_on_open_Innovation_Visions_April06.pdf.
13. Kryvovyzayuk, I. (2014). Crisis and innovative activity of Ukraine's industrial enterprises. *Actual Problems of Economics*, 159 (9), 218-223.
14. Kryvovyzayuk, I. (2013) Innovative approach to strategy selection for enterprise crisis management. *Actual Problems of Economics*, 149 (11), 77-85.
15. Kryvovyzayuk, I., Vakhovych, I., Kaminska, I., Dorosh, V. (2020) Managerial innovations in methodology of solving export-import activity problems and ensuring international corporations business excellence. *Quality - Access to Success*, 21(178), 50-55. URL: https://lib.lntu.edu.ua/sites/default/files/2021-01/QAS_Vol.21_No.178_Oct.2020_p.50-55.pdf.
16. Kryvovyzayuk, I.V., Strilchuk, R.M. (2016). Strategic opportunities management at engineering enterprises. *Actual Problems of Economics*, 183 (9), 144-155.
17. Lin, H., Chen, M. and Su, J. (2017) How management innovations are successfully implemented? An organizational routines' perspective. *Journal of Organizational Change Management*, 30(4), 456-486. <https://doi.org/10.1108/JOCM-07-2016-0124>.
18. Mezentseva, O. (2019). Intellectualization of enterprise management using Business Intelligence's instruments. *Technology Audit and Production Reserves*, 4(4(48)), 19–24. <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2019.179264>.
19. Model EFQM 2019 (2020) EFQM. Improving organisations. URL: <https://www.efqm.org/efqm-model> (дата звернення: 27.01.2022).
20. Nermien, Al-Ali (2003) *Comprehensive Intellectual Capital Management: Step-by-Step*. New Jersey, Hoboken, John Wiley & Sons.
21. Shalmo, D., Christopher, A. Williams, Luke, Boardman (2017) Digital transformation of bussines models – best practice, enablers and roadmap. *International Journal of Innovation Management*, 21 (08), 1–17. DOI: 10.1142/S136391961740014X.
22. Trimi, S., Berbegal-Mirabent, J. (2012) Business model innovation in entrepreneurship. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 8, 449–465. <https://doi.org/10.1007/s11365-012-0234-3>.
23. Van der Aalst, W., La Rosa, M. & Santoro, F. (2016). Business process management. *Business & Information Systems Engineering*, 58(1), 1-6. <https://doi.org/10.1007/s12599-015-0409-x>.
24. Voelpel, S.C., Leibold, M. & Tekie, E.B. (2004) The wheel of business model reinvention: how to reshape your business model to leapfrog competitors. *Journal of Change Management*, 4:3, 259-276, DOI: 10.1080/1469701042000212669.

Дата подання публікації 30.03.2022 р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-14>

JEL Classification: M13; M21

Ковальська Любов, д.е.н., професор,
завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та
логістики

Луцький національний технічний університет

<https://orcid.org/0000-0003-2924-9857>

kovalska.lyuba@gmail.com

Kovalska Liubov, D.Sc. (Economics), Professor, Head of Department,
Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities,

Lutsk National Technical University

<https://orcid.org/0000-0003-2924-9857>

kovalska.lyuba@gmail.com

Турський Ігор, д.е.н., професор, кафедри туризму і
готельно-ресторанної справи

Луцький національний технічний університет

<https://orcid.org/0000-0003-2174-9056>

Turihor@gmail.com

Turskyi Igor, Doctor of Economics, Professor, department
of tourism and hotel and restaurant business

Lutsk National Technical University

<https://orcid.org/0000-0003-2174-9056>

Turihor@gmail.com

ПІДПРИЄМНИЦТВО В СФЕРІ ТОРГІВЛІ РЕГІОНУ: СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проведено теоретичні дослідження розвитку підприємництва в сфері торгівлі регіону. Розглянуто зміст понять «підприємництво», «торгівля», «комерційне підприємництво». Визначено що основними визначальними характеристиками даної категорії є: самостійна ініціативна господарська діяльність; процес купівлі-продажу товарів; задоволення потреб населення; отримання чистого фінансового результату (прибутку). Запропоновано розглядати підприємництво в сфері торгівлі регіону як особливий вид самостійної ініціативної господарської діяльності у регіоні, яка спрямована за реалізацію процесу купівлі-продажу товарів (робіт, послуг) задля задоволення потреб населення (для покупця) та отримання максимального прибутку (для продавця). Досліджено, що основними функціями підприємництва в сфері торгівлі регіону є: дослідження регіональної ринкової кон'юнктури; розробка політики роботи із основними постачальниками товарів; налагодження торговельних відносин як всередині підприємства, так і з основними контрагентами; формування товарної політики торговельного підприємства; організація роздрібної та оптової торгівлі товарами; організація товаропостачання. Наведено принципи здійснення підприємницької діяльності в сфері торгівлі, якими є: ініціативність та незалежність; відкритість; якість; ефективність; конкурентність.

Ключові слова: *регіон, підприємництво, торгівля, роздрібна торгівля, роздрібна торговельна мережа, функції, принципи.*

ENTREPRENEURSHIP IN TRADE OF THE REGION: ESSENCE AND SIGNIFICANCE IN THE MODERN CONDITIONS

The article provides theoretical studies of the development of entrepreneurship in the field of trade in the region. The content of the concepts of “entrepreneurship”, “trade”, “commercial entrepreneurship” is considered. It is determined that the main defining characteristics of this category are independent initiative economic activity; the process of buying and selling goods; meeting the needs of the population; obtaining a net financial result (profit). It is proposed to consider entrepreneurship in the field of trade in the region as a special type of independent initiative economic activity in the region, which is aimed at implementing the process of buying and selling goods (works, services) to meet the needs of the population (for the buyer) and obtaining maximum profit

(for the seller). It is investigated that the main functions of entrepreneurship in the field of trade in the region are research of regional market conditions; development of a policy for working with the main suppliers of goods; establishment of trade relations both within the enterprise and with the main counterparties; formation of the commodity policy of the trading enterprise; organization of retail and wholesale trade in goods; organization of commodity supply. The principles of carrying out business activities in the field of trade are given. They are initiative and independence; openness; quality; efficiency; competitiveness.

Key words: region, entrepreneurship, trade, retail trade, retail trade network, functions, principles.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Посилення процесів пандемії COVID 19 зумовлює негативні тенденції у розвитку підприємництва в сфері торгівлі у регіонах держави в напрямі зміни її структури та обсягів товарообороту. Зменшується кількість підприємств, що здійснюють торгівлю в режимі офлайн, натомість диферсифікуються онлайн торговельні відносини, знижується активність підприємницької діяльності в сфері торгівлі промисловими товарами, знижується купівельна спроможність населення в напрямі придбання продовольчих товарів. Все це негативно впливає на підприємництво в сфері торгівлі регіонів держави, що вимагає пошуку напрямів його розвитку через розробку відповідного механізму. Торгівля виступає основною ланкою національної та регіональної економік, у якій зайнята значна частина працездатного населення (23%) та яка формує валову додану вартість країни. Водночас, слід зауважити, що нині спостерігається зміна питомої ваги різних видів економічної діяльності на користь торгівлі (частка торгівлі у ВВП країни складає 12%). Тому, актуалізуються питання дослідження розвитку підприємництва в сфері торгівлі.

У напрацюваннях науковців ведуться дискусії з приводу розвитку підприємництва в сфері торгівлі. Одні науковці акцентують увагу на розвитку підприємництва як такого (Бобров В., Бусигін А., Васільєва Л., Власова Н., Сизоненко В.), інші ж науковці основну свою увагу зосереджують на розвитку торговельних відносин (Андросова Т., Бурак І., Ващенко Ю., Власова Н., Кісельов А., Свідерський Є.); ще інші науковці пробують об'єднати ці два поняття і розглядають особливості розвитку комерційного підприємництва (Дахно І., Осовська Г., Памбухчянц О., Панкратов Ф., Саблук О.) та його вплив на економіку регіону та країни в цілому. Зважаючи на думки науковців, на рисунку 1 представлено трансформацію поняття «підприємництво в сфері торгівлі».

Рис. 1. Трансформація поняття «підприємництво в сфері торгівлі»

Розглянемо зміст даних понять (табл. 1).

Таблиця 1. Зміст понять «підприємництво», «торгівля», «комерційне підприємництво»

Автор	Зміст поняття
1	2
<i>Підприємництво як економічна категорія</i>	
Господарський кодекс України	«...самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних та соціальних результатів та одержання прибутку» (Господарський кодекс України)
Бусигін А.	«...основна форма економічної активності, заснована на ініціативному, самостійному підході до виробництва і поставки на ринок товарів, що приносять підприємцю дохід та усвідомлення своєї значимості як особистості» (Бусигін, 1998)
Бобров В.	«...діяльність спрямована на максимізацію прибутку, зміст якої полягає в задоволенні його шляхом продажу продуктів і послуг як товару» (Бобров, 1995)
Сизоненко В.	«...розвиток інноваційної ідеї в процесі самоорганізації та саморозвитку підприємства у взаємодії з внутрішнім і зовнішнім середовищем його функціонування» (Сизоненко, 2002)
Васільєва Л.	«...господарська діяльність суб'єктів, яка є цілеспрямованою, ініціативною і такою, що ставить за мету одержати прибуток в межах закону на основі поєднання особистої вигоди зі суспільною корисністю» (Васільєва, 2010)
Власова Н.	«...самостійна, ініціативна економічна діяльність щодо виробництва і реалізації товарів(надання послуг, виконання ро-біт),спрямована на одержання прибутку, яка має системний, правомірний, творчий, інноваційний та соціально-відповідальний характер, здійснюється господарюючим суб'єктом, що несе юридичну відповідальність» (Власова та ін., 2013)
<i>Торгівля як економічна категорія</i>	
Кісельов А.	«...галузь господарства, яка виконує функції обігу товарів (забезпечує їх рух із сфери виробництва у сферу споживання), тобто торгівля - це комерційна діяльність з обороту, купівлі та продажу товарів» (Кісельов, 1997)
Андросова Т.	«...особлива сфера діяльності людей по здійсненню товарного обертання, актів купівлі-продажу» (Андросова, 2001)
Власова Н.	«форма обміну товарів та послуг у вигляді послідовних актів купівлі-продажу; діяльність пов'язана з організацією процесів купівлі-продажу; посередник, що здійснює зв'язок між виробництвом і споживанням; галузь національного господарства, представлена сукупністю підприємств, що виконують торговельні функції» (Власова та Красноусов 2005)
Власова Н., Дядюк М., Чорная М.	«...по-перше, як самостійна галузь економіки; а, по-друге, як торговельні процеси, спрямовані на здійснення актів купівлі-продажу з метою одержання прибутку й задоволення попиту споживачів» (Власова та ін., 2004)
Податковий кодекс України	«...роздрібна та оптова торгівля, діяльність у торговельно-виробничій (ресторанне господарство) сфері за готівку, інші готівкові платіжні засоби та з використанням платіжних карток» (Податковий кодекс України, 2010)
Свідерський Є.	«...самостійна діяльність юридичних і фізичних осіб зі здійснення операцій купівлі-продажу товарів споживчого призначення з метою отримання прибутку» (Свідерський, 2004)
Ващенко Ю.	«...ініціативна, самостійна діяльність юридичних осіб всіх форм власності, громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства, не обмежених у правоздатності і дієздатності згідно із законодавством України, які зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, щодо здійснення угод купівлі та продажу товарів у галузі оптової та роздрібною торгівлі, а також торговельно-виробничій сфері з метою отримання прибутку» (Ващенко, 2006)
Бурак І.	«...різновид підприємницької діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання щодо купівлі-продажу товарів та супутніх послуг з метою отримання прибутку» (Бурак, 2016)

Продовження таблиці 1

<i>Комерційне підприємництво як економічна категорія</i>	
Осовська Г.	«...підприємництво у сфері торгівлі, пов'язане із здійсненням процесів купівлі – продажу товарів для задоволення попиту покупців (споживачів) та отримання прибутку» (<i>Осовська та Осовський, 2011</i>)
Саблук О.	«...господарсько-торговельна діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання у сфері виробництва і товарного обігу, спрямованою на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжною діяльністю, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг» (<i>Саблук, 2018</i>)
Памбухчиянц О.	«...сукупність торгово-оперативних процесів, які послідовно виконуються, здійснюються у процесі купівлі-продажу товарів та надання послуг з метою отримання прибутку» (<i>Памбухчиянц, 2001</i>)
Панкратов Ф.	«...вид торгового підприємництва або бізнесу, який є основою будь-якої по-справжньому цивілізованої ринкової економіки» (<i>Панкратов та Серьогіна, 2009</i>)
Дахно І.	«...оперативно-організаційна діяльність зі здійснення операцій обміну товарно-матеріальних цінностей з метою задоволення потреб населення і отримання прибутку» (<i>Дахно, 2009</i>)

Узагальнюючи усі вище наведені підходи до змісту поняття «підприємництво в сфері торгівлі», можна дійти висновку, що основними визначальними характеристиками даної категорії є:

- самостійна ініціативна господарська діяльність;
- процес купівлі-продажу товарів;
- задоволення потреб населення;
- отримання чистого фінансового результату (прибутку).

Це дозволяє трактувати підприємництво в сфері торгівлі регіону як особливий вид самостійної ініціативної господарської діяльності у регіоні, яка спрямована за реалізацію процесу купівлі-продажу товарів (робіт, послуг) задля задоволення потреб населення (для покупця) та отримання максимального прибутку (для продавця).

Між продавцем та покупцем в процесі здійснення підприємництва виникають торговельні відносини, де споживач прагне придбати якісний товар за мінімальними цінами, а в свою чергу продавець прагне отримати максимальну вигоду у вигляді чистого фінансового результату.

Основними функціями (елементами) підприємництва в сфері торгівлі регіону є [20]:

- дослідження регіональної ринкової кон'юнктури, зокрема існуючого попиту та пропозиції на ринку товарів, робіт, послуг;
- розробка політики роботи із основними постачальниками товарів;
- налагодження торговельних відносин як всередині підприємства, так і з основними контрагентами;
- формування товарної політики торговельного підприємства;
- організація роздрібної та оптової торгівлі товарами;
- організація товаропостачання.

При здійсненні підприємницької діяльності в сфері торгівлі слід керуватися такими основоположними принципами (*Підприємництво у сфері торгівлі: майстерня своєї справи. URL: <https://msd.in.ua/pidpriyemnictvo-u-sferi-torgivli/>*):

- ініціативність та незалежність – передбачає самостійність та свободу вибору суб'єктами торгівлі видів торгівлі, форм ведення торгівлі, постачальників товарів, сегменту ринку, рівня спеціалізації та типізації товарного профілю, методів продажу товарів, торговельної, маркетингової, цінової та іншої політик;
- відкритість – передбачає забезпечення рівного доступу для усіх споживачів до різних товарів, робіт, послуг;

- якість – забезпечення торговельної мережі якісними товарами та якісними послугами з приводу обслуговування покупців;
- ефективність – передбачає досягнення високих показників результативності при використанні оптимізованого підходу до витрат торгівлі, забезпечення фінансової спроможності торговельного об'єкту;
- конкурентність – передбачає формування ефективної конкурентної політики підприємства із дотриманням вимог чинного законодавства.

Таким чином, підприємництво в сфері торгівлі характеризується активною зміною процесів роздрібною торговельною мережі, у якій кожен із торговельних об'єктів покликаний забезпечити максимальне задоволення потреб споживачів та спрямований на одержання прибутку.

Авторські внески

Концептуалізація: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Зберігання даних: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Формальний аналіз: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Придбання фінансування: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Розслідування: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Методика: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Адміністрація проекту: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Ресурси: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Нагляд: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Підтвердження: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Візуалізація: Ковальська Любов, Турський Ігор
 Написання: Ковальська Любов, Турський Ігор

Список бібліографічного опису

1. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
2. Бусьгин А.В. Предпринимательство. Основной курс: учебник для вузов. Москва: Инфра-М. 1998. 608 с.
3. Бобров В.Я. Основы рыночной экономики. Київ: Либідь. 1995. 320 с.
4. Сизоненко В. Теорія підприємництва: здобутки і проблеми дослідження. *Економіка України*. 2002. № 9. С. 45–51.
5. Васильєва Л.М. Поняття і сутність підприємництва. *Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету*. 2010. №1. С.175–178.
6. Власова Н.О., Чорна М.В., Беляєва М.В. Економічний механізм регулювання підприємницької діяльності в роздрібній торгівлі: монографія. Харків: ХДУХТ, 2013. 155с.
7. Кісельов А.П. Основы бизнеса: підручник. Київ: Вища школа, 1997. 191 с.
8. Андросова Т.В. Торговля в рыночной экономике: навч. посібник. Харків: ХДУХТ, 2001. 120 с.
9. Власова Н.О., Красноусов А.В. Теоретичні аспекти змісту «комерційної діяльності» підприємств торгівлі. *Економіка розвитку*. ХНЕУ. 2005. № 2 (34). С. 66–68.
10. Власова Н.А., Дядюк М.А., Чорная М.В. и др. Приоритетные направления развития внутренней торговли Украины в современных условиях рыночной трансформации отрасли: отчет о научно-исследовательской работе (заключительный отчет). Харьков: ХГУПТ, 2004. 157 с.
11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI. URL: zakon.nau.ua/doc/?doc_id=594896.
12. Свідерський Є.І. Бухгалтерський облік у галузях економіки. Київ: КНЕУ, 2004. 233с.
13. Ващенко Ю.В. Банківське право. Київ: Центр навчальної літератури. 2006. 344с.
14. Бурак І.О. Концептуальні підходи до визначення сутності та видів торговельної діяльності. *Молодий вчений*. 2016. №3(30).
15. Осовська Г.В., Осовський О.А. Основы менеджменту: навч. посібник. Київ: Кондор, 2011. 664 с.
16. Саблук О. Суть і принципи комерційного підприємництва і комерційної діяльності. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Економічні науки*. 2018. № 1 (10).
17. Памбухчиянц О.В. Организация и технология коммерческой деятельности : учебн. для студ. средн. спец. учебн. завед. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Маркетинг. 2001. 450 с.
18. Панкратов Ф.Г., Серьогіна Т.К. Комерційна справа: навч. посібник. 2-ге вид., випр. Рівне: Вертекс, 2009. 352 с.
19. Дахно І.І. Міжнародна торгівля: навч. посібник. Київ: МАУП. 2009. 296 с.
20. Підприємництво у сфері торгівлі: майстерня своєї справи. URL: <https://msd.in.ua/pidpriyemnictvo-u-sferi-torgivli/>.

References

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic code of Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. [in Ukrainian]
2. Busigin A.V. Predprinimatelstvo. Osnovnoi kurs: uchebnik dlya vuzov [Entrepreneurship. Basic course: textbook for universities]. Moscow: Infra-M. 1998. 608 p. [in Russian]
3. Bobrov V.Ya. Osnovy rynkovoі ekonomiky [Fundamentals of a market economy]. Kyiv: Lybid. 1995. 320 p. [in Ukrainian]

4. Syzonenko V. Teoriia pidpriemnytstva: zdotuky i problemy doslidzhennia [Theory of entrepreneurship: achievements and problems of research]. Economics of Ukraine. 2002. No. 9. p. 45–51. [in Ukrainian]
5. Vasilieva L.M. Poniattia i sutnist pidpriemnytstva [Concept and essence of entrepreneurship]. Bulletin of Dnipropetrovsk State Agrarian University. 2010. No.1. p.175–178. [in Ukrainian]
6. Vlasova N.O., Chorna M.V., Bieliaieva M.V. Ekonomichniy mekhanizm rehuliuвання pidpriemnytskoi diialnosti v rozdrubnii torhivli: monohrafiia [Economic mechanism of regulation of entrepreneurial activity in retail trade: monograph]. Khrkiv: Kharkiv State University of Nutrition and Trade, 2013. 155p. [in Ukrainian]
7. Kiselov A.P. Osnovy biznesu: pidruchnyk [Business basics: a textbook]. Kyiv: Vzhcha shkola, 1997. 191 p. [in Ukrainian]
8. Androsova T.V. Torhivlia v rynkovii ekonomitsi: navch. Posibnyk [Trade in a market economy: textbook]. Kharkiv: Kharkiv State University of Nutrition and Trade, 2001. 120 p. [in Ukrainian]
9. Vlasova N.O., Krasnousov A.V. Teoretychni aspekty zmistu “komertsiiinoi diialnosti” pidpriemstv torhivli [Theoretical aspects of the content of “commercial activities” of trade enterprises]. Economics of development. Kharkiv National Economic University. 2005. No. 2 (34). p. 66–68. [in Ukrainian]
10. Vlasova N.A., Dyadyuk M.A., Chornaya M.V. i dr. Prioritetnie napravlennia rozvitiya vnutrennei torgovli Ukraini v sovremennikh usloviyakh rinochnoi transformatsii otrasli: otchet o nauchno-issledovatskoi rabote (zaklyuchitelnyi otchet) [Priority directions of development of internal trade of Ukraine in modern conditions of market transformation of the industry: report on research work (final report)] Kharkov: Kharkiv State University of Nutrition and Trade, 2004. 157 p. [in Russian]
11. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 r. [Tax code of Ukraine from 02.12.2010] №2755-VI. URL: zakon.nau.ua/doc/?doc_id=594896. [in Ukrainian]
12. Sviderskyi Ye.I. Bukhhalternyi oblik u haluziakh ekonomiky [Accounting in economic sectors.] Kyiv: Kyiv National Economic University, 2004. 233p. [in Ukrainian]
13. Vashchenko Yu.V. Bankivske parvo [Banking Law]. Kyiv: Center for educational literature. 2006. 344p. [in Ukrainian]
14. Burak I.O. Kontseptualni pidkhody do vyznachennia sutnosti ta vydiv torhovelnoi diialnosti [Conceptual approaches to defining the essence and types of trading activities]. Yung scientists. 2016. No.3(30). [in Ukrainian]
15. Osovska H.V., Osovskiy O.A. Osnovy menedzhmentu: navch. Posibnyk [Fundamentals of management: textbook]. Kyiv: Kondor, 2011. 664 p. [in Ukrainian]
16. Sabluk O. Sut I. pryntsyipy komertsiiinoho pidpriemnytstva i komertsiiinoi diialnosti [The essence and principles of commercial entrepreneurship and commercial activity]. Scientific Bulletin of the V. A. Sukhomlinsky Moscow State University. Economic Sciences. 2018. No. 1 (10). [in Ukrainian]
17. Pambukhchiyants O.V. Organizatsiya i tekhnologiya kommercheskoi deyatelnosti : uchebn. dlya stud. sredn. spets. uchebn. zaved. [Organization and technology of commercial activity : textbook. for students of average special study institution] 2-nd edition, changed and added Moscow: Marketing. 2001. 450 p. [in Russian]
18. Pankratov F.H., Serohina T.K. Komertsiiina sprava: navch. posibnyk. 2-he vyd., vypr. [Commercial business: textbook. 2nd ed. corrected] Rivne: Verteks, 2009. 352 p. [in Ukrainian]
19. Dakhno I.I. Mizhnarodna torhivlia: navch. posibnyk [International trade: textbook] Kyiv: MAUP. 2009. 296 p. [in Ukrainian]
20. Pidpriemnytstvo u sferi torhivli: maisternia svoiei spravy [Entrepreneurship in the field of trade: a workshop of your own business] URL: <https://msd.in.ua/pidpriemnytstvo-u-sferi-torgivli/>. [in Ukrainian]
21. Herasymchuk Z.V., Vakhovych I.M. Finansovi menedzhment: navch. Posibnyk [Financial management: textbook] Lutsk: Nadstyyriia, 2007. 412 p. [in Ukrainian]
22. Vakhovych I.M. Finansova polityka staloho rozvytku rehionu: metodolohiia formuvannia ta mekhanizmy realizatsii: monohrafiia [Financial policy of sustainable development of the region: methodology of formation and mechanisms of implementation: monograph] Lutsk: Nadstyyriia, 2007. 496 p. [in Ukrainian]
23. Vakhovych I.M., Kaminska I.M. Finansova spromozhnist rehionu: diahnostyka ta mekhanizmy zabezpechennia: navch. Posibnyk [Financial viability of the region: diagnostics and mechanisms of ensuring: textbook] Lutsk: Nadstyyriia, 2009. 400 p. [in Ukrainian]
24. Kovalska L.L. Otsinka konkurentospromozhnosti rehionu ta mekhanizmy yii pidvyshchennia: monohrafiia [Assessment of regional competitiveness and mechanisms for its improvement: monograph] Lutsk: LDTU. 2007. 385 p. [in Ukrainian]
25. Melnyk M.I. Investytsiinyi klimat rehionu: teoretychni ta prykladni zasady doslidzhennia: monohrafiia [Investment climate of the region: theoretical and applied foundations of research: monograph] Lviv: Institute of regional research of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2005. 304 p. [in Ukrainian]
26. Zakon Ukrainy. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky [Law of Ukraine. On the basics of state regional policy] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#> [in Ukrainian]
27. Holoshubova N.O. Orhanizatsiia torhivli: pidruchnyk dlia stud. vyshch. navch. Zakladiv [Organization of trade: textbook for students. higher educational institutions] Kyiv: Knyha, 2004. 560 p. [in Ukrainian]

Дата подання публікації 20.06.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-15>

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

JEL Classification: G20; G21; G22

Вадим Поліщук, к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Луцького національного технічного університету,
<https://orcid.org/0000-0001-5479-1221>
vadym.polischuk2@gmail.com

Vadym Polishchuk, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance
Lutsk National Technical University,
<https://orcid.org/0000-0001-5479-1221>
vadym.polischuk2@gmail.com

Леся Іщук, к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Луцького національного технічного університету,
<https://orcid.org/0000-0003-3531-2023>
mi-agent@ukr.net

Lesia Ishchuk, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0003-3531-2023>
mi-agent@ukr.net

THE CONCEPT OF FINANCIAL SECURITY AND CONFIDENCE IN THE CONTEXT OF FINANCIAL INCLUSION

The article analyzes the essence of the concept of financial security and confidence in the context of financial integration. The concept of confidence that exists in the financial market is determined. The content of the cashless-economy and financial inclusion is investigated. The features of accessibility to financial services in accordance with age are determined. The main participants who are interested in transparent and efficient financial processes are investigated. Prospects and threats to financial security in the context of financial inclusion are defined. The main purpose of the study is to study the concept of financial security and trust in the context of financial inclusion. The systematization of literary sources and approaches to solving the problem is that we have an analysis of domestic scientists who gave different approaches to interpreting the notion of financial security and trust, but we did not see the only vision. The relevance of solving this scientific problem is that the essence of the concept determines the prerequisites for practical measures to ensure financial inclusions, based on concepts of financial security and confidence in the financial system. The study of the topic of financial security and the availability of financial products in the work is carried out in such a logical sequence: the definition of the concept of trust that exists in the financial market; Research of positive features of the Cashless economy; bringing impact on the availability and use of opportunities that operate today in the financial market; consideration of priorities of young people's financial savings; definition of basic participants interested in transparent financial processes; Description of the Communication of Financial Literacy and Development of Financial Opportunities. Methodological tools of research methods were the last few years of research. The object of research is the processes associated with the spread of financial inclusions and financial security, because they will ensure the development of the financial system in the near future. The article presents the results of empirical analysis of financial inclusions and accessibility to financial products. Research empirically confirms and theoretically proves that the development of financial inclusions is possible only in the context of overcoming non-inclusive due to the combination of shadowing at different levels and defined digital threats to financial security in order to financial inclusion. The results of the research may be useful for practitioners, for civil servants, for scientists dealing with financial products and banking sector, for higher education and administration education.

Keywords: *financial inclusion, financial security, confidence, financial market, financial services, cashless-economy.*

ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ТА ДОВІРИ В КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ

У статті досліджено сутність поняття фінансової безпеки та довіри в контексті фінансової інклюзії. Визначено поняття довіри, яка існує, до фінансового ринку. Досліджено зміст cashless-економіки та фінансової інклюзії. Визначено особливості доступності до фінансових послуг відповідно до віку. Досліджено основних учасників, що зацікавлені у прозорих і ефективних фінансових процесах. Визначено перспективи та загрози фінансовій безпеці в контексті фінансової інклюзії. Основною метою дослідження є вивчення поняття фінансової безпеки та довіри в контексті фінансової інклюзії. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми полягає у тому, що нами проведений аналіз вітчизняних вчених, що давали різні підходи до тлумачення поняття фінансової безпеки та довіри, проте єдиного бачення ми не побачили. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що сутність поняття визначає передумови до проведення заходів практичного характеру щодо забезпечення фінансової інклюзії, виходячи з понять фінансової безпеки та довіри до фінансової системи. Дослідження теми фінансової безпеки та доступності фінансових продуктів у роботі здійснюється в такій логічній послідовності: визначення поняття довіри, яка існує на фінансовому ринку; дослідження позитивних особливостей cashless-економіки; доведення впливу на доступність і використання можливостей, які діють на сьогодні на фінансовому ринку; розгляд пріоритетів фінансових заощаджень молоді; визначення основних учасників, що зацікавлені у прозорих фінансових процесах; опис зв'язку фінансової грамотності та розвитку фінансових можливостей. Методологічним інструментарієм методів дослідження були останні кілька років досліджень. Об'єктом дослідження є процеси, пов'язані з поширенням фінансової інклюзії та фінансової безпеки, тому що саме вони забезпечать розвиток фінансової системи у найближчому майбутньому. У статті представлені результати емпіричного аналізу фінансової інклюзії та доступності до фінансових продуктів. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що розвиток фінансової інклюзії можливе лише в контексті подолання неінклюзивності через протидію тінізації на різних рівнях та визначено цифрових загроз для фінансової безпеки задля фінансової інклюзії. Результати дослідження можуть бути корисними для фінансистів-практиків, для державних службовців, для науковців, що займаються питаннями фінансових продуктів та банківського сектору, для здобувачів вищої освіти в галузі управління та адміністрування.

Ключові слова: фінансова інклюзія, фінансова безпека, довіра, фінансовий ринок, фінансові послуги, cashless-економіка.

Setting up a problem in general and its connection with important scientific and practical tasks. In the long run, a well-developed financial coverage system reduces information and operating expenses while simultaneously stimulating investment decisions, technological innovations and growth rates. The development of the financial sector accelerates economic growth, but the well-developed and inclusive financial sector at the national and regional levels is required. Ukraine needs to work on the side of demand and supply in the financial sector, it is important to expand knowledge and improve the behavior of people on savings and investments. The problem is also legal, normative and educational aspects. There are also problems with penetration and widespread use of financial services. The financial inclusion of Ukraine and its regions should consist of three components: accessibility, understanding and trust (*Onyshchenko and Shtan'ko, 2021*). Therefore, it is worth exploring the concept of financial security and trust in the context of financial inclusion.

Analysis of recent studies in which the solution to the problem is initiated. This actual issue was raised in such domestic scientists as Dudynets' L.A., Yehorycheva S.B., Onyshchenko S.V., Ptashchenko L.O., Sloboda L.Ya., Sokhats'ka O.M., Shapoval Yu.I., Fedorushchenko B.V., Shapoval Yu.I. and others. However, today conduct research in the context of defining the notion of financial security and trust in the context of financial inclusion.

The objectives of the article. The objectives of the article are to study the concept of financial security and confidence in the context of financial inclusion.

Summary of the main research material with full substantiation of the scientific results obtained. If there is an appropriate level of financial security, including digital financial security, will be the proper level of accessibility to infrastructure, and the relevant level of development of other subjects of the financial market. Therefore, these two aspects are interconnected and require further development.

It is worth separating the concept of trust that exists in financial markets in the entire financial system of individual citizens. In fact, a person who has an account in a bank is already insured and often participated in the calculations, including cashless, and to some extent trust in the financial system. But various factors, including external, reduced the level of financial security and confidence. For example, the events of 2020-2021, associated with quarantine constraints, coronavirus infections and development and development of a global pandemic, are still limiting financial opportunities for many financial market participants. This is due to the limited availability of financial services and the reduction of jobs in business due to the reduction of production and provision of services. To this many small and medium-sized enterprises were confident that they have a guarantee of a bright future. And suddenly at one point, during a short period of time there were changes in the external environment that influenced the internal environment of business structures.

We agree with statements Shapoval Yu.I. and Yukhta O.I., that "culture of cash for cash (minimization of their use or vice versa), a tendency to save and manage them, the existence of a trend in society to property risk and / or life, the prevalence of non-state pension insurance, compliance with payment systems requirements When conducting financial transactions, the presence of demand and its level on separate segments of the financial services industry" (*Shapoval and Yukhta, 2019*) are determined.

Some factors are associated with unscrupulous competition and are characterized by opaque policies. For example, a banking or insurance institution does not fully disclose all the conditions of its activities, financial condition (revenues, expenses, financial result), their financial potential. It all jeopardizes confidence in a separate financial entity and to the entire financial system, or to a separate financial market. Therefore, it must be understood that in this case, the processes of globalization and localization are clearly intersect. They can be integrated into globalized financial processes, constantly affecting the financial incentive of all financial market participants and financial systems. They are possible according to the processes that we have already mentioned (including cashless settlements), and this situation associated with quarantine constraints and social distances led to the development and popularity of POS terminals that are not even their own. It is desirable to use the technology of non-cash settlements and settlements with all participants of the financial system as one of the prerequisites for this technology guaranteed the epidemic security of individual citizens. Because when using this technology, contact with cash is less than cashless calculations.

Cashless economy is the near future of Ukrainian society. After all, cashless payments will not only contribute to the level of shadowing of the economy, but also intensify investment processes will become convenient for economic agents and population. The convenience effect contributes to the rapid development of mobile banking. Cashless positively affects the decline in the level of the shadow economy, GDP growth, the state of economic security of the financial sector and the state economy, promotes development of technologies and financial inclusions. Most young people, that is, generation z, prefer online calculations. A priority task aimed at accelerating the introduction of Cashless is to increase the level of financial literacy and awareness of the population (*Ptashchenko, 2021*).

On the other hand, the quarantine restriction and stay of people in isolation in their homes for a certain period of time also contributed to the calculation and use of various remote financial technologies. That is, a person actually became itself and a banker, and an insurance agent, and an accountant, and a budget scheduler, as it has already carried out operations that previously conducted beyond its borders, and was a participant in banking or insurance processes in those institutions.

But now it happens that as many people find that they should be interdisciplinary and use the knowledge they have become or previously acquired in finances. This knowledge is subject to a category of financial literacy and should be applied in practice to people in order to use potential financial capabilities. After all, in this case, the issue of savings is even more important. In the classical vision of these processes, we understand that savings are something that remains after spending the money we earn. And part of this cost distribution can be invested

in the future. On the other hand, saving certain resources, conducting a lot of time at home in isolation, we know that we can plan for future investments in advance. The stability of such processes will be due directly to our understanding as we can correctly use financial products, and how we can omit economic threats in the financial system of the country.

A number of impacts on the availability and use of all opportunities, which gives a financial market today and the financial system, are largely from the moral and ethical and world-famous approaches. After all, the level of knowledge and education, the views on the use of financial products, today are extremely important and significant, since each participant in such financial processes, despite the age and gender, must use its knowledge and multiply their savings. According to Sokhatska O.M. and Kyrylenko S.V., "enlightenment objectively leads to a greater awareness and desire for the use of new products and services, and the orderliness involves the use of a certain set of services related to the most part with the storage of accumulation and investment of funds" (*Sokhatska and Kyrylenko, 2019*).

Maximum use of financial savings will be young people aged 18 to 45 years. This is due to the fact that young people studying and gaining new knowledge (including financial), seek improvement, are a variety of awareness raising courses that will be fully utilizing their financial capabilities. Consequently, it can be argued that such a category of people are most financially competent and financially inclusive. Although among young people, part people do not use their financial capabilities. This is also due to imperfect knowledge, and unwilling to officially work, and unwilling to officially invest saved funds, and distrust of the financial system. After all, part of such young people has already faced challenges, consequences of financial and economic crises that were over the past 20 years (*Vakhovych et al., 2021*).

Young citizens who are younger than 18 years old, they have not yet have a free financial strategy because they can't work, because they have not yet sufficient qualification. In fact, these are children undergoing a process of psychological, social and financial development. Such young people can only acquire the knowledge they need in the future. In other words, for such young knowledge - the best investment in an adult future. Instead, for those citizens for 45, re-thinking their lives and outlook when it comes to using financial capabilities. Thirty years ago, these people studied or worked on a preliminary management system and knew that markets, liberalism and financial products. In recent years of an independent state, when financial technologies developed in parallel with digital technologies, these people sometimes have been difficult to understand all the difficulties of using their savings, which reduced access to financial services and tools.

According to Dudynets' L.A. and Verney O.Ye., "digital financial integration allows banks to reduce costs, reducing the line of queue in banking halls, reducing paper documentation and reducing the costs of the Bank's affiliations" (*Dudynets' and Verney, 2018*).

Restore confidence in the financial system and financial market can only be provided by introducing new legal aspects of guaranteeing such inclusiveness by the state, the development of financial market infrastructure, the use of the transparency of all processes related to financial instruments in the banking, insurance, intermediary financial sectors, Implementation of new technologies that will open access to a variety of registers that will be able to expand the population awareness of the subjects of the financial sector.

The availability of people in modern financial products and services can be based only on the understanding of the financial system. That is, the existence of a system of financial knowledge, skills and skills. Such knowledge will form information about relevant and legitimate financial instruments, and to distinguish information about unreliable services or even fraudulent schemes. Permanent publication of reliable information and declaring the basic integrity principles of the financial market is that it will allow you to make financial inclusions safe and open to each potential participant in financial processes. And this will allow the client to invest their delayed and saved funds in safe investment areas that exist in the financial market, or to carry out a number of other financial transactions with a transparent financial institution.

The main participants who are interested in transparent and effective financial processes are the state, national financial market regulators, leading financial institutions that their authority, the term of activity and transparent daily actions confirm the truthfulness, safety and uniqueness of the Ukrainian financial system. Therefore, financial inclusion in services, products and tools is a selfless work of all stakeholders in the financial system and in the financial market.

Support for this vision of financial inclusion at the highest state level, constant all new and new participants, the constant promotion of such inclusive processes is something that will guarantee and provide availability to financial services and long-term instruments.

In addition to talking about well-established financial literacy among different groups of people, we must talk about the development of financial capabilities. After all, investment, knowledge and desire to this should still be based on the fact that such an opportunity is every citizen. However, it is impossible to draw this and it is impossible to attract as many people, because a large number of people are simply devoid of economic opportunities. Instead, they are in cash, not small amounts of cash every day, sometimes focusing with minimal wages, and these funds are barely reduced ends with the ends. That is, investments do not occur due to lack of funds for everyday existence of citizens. Citizens then use the financial market opportunities not to invest and increase their capital, but to increase the debt, receiving access to credit resources, turning the purchased property for money to pawnshop. In other words, a person is deprived of the prospects of his investment: those funds she took on a loan, she must understand how she will be returned in the nearest period. The moment of financial capabilities in this case is one key. And these potential opportunities should be provided at the highest level of the country.

It is difficult to achieve national financial inclusion, but first of all, it is necessary to do at the local level: at the level of united territorial communities, city, region. An increase in the number and percentage of people that are involved in these processes is local, will eventually form a powerful level of national financial availability. Overcoming noninclusive is possible only when we will counteract a variety of manifestations of shadowing economy, offshore financial flows of the country. All those funds that are in the country, they can be involved from a diverse number of participants in financial processes - households, citizens, business entities, as well as legal entities - when we overcome the shadowing of the economy. And this is possible only when a variety of tax schemes will be eliminated, hurt, tax evasion, the reflection of false information in the financial statements and business will carry out its activities fair, transparently and responsibly.

We argue that in the country a low level of financial availability, and it often deviates from the average world values of indicators. All this is alarming and limiting the development of the financial system at the present stage. Fix this situation, since the primary actions of the state, financial and credit institutions, as well as financial market participants should take place in coherence with the national vision of increasing the financial capacity of each citizen (legal definition, all-Ukrainian financial literacy measures, promotion of financial instruments) due to increased welfare people. All this together is a guarantee that the level of financial inclusion will increase slightly in the near future.

Permanent improvement of risk management standards and customer identification, as well as unrestrained technologies development led to the need to improve the quality, security and client orientation of banking services. This encouraged banks will be incorporated by the process of introducing new financial services based on innovative developments, internal management changes, viewing the entire system of working with a customer based on Fintech-developments used in demand. Recently, in the field of financial technologies are rapidly positive from their ruin. One of the most significant changes was the introduction of new products and Fintech products developed specifically to implement certain functions within the financial ecosystem, such as: Reg-Tech, Insurtech and robotic counseling. Simultaneously developing and distributed in the practice of financial and credit institutions such technologies

as: digital banking, artificial intelligence, Open Banking, micro-services, mobile wallets and blockchain (*Khudoliy and Svystun, 2021*).

The biggest threat to financial security of the country is the implementation of investment decisions with cryptocurrencies based on decentralized financial platforms. The decentralized virtual system (DeFi) means that the network works with its users without attracting a third party - a central authority or intermediary that controls it. No central banks or governments have power over this system. Thus, cryptocurrencies solve important investment tasks - cash expenditures on the commission, reduction of time, reduction of bureaucratic procedures, since they operate on the basis of the Blockchain system. Invest in cryptocurrencies in the following ways: to buy coins on the exchange, using the fiatful money or other coin; buy coins in another user through a trading platform; to extract coins, if they are based on a Proof-Of-Work consensus; Buy a coin directly in the issuer, in particular through ICO; to receive coins as a fee for supplied goods or services (IT companies); Automatically gain the coins of the newly formed cryptocurrencies (mining) (*Sloboda and Rodionova, 2021*).

It is especially important to distinguish the threats to financial security of the banking system, in particular: the lack of a clear definition of long-term prospects for the development of banking business; an increase in the number and scope of unauthorized operations using payment cards and cyberattacks; possibility for the use of cryptocurrencies have a payment system outside the banking system, which increases the scale of the shadow economy; destructive social engineering (methods of stimulating and managing the behavior of society, including political influences for the correction of social installations in the formation of public opinion; psychological introduction of information and change as a result of such implementation of certain psychological reactions of people, such as habit, interest, trust (*Fedorushchenko, 2021*).

By the way, the exclusion of certain categories of population from the sphere of regulated financial services negatively affects the effectiveness of the system of prevention and counteraction to the legalization of criminal proceeds and terrorist financing. It is the approach based on risk assessment, allows to harmonize the interests of financially excluded persons, financial intermediaries and the state. For its application, for the purpose of financial inclusion, joint efforts of regulatory bodies and financial institutions are needed to develop special low-level, but technological, products and relevant rules for identifying and studying new customers (*Yehorycheva, 2018*).

Expansion of financial markets and participating as many people as possible in the use of financial services and tools are possible only provided that the processes of inclusion will not be destroyed in a new digital society. The degree of growth and development of financial and technological decisions will depend on how well they are integrated into the global financial system. Modern information systems are those technological solutions that allow better and more actively to penetrate financial products (in this case insurance). After all, each player of the financial system that uses smartphones and other telecommunication devices can use its basic financial knowledge to develop and disseminate such services. In addition, each such participant after receiving additional knowledge may become an insured (one who receives insurance services) and an insurance agent (one who distributes insurance services). Every year, these operations have all the chances of increasing the power and attract additional number of potential customers. This will also contribute to the automation of business process processes, and automation of documents of insurance services, as well as the probable appearance of new insurance products. After all, insurance innovations will be interesting for potential customers, because they were not used on the market, but at the request of time become interesting. New insurance services can also develop, which will improve the technological basis for operations. And accordingly, with the help of information technologies, opportunities of modern social networks and digital marketing, we can provide permeability of insurance services and make them as affordable as possible. This will guarantee a significant better awareness of financial services, which is a step toward the fact that the potential policyholder will be able to think

about its ability to invest in a specific company and become a member of another financial process.

Financial inclusion has changed in Ukraine in wartime. In particular, to deliver cash to ATMs in large cities became extremely difficult. And the mobility of the population within these cities is quite limited. Instead, in Central and Western Ukraine, in a month from the beginning of hostilities, more than 90% of the branches of large banks worked, but the motivation to remove funds from accounts in these relatively calm regions was significantly lower. However, of course, the war affects the mood of depositors. Thus, the form of financial inclusion of the population is changing. At the end of March 2022, depositors were mainly accumulated on current accounts, and term deposits were reduced. It should also be noted that the volume of funds of enterprises - by about 5% in hryvnia and foreign currency decreased significantly. A significant part went to pay salaries and taxes. Since many enterprises have ceased to work, their accounts became moderate. However, many employers plan to pay salaries to employees, which will reduce business funds in banks.

Since the beginning of a full-scale war, the National Bank of Ukraine introduced an unspecified (blank) refinancing for a term up to 1 year. Its volumes are limited at 30% of the bank available on February 23 of the population deposits. This resource is needed to be banks in which individuals will be observed to compensate them.

It is also worth noting that in the military state, not all borrowers are able to serve loans. In particular, banks introduced "Credit Vacations": customers are allowed to temporarily not pay for loans. Indeed, the law canceled penalties for delaying loan obligations during the period of military status.

The unpredictability of the war scenarios does not allow to accurately evaluate which part of the clients will be able to return to normal credit service. It is clear only that bank losses will be essential. It is known that in March, the portfolio of loans to individuals began to decline. Martial actions slowed down and issuing new business loans - for the period February 24-March 24, 2022, the portfolio of business loans remained virtually unchanged.

Instead, banks are ready to continue lending critically significant in the conditions of the military status of sectors and enterprises. They will continue to actively use state support programs, in particular portfolio guarantees and percentage compensation for the program "5-7-9%". But given the reduction of economic activity, the reduction of the loan portfolio is inevitable.

Reducing lending, lack of income and loss of part of the loan portfolio will reduce capital banks. However, banks will continue to work even if their capital adequacy indicators will be smaller than established standards.

Already after the completion of the war, financial institutions will have a sufficient time to bring its activities in the norm and again to form a stock of capital.

Conclusions, discussion and recommendations. Inclusion is honesty from the other party of financial relations, namely, it is about citizens. Consequently, trust in the financial system will increase when the citizens of society gradually study do not shirk funds to the budget and rationally and transparently use the budget received payments in the form of expenditures. Accordingly, a number of financial processes that will affect citizens will be more affordable and open. The number of cash flows will increase and increase in savings and investment will also increase. This will also contribute to the processes of digitalization and development of modern banking and insurance innovation services. Of course, all this can be achieved in peacetime, but it is worthwhile to make a significant amount of effort to achieve financial inclusion in the military time.

Author's contributions.

Conceptualization: Polishchuk Vadym

Data storage: Ishchuk Lesia

Formal analysis: Polishchuk Vadym

Purchase of funding: Ishchuk Lesia

Methodology: Polishchuk Vadym
 Project administration: Ishchuk Lesia
 Writing: Polishchuk Vadym, Ishchuk Lesia

References:

1. Dudynets' L.A., Verney O.Ye. (2018). Finansova inklyuzyvnist' ta yiyi determinanty [Financial Inclusivity and its determinants]. Socio-economic problems of the modern period of Ukraine, vol. 2 (130), 8-13 [in Ukrainian].
2. Yehorycheva S.B. (2018). Finansova inklyuziya v ramkakh systemy protydyi lehalizatsiyi zlochynnykh dokhodiv ta finansuvannu teroryzmu [Financial Inclusions within the framework of the system of counteraction to the legalization of criminal incomes and terrorist financing]. Finansovyy prostir – Financial space, 4 (32), 80-87 [in Ukrainian].
3. Onyshchenko S.V., Shtan'ko R.V. (2021). Dialektyka vzayemodiyi finansovoyi inklyuziyi ta finansovoyi bezpeky v Ukrayini [Dialectics of Interaction of Financial Inclusion and Financial Security in Ukraine]. Rozvytok finansovoho rynku v Ukrayini: zahrozy, problemy ta perspektyvy: Materialy III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, 27 Zhovtnya 2021 r. – Financial Market Development in Ukraine: Threats, Problems and Prospects: Materials of the III International Scientific and Practical Conference, October 27, 2021, 17-19 [in Ukrainian].
4. Ptashchenko L.O. (2021). Rozvytok cashless economy na finansovomu rynku yak vazhlyvoho elementu ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Cashless Economy Development in the Financial Market as an important element of Ukraine's economic security]. Ekonomika i rehion – Economics and Region, 3 (82), 102-107 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.26906/EiR.2021.3\(82\).2373](https://doi.org/10.26906/EiR.2021.3(82).2373)
5. Sloboda L. Ya., Rodionova E.V. (2021). Investytsiyni rishennya na rynku kryptovalyut ta yikhniy vplyv na finansovu bezpeku krayiny [Investment decisions on the market of cryptovaluts and their influence on the financial security of the country]. Visnyk Universytetu bankivs'koyi spravy – Bulletin of the University of Banking, 1 (40), 25-33 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.18371/2221-755X1\(40\)2021237576](https://doi.org/10.18371/2221-755X1(40)2021237576)
6. Sokhats'ka O.M., Kyrylenko S.V. (2019). Udoskonalennya bankivs'koho obsluhovuvannya v konteksti zabezpechennya finansovoyi inklyuziyi [Improvement of banking services in the context of providing financial inclusions]. Finansy Ukrayiny – Finance of Ukraine, 6, 118-128 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33763/finukr2019.06.118>
7. Fedorushchenko B.V. (2021). Determinanty ta zahrozy finansoviy bezpetsi bankivs'koho sektoru [Determinants and threats to financial security of the banking sector]. Finansovyy prostir – Financial space, 3 (43), 44-51 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.18371/fp.3\(43\).2021.435153](https://doi.org/10.18371/fp.3(43).2021.435153)
8. Funktsional'ni aspekty finansovoho menedzhmentu yak instrumentu upravlinnya ekonomichnymy systemamy [Functional aspects of financial management as an instrument of management of economic systems] : monohrafiya – monograph / Vakhovych I.M., Dorosh V.Yu., Dyl' Kh.M., Zabedyuk M.S., Ishchuk L.I., Kondius I.S., Korobchuk T.I., Kuz'mak O.M., Mostovenko N.A., Nedopad H.V., Nikolayeva A.M., Oleksandrenko I.V., Pyrih S.O., Polishchuk V.H., Chyzh N.M., Sheyko Yu.O., edited by Doctor of Economics, Prof. Vakhovych I.M. Lutsk: Department of Image and Promotion of Lutsk NTU, 2021. 212 p. [in Ukrainian].
9. Khudoliy Yu., Svystun L. (2021). Suchasni tendentsiyi FinTech ta yikh vplyv na bezpeku bankivs'kykh ustanov [Modern trends of Fintech and their impact on the safety of banking institutions]. Ekonomika i rehion – Economics and Region, 3 (82), 115-123 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.26906/EiR.2021.3\(82\).2375](https://doi.org/10.26906/EiR.2021.3(82).2375)
10. Shapoval Yu.I., Yukhta O.I. (2019). Vymiryuvannya finansovoyi inklyuziyi: perevahy ta obmezhenya isnuyuchykh pidkhodiv [Measurement of Financial Inclusion: Advantages and limitation of existing approaches]. Ukrayins'kyy sotsium – Ukrainian society, 3 (70), 78-91 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.078>

Дата подання публікації 27.03.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-16>

JEL Classification: H 72, H 74, I 00

Дорош Вікторія, к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-4111-9337>
viktoriia_dorosh@lutsk-ntu.com.ua

Московчук Алла, к.е.н., доцент
Луцький національний технічний університет
<https://orcid.org/0000-0002-8355-0846>
a.moskovchuk@lutsk-ntu.com.ua

Viktoriia Dorosh,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-4111-9337>
viktoriia_dorosh@lutsk-ntu.com.ua

Alla Moskovchuk
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Lutsk National Technical University
<https://orcid.org/0000-0002-8355-0846>
a.moskovchuk@lutsk-ntu.com.ua

SWOT-АНАЛІЗ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО БАЗИСУ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Стаття присвячена виявленню ефективних інструментів фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад України.

Теоретичною основою проведеного дослідження стали наукові праці провідних вітчизняних вчених з питань фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад України в умовах децентралізації, методологічним базисом – загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема аналіз, синтез та порівняння.

Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить важливість нарощення фінансового забезпечення громад. Це означає, що влада на місцях має сприяти процесам децентралізаційної трансформації. Контроль потреб територіальних громад необхідно здійснювати через завчасне виявлення даних потреб та пошук джерел їх фінансування для нівелювання пертурбацій окремо взятої місцевості.

Розглянуто зміст та значення кожного з інструментів фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад України. Визначено зміст досліджуваних інструментів, ідентифіковано форми їх реалізації, проведено SWOT-аналіз інструментальної бази фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад. Побудована матриця SWOT-аналізу розмежована на досліджувані інструменти: місцеві запозичення, корпоратизація комунальних підприємств, гранти, міжмуніципальне співробітництво, фінансування проектів коштом Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), отримання додаткових надходжень у вигляді процентних доходів, субвенція на соціально-економічний розвиток окремих регіонів.

Результати дослідження можуть бути корисними в процесі розробки науково-обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення інструментів фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад України.

Ключові слова: територіальна громада, соціальна сфера, децентралізація, SWOT-аналіз.

SWOT-ANALYSIS OF THE INSTRUMENTAL BASIS OF FINANCIAL SUPPORT OF THE SOCIAL SPHERE OF TERRITORIAL COMMUNITIES

The article is devoted to the identification of effective tools for provision of financial support to the social sphere of territorial communities of Ukraine.

The theoretical basis of the study were the scientific works of leading domestic and foreign scientists on financial support of the social sphere of territorial communities of Ukraine in decentralization, the methodological basis - general and special methods, including analysis, synthesis and comparison.

The study empirically confirms and theoretically proves the importance of increasing the financial support of communities. This means that local authorities should promote the process of decentralized transformation. The control of the needs of territorial communities should be carried out through early identification of these needs and search for sources of their funding to reduce the perturbations of a particular area.

The content and significance of each of the instruments of financial support of the social sphere of territorial communities of Ukraine are considered. The content of the researched instruments is determined, the forms of their realization are identified, the SWOT-analysis of the instrumental base of financial support of the social sphere of territorial communities is carried out. The built matrix of SWOT-analysis is divided into research tools: local borrowings, corporatization of municipal entities, grants, inter-municipal cooperation, project financing from the State Fund for Regional Development (SFRD), receiving additional income in a form of interest income, subvention for socio-economic development of particular regions.

The results of the study can be useful in the process of development of scientifically sound recommendations for improvement of the instruments of financial support of the social sphere of territorial communities of Ukraine.

Key words: territorial community, social sphere, decentralization, SWOT-analysis.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Успішний, стабільний та динамічний економічний розвиток територіальних громад безпосередньо залежить від повноти використання інструментального базису їх фінансового забезпечення. У цьому контексті використання фінансових ресурсів пов'язане з основною метою реформи децентралізації – підвищення якості життя, ефективності та доступності послуг для членів громади. Виняткове значення для активізації цих процесів має не лише бюджетне фінансування соціальної сфери, а й залучення додаткових інструментів фінансового забезпечення соціальної сфери, а саме місцевих запозичень, грантів, міжмуніципального співробітництва, фінансування проєктів коштом Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), отримання додаткових надходжень у вигляді відсоткових доходів, субвенції на соціально-економічний розвиток окремих регіонів, корпоратизації комунальних підприємств.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.

Проблематика фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад не нова і постійно перебуває у полі зору як економістів-теоретиків, так і практиків. Зокрема: В. Андрущенко, А. Бойко, Н. Бондарчук, М. Бриль, Бурда, С. Буковинський, Дж. Б'юкенен, О. Василик, О. Величко, В. Геєць, В. Кравченко, В. Опарін, А. Пігу та ін.

Разом з тим, незважаючи на значний науковий доробок, у якому представлено різноманітні і неоднозначні теоретичні і методичні підходи щодо оцінки фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад, питання виявлення ефективних інструментів фінансового забезпечення та їх використання у розвитку територіальних громад досліджені недостатньо. Вбачається доречним синтез, уточнення і узагальнення теоретичних та методичних підходів до дослідження інструментального базису фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад в умовах децентралізації.

Цілі статті. Цілями статті є системне дослідження фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад в Україні, виявлення ефективних інструментів фінансового забезпечення з розкриттям їх змісту та форм реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Реалізація місцевих проєктів потребує державної підтримки, яка може здійснюватися через надання гарантій, фінансування заходів (програм) за рахунок коштів бюджетів різних рівнів та інших джерел, згідно із загальнодержавними та місцевими програмами, а також в іншій формі відповідно до чинного законодавства.

Джерелами фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад,

окрім бюджетного фінансування, в умовах децентралізації є: місцеві запозичення, гранти, міжмуніципальне співробітництво, фінансування проєктів коштом Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР), отримання додаткових надходжень у вигляді відсоткових доходів, субвенція на соціально-економічний розвиток окремих регіонів, корпоратизація комунальних підприємств.

Місцеві запозичення – спрямовуються на реалізацію соціальних програм (проєктів), метою яких є розвиток комунальної інфраструктури, впровадження ресурсозберігаючих технологій, створення, приріст чи оновлення стратегічних об'єктів довготривалого користування або об'єктів, які забезпечують виконання завдань міських рад, спрямованих на задоволення інтересів населення їх громад.

Місцеві запозичення можуть здійснюватися у формі «укладення договорів позики (кредитних договорів); емісії облігацій місцевих позик» (*Постанова КМУ «Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень», 2011*). Тобто це «кредити, що залучаються органами місцевого самоврядування від банківських та інших фінансових установ; облігаційні позики, що передбачають емісію муніципальних облігацій; вексельна позика, що передбачає емісію короткострокових казначейських векселів та казначейських зобов'язань (в Україні – лише держава); взаємні позики органів місцевого самоврядування (у нас заборонено), казначейські позики (а також середньострокові позики з єдиного казначейського рахунку)» (*Бриль М., 2018*).

Гранти – грошові або інші засоби, що передаються громадянами і юридичними особами (у тому числі іноземними), а також міжнародними організаціями для проведення конкретних наукових досліджень, розробки законопроєктів, підготовки кадрів та інших цілей на умовах, передбачених грантодавцем. Гранти, які можуть реалізовуватися територіальними громадами - це «регіональні або місцеві грантові програми; гранти при посольствах; спеціальні програми «малих грантів»; спільні програми в рамках Євросоюзу» (*О. Врублевський, 2019*).

Міжмуніципальне співробітництво – органи місцевого самоврядування на договірній основі об'єднують свої ресурси та зусилля для вирішення загальних проблем розвитку.

Форми співробітництва – співфінансування, реалізація спільного проєкту, створення спільного органу управління, створення комунального підприємства та делегування повноважень.

Фінансування проєктів коштом Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) - механізм виконання програм і проєктів регіонального розвитку (у тому числі проєктів співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад), що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних стратегіях розвитку регіонів.

Форма ДФРР – Всеукраїнський громадський бюджет (ВГБ) та ін .

Отримання додаткових надходжень у вигляді відсоткових доходів – здійснює Міністерство фінансів через розміщення короткострокових облігацій внутрішніх державних позик України під річний відсоток, який значно вищий від відсотка, що пропонують банківські установи за короткостроковими депозитами.

Форми додаткових надходжень у вигляді відсоткових доходів – облігації внутрішньої державної позики (далі – ОВДП або державні облігації); розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на депозитах.

Субвенція на соціально-економічний розвиток окремих регіонів – надання коштів з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій. Така практика діє в Україні з 2005 року. Підтримання проєктів громад, основні напрями фінансування яких – будівництво та ремонт (в т. ч. капітальний) об'єктів охорони здоров'я, закладів освіти, спортивних установ та комплексів, об'єктів благоустрою та житлово-комунального призначення, закупівля обладнання для лікарень та інших комунальних підприємств медичної сфери.

Корпоратизація комунальних підприємств – реорганізація державного/комунального підприємства чи їх об'єднання шляхом перетворення із залученням приватного капіталу.

Корпоратизація комунальних підприємств провадиться у формі залучення додаткових надходжень шляхом передачі корпоративних прав на унітарне комунальне підприємство (або частини таких прав) приватним інвесторам та його перетворення на корпоративне.

У процесі дослідження зосередимо увагу на проведенні SWOT-аналізу інструментальної бази фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад. Для початку проведемо ідентифікацію внутрішніх сильних і слабких сторін та розпізнавання зовнішніх можливостей і загроз щодо інструментів фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад (табл. 1).

Побудована матриця SWOT-аналізу розмежована на інструменти, за якими будемо проводити дослідження. Зокрема:

- місцеві запозичення;
- корпоратизація комунальних підприємств;
- гранти, міжмуніципальне співробітництво;
- фінансування проєктів коштом Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР);

- отримання додаткових надходжень у вигляді відсоткових доходів;
- субвенція на соціально-економічний розвиток окремих регіонів.

SWOT-аналіз дозволяє виявити власні сили і мінімізувати внутрішні слабкості, максимально враховуючи зовнішні можливості та виключаючи загрози.

S – сильні сторони – це наявні внутрішні ресурси та характерні особливості, що чинять або можуть чинити позитивний вплив на фінансове забезпечення соціальної сфери громади.

W – слабкі сторони – внутрішні характерні особливості, процеси та обмеження, що чинять негативний вплив на досліджуваний об'єкт.

O – можливості – зовнішні чинники, які позитивно впливатимуть на досягнення цілей, а також можливі шанси, що матимуть місце і підсилять сильні позиції громади.

T – загрози – непередбачені обставини та чинники, які можуть обмежити фінансове забезпечення соціальної сфери в процесі використання того чи іншого інструменту.

Успіхи державної політики в сфері формування інструментальної бази фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад стануть можливими лише після вирішення питань раціоналізації процесу їх використання. Поступове вивчення та опанування механізмів використання додаткових інструментів фінансового забезпечення соціальної сфери призведе до інтенсифікації соціального розвитку територій через підвищення якості життя і зростання соціальної захищеності населення та часткового зниження бюджетного навантаження територій.

Висновки. У статті висвітлено результати проведеного SWOT-аналізу інструментальної бази фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад в умовах децентралізації з врахуванням їх основних характеристик, спрямування, супутніх ризиків і можливих форм реалізації. Дослідження дає змогу говорити про важливість нарощення додаткових інструментів забезпечення для територій, що зазнали децентралізаційних змін. В першу чергу, місцеві органи самоврядування, вибираючи форми і методи фінансування, повинні враховувати специфіку діяльності регіону, динамічно реагувати на виклики часу, вдосконалювати механізми міжмуніципальних кооперацій, державно-приватного партнерства, грантового співробітництва та ін. Як результат, отримають фінансово спроможну, добре підготовлену інвестиційну територію з ефективним апаратом управління, що в цілому забезпечить підтримку процесів децентралізації.

Таблиця 1. SWOT-аналіз інструментальної бази фінансового забезпечення соціальної сфери територіальних громад

Інструмент	S	W	O	T
Місцеві запозичення	Нівелювання нерівномірності надходжень податків до бюджету; фінансування поточних витрат (покриття дефіциту бюджету); вирішення проблеми неплатежів;	Недосконала нормативно-правова база, яка б на законодавчому рівні регламентувала умови та механізм здійснення таких запозичень.	Підвищення фінансової спроможності органів місцевого самоврядування; розвиток фондового ринку України; скорочення переліку обмежень щодо можливості залучення позикових коштів; розробка методологічної основи для здійснення запозичень на закордонних ринках капіталу, зокрема на фондових ринках.	Надлишковий ріст боргового тягаря, який місцеві бюджети не зможуть обслуговувати (або обслуговуватимуть за рахунок зменшення важливих соціальних витрат).
Корпоратизація комунальних підприємств	Більша самостійність акціонерного товариства у порівнянні з комунальним підприємством при здійсненні поточної господарської діяльності. Фінансово-економічне оздоровлення підприємств. Зростання інвестиційної привабливості підприємства, посилення його конкурентоспроможність.	Залежність директорів КП від політичної кон'юнктури у регіоні; відсутність впровадження реформи корпоративного управління потребує, як правило, значних фінансових ресурсів на оформлення правостановлюючої та землевпорядної документації на об'єкти нерухомого майна, земельних ділянок та природних ресурсів, проведення незалежної оцінки вартості таких об'єктів і ділянок та прав користування ними, оформлення прав інтелектуальної власності та їхню незалежну оцінку та ін.	Територіальна громада може зберегти права власності на комунальне підприємство, але водночас позбутися відповідальності за його зобов'язання; залучити до підприємства інвестиційні кошти, але зберегти за собою контрольні чи блокувальні повноваження або повністю приватизувати комунальне підприємство.	Процеси корпоратизації чутливі до політичної ситуації в країні, а також до інтересів впливових фінансово-промислових груп. Ризик втрати оперативного контролю над суб'єктом, за діяльність якого місцева влада несе політичну відповідальність. Відсутня практика проведення зовнішнього незалежного аудиту консолідованої фінансової звітності та дієвої процедури преміювання за виконання ключових показників ефективності для керівників КП
Гранти	Дозволяє залучити значну суму коштів на тривалий період часу; підготовка і подальша реалізація гранту є важливим дисциплінуючим чинником для належного виконання реципієнтом відповідних програм чи проєктів; грантодавець і надалі буде схильний фінансувати проєкти даної організації.	У кожного фонду (грантодавця) є свої пріоритети, які можуть змінюватися; процес прийняття рішення щодо надання або ненадання гранту, як правило, є тривалим; грантові кошти надходять до реципієнта поетапно і досить повільно (на відміну від благодійного внеску, який надається одразу повністю без суттєвих додаткових умов); у багатьох випадках грантова підтримка не передбачає покриття експлуатаційних та накладних витрат; кошти, одержані у вигляді гранту, тісно прив'язані до цілей конкретного проєкту; складність і тривалість процедур відбору проєктних пропозицій (пропозицій про співпрацю).	Можливість розширення переліку послуг наданих громаді, завдяки розвитку інфраструктури; набуття досвіду підготовки проєктних заявок та управління проєктами, що сприяє удосконаленню муніципального менеджменту; поширення проєктної культури на інші напрями діяльності органів місцевого самоврядування; посилення інвестиційних позицій території та збільшення її можливостей у залученні інших зовнішніх ресурсів (субвенцій, позик, інвестицій).	Автори грантової заявки інколи не мають потрібного досвіду у її підготовці, а виконавці проєкту – потрібної фаховості; вимушена переорієнтація на програмні пріоритети донорів, що можуть не узгоджуватись із місцевими потребами, як умова отримання гранту; довготривалість процедур відбору, висока конкуренція між потенційними грантоотримувачами; співфінансування грантових проєктів із місцевих джерел може призводити до зменшення обсягів фінансування інших важливих проєктів і програм.
Міжмуніципальне співробітництво	Органи місцевого самоврядування на базі договорів об'єднують свої ресурси та наміри для вирішення спільних проблем розвитку.	Менший ступінь залучення окремого члена громади і врахування його позиції щодо вирішення важливих питань розвитку території; незначна взаємодія з приватним сектором.	Залучення окремих секторів, значущих для функціональної території, наприклад аграрна або промислова векторність.	Загроза місцевій автономії; обмежена гнучкість; залежність від думки партнерів.

<p>Фінансування проєктів коштом Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР)</p>	<p>Спрямоване на розвиток інфраструктури територіальної громади, підтримку підприємництва; в основі вибору лежить багаторівневий конкурсний відбір проєктів (на рівні обласних рад, Міністерства розвитку громад та територій України і затвердження Кабінетом Міністрів України).</p>	<p>Проєкти фінансуються поступово, впродовж кількох років відповідно до затверженого графіка, а не одночасно на початку їх реалізації; проєктам економічного спрямування громади надають менше значення, ніж для прикладу, проєктам з ремонту доріг; відсутність стратегічного бачення органів місцевого самоврядування розвитку громади в середньо- та довгостроковій перспективі.</p>	<p>Дає ефект мультиплікатора, стимулюючи додаткову інвестиційну привабливість та робочі місця територій; «...створення сприятливих умов для переходу проєктів, що передбачають виключно будівельні роботи, так званих «твердих» проєктів, до проєктів «м'яких», розвиткових, не спрямованих виключно на будівництво. Кінцевою метою таких проєктів майбутнього буде їх спроможність не просто покращувати якість надання тих чи інших соціальних послуг, а переводити їх на якісно інший рівень, не лише економити видатки з місцевих бюджетів на утримання існуючої інфраструктури, а й збільшувати надходження до таких бюджетів, збільшувати податки, створювати нові робочі місця – не у соціальній сфері, а у бізнесі, виробництві, сфері послуг тощо» [4].</p>	<p>Недофінансування проєктів; «...відсутність критеріїв відбору членів регіональних конкурсних комісій та їх відповідальності за прийняті рішення; наявність можливості «проштовхування» народними депутатами, включеними до складу комісії з відбору проєктів, інтересів окремих громад (подекуди шляхом тиску на членів комісії); слабо організований процес прозорості висвітлення відбору, реалізації та стану виконання проєктів» [5].</p>
<p>Отримання додаткових надходжень у вигляді відсоткових доходів</p>	<p>Захист коштів місцевих бюджетів та отримання додаткових фінансових ресурсів у вигляді відсоткових доходів для фінансування пріоритетних видатків територій; шляхом придбання ОВДП місцеві бюджети беруть участь у процесі управління державною борговою політикою.</p>	<p>Розміщення коштів місцевих бюджетів у державні облігації відносно новий вид операцій і на початку вимагатиме більшої уваги для проведення всіх необхідних процедур.</p>	<p>Ефективне використання тимчасово вільних коштів місцевими бюджетами.</p>	<p>Відсутність попиту на облігації, ризик недоотримання очікуваного прибутку; «Тимчасово вільні кошти можуть розміщуватись на вкладних (депозитних) рахунках у банках лише у межах поточного бюджетного періоду та повинні бути повернуті на рахунки бюджету, з яких вони перераховувалися, не пізніше ніж за 10 днів до закінчення такого бюджетного періоду» [6].</p>
<p>Субвенція на соціально-економічний розвиток окремих регіонів</p>	<p>Призначена для забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад; спрямовується на будівництво, реконструкцію, капітальний ремонт об'єктів інфраструктури комунальної власності, провадження екозаходів та заходів із енергозбереження, газифікацію, закупівлю комунального транспорту тощо.</p>	<p>Робота Комісії для підготовки пропозицій щодо розподілу субвенції не висвітлюється, її засідання не анонсуються; відсутня декларація критеріїв при виборі об'єктів, які фінансуватимуться, а це розпоршує грошові ресурси між напрямками сумнівної пріоритетності, що унеможливує довготривалий ефект від фінансування; процес розподілу субвенцій є «політизованим».</p>	<p>Деталізація процесу розподілу субвенції, розробка незаангажованих і конкретних цілісних критеріїв розподілу коштів між регіонами; збільшення рівня співфінансування проєктів органами місцевого самоврядування, що сприятиме більшій відповідальності останніх в процесі освоєння коштів; підвищення прозорості та транспарентності звітних документів через використання громадського контролю за використанням коштів субвенції.</p>	<p>Розподіл субвенцій здійснюється «в ручному режимі»; не проводяться публічні обговорення щодо об'єктів, які потрібно фінансувати першочергово.</p>

Авторські внески

Концептуалізація: Дорош Вікторія
 Зберігання даних: Московчук Алла
 Формальний аналіз: Московчук Алла
 Придбання фінансування: Дорош Вікторія
 Розслідування: Дорош Вікторія
 Методика: Дорош Вікторія
 Адміністрація проекту: Московчук Алла
 Ресурси: Дорош Вікторія
 Нагляд: Московчук Алла
 Підтвердження: Дорош Вікторія
 Візуалізація: Московчук Алла
 Написання: Дорош Вікторія

Список бібліографічного опису:

1. Кабінет Міністрів України Постанова від 16 лютого 2011 р. №110 Київ Про затвердження Порядку здійснення місцевих запозичень. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/110-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.05.2022).
2. Бриль М., (2018). Стратегія – основа становлення та розвитку ОТГ. Місцеве самоврядування. № 5. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue 5/article 36538.html> (дата звернення: 08.05.2021).
3. Як залучити гранти для розвитку громад: поради старостам. URL: <http://uccs.org.ua/Novyny/iak-zaluchyty-hranty-dlia-rozvytku-hromad-porady-starostam/> (дата звернення: 08.05.2022).
4. Бондарчук Н. Особливості фінансування проектів регіонального розвитку за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку URL: https://regionet.org.ua/ua/Osoblyvosti_finansyvannya_proektiv_regionalnogo_rozvytku_za_rahynok_koshtiv_derzhavnogo_fondu_regionalnogo_rozvytku_1547.html#page_title (дата звернення: 08.05.2022).
5. Державний фонд регіонального розвитку: гроші для розвитку чи проїдання? URL: <https://cost.ua/730-derzhavnyy-fond-rehionalnoho-rozvytku-hroshi-dlya-rozvytku-chy-proyidannya/> (дата звернення: 08.05.2022).
6. Заявка - пропозиція щодо розміщення у 2022 році тимчасово вільних коштів бюджету Луцької міської територіальної громади на депозитних рахунках у банках URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/zaiavka-propozytsiia-shchodo-rozmishchennia-u-2022-rotsi-tymchasovo-vilnykh-koshtiv-biudzhetu-lutskoi-miskoi-terytorialnoi-hromady-na-depozytnykh-rakhunkakh-u-bankakh> (дата звернення: 01.06.2022).

References

1. Kabinet Ministriv Ukrainy Postanova vid 16 liutoho 2011 r. №110 Kyiv Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia mistsevykh zapozychen. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/110-2011-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 08.05.2022).
2. Bryl M., (2018). Stratehiia – osnova stanovlennia ta rozvytku OTH. Mistseve samovriaduvannia. № 5. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue 5/article 36538.html> (data zvernennia: 08.05.2021).
3. Iak zaluchyty hranty dlia rozvytku hromad: porady starostam. URL: <http://uccs.org.ua/Novyny/iak-zaluchyty-hranty-dlia-rozvytku-hromad-porady-starostam/> (data zvernennia: 08.05.2022).
4. Bondarchuk N. Osoblyvosti finansuvannia proektiv rehionalnoho rozvytku za rakhunok koshtiv derzhavnogo fondu rehionalnoho rozvytku URL: https://regionet.org.ua/ua/Osoblyvosti_finansyvannya_proektiv_regionalnogo_rozvytku_za_rahynok_koshtiv_derzhavnogo_fondu_regionalnogo_rozvytku_1547.html#page_title (data zvernennia: 08.05.2022).
5. Derzhavnyi fond rehionalnoho rozvytku: hroshi dlia rozvytku chy proidannia? URL: <https://cost.ua/730-derzhavnyy-fond-rehionalnoho-rozvytku-hroshi-dlya-rozvytku-chy-proyidannya/> (data zvernennia: 08.05.2022).
6. Zaiavka - propozytsiia shchodo rozmishchennia u 2022 rotsi tymchasovo vilnykh koshtiv biudzhetu Lutskoi miskoi terytorialnoi hromady na depozytnykh rakhunkakh u bankakh URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/zaiavka-propozytsiia-shchodo-rozmishchennia-u-2022-rotsi-tymchasovo-vilnykh-koshtiv-biudzhetu-lutskoi-miskoi-terytorialnoi-hromady-na-depozytnykh-rakhunkakh-u-bankakh> (data zvernennia: 01.06.2022).

Дата подання публікації 25.05.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-17>

JEL Classification: G 21

Вікторія Коваленко, д.е.н., професор
 Одеський національний економічний університет
<http://orcid.org/0000-0003-2783-186X>
 kovalenko-6868@ukr.net
 Kovalenko Viktoria, Doctor of Economics, Professor
 Odessa National University of Economics
<http://orcid.org/0000-0003-2783-186X>
 kovalenko-6868@ukr.net

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА БАНКІВ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Статтю присвячено проблемам забезпечення фінансової безпеки банків України.

В умовах військової агресії, вітчизняні банки втратили значну частину клієнтської бази, банківські операції спрямовані в більший мірі на обслуговування грошових потоків. Банки змушені застосовувати пролонгацію погашення кредитної заборгованості, джерела щодо формування власних ресурсів значно скоротилися. Такий канал поповнення ресурсів банків як заощадження домогосподарств, взагалі відсутній через зростання безробіття, зниження доходів, появою додаткових витрат на медичні потреби та на самозахист. В цих умовах надзвичайно актуальною стає тема забезпечення фінансової безпеки банківської діяльності..

Розглянуто найважливіші нормативно-правові документи, які визначають новітні детермінанти для формування стратегії фінансової безпеки банків, а саме: Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, Стратегія забезпечення державної безпеки, Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року, Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року.

В статті визначено загрози, які впливають на рівень фінансової безпеки банківської системи. Їх класифіковано на фактори, що викликають структурні дисбаланси економіки, і ті, що впливають на рівень фінансової безпеки банківської системи. Доведено, що на сьогодні, надзвичайною загрозою виступає військова агресія, яка висуває на перше місце загрозу щодо легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму.

На підставі використання методики Міністерства економічного розвитку і торгівлі України було визначено рівень фінансової безпеки шляхом розрахунку інтегрального показника. Розрахунок окремих показників, що включені в інтегральний, та їх динаміка свідчать про недостатній рівень здатності банківської системи України протягом 2016–2021 рр. протистояти негативному впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ. Порогові значення індикаторів фінансової безпеки банків вказують на негативні явища, такі як: втрата банком ознак системності, здатності до стійкості, динамічного розвитку, конкурентоспроможності на зовнішніх і внутрішніх ринках, що може призвести до визнання стану проблемності та неплатоспроможності.

Резюмуючи статтю можна стверджувати, що необхідне є розробка та впровадження комплексу заходів, спрямованих на підвищення загального рівня фінансової безпеки банківської системи на підставі формування новітньої Комплексної програми забезпечення фінансової безпеки банків України.

Ключові слова: банківська система, банки, індикатор фінансової безпеки, загрози, фінансова стабільність, фінансова безпека.

FINANCIAL SECURITY OF BANKS: REALITIES AND PROSPECTS OF SECURITY

The article is devoted to the problems of ensuring the financial security of Ukrainian banks.

In the face of military aggression, domestic banks have lost much of their customer base, banking operations are aimed more at servicing cash flows. Banks are forced to apply the extension of credit debt repayment, sources of own resources have been significantly reduced. Such a channel of replenishment of banks' resources as household savings is completely absent due to rising unemployment, declining incomes, the

emergence of additional costs for medical needs and self-defense. In these conditions, the topic of ensuring the financial security of banking becomes extremely relevant.

The article identifies the main weaknesses and strengths of the global foreign exchange market. Based on the analysis, it is established that the international foreign exchange market in its current form reflects the real demand and supply for different currencies. Sharp fluctuations in it during the crisis reflect the usual behavior of its participants, who invest in the currency - asylum, and real supply and demand, caused by the fact that investors withdraw from transactions using borrowed funds. Thus, the foreign exchange market is actually functioning normally.

The most important legal documents defining the latest determinants for the formation of financial security strategy of banks are considered, namely: Economic Security Strategy of Ukraine until 2025, State Security Strategy, Financial Sector Development Strategy of Ukraine until 2025, Fintech Development Strategy in Ukraine until 2025.

The article identifies threats that affect the level of financial security of the banking system. They are classified into factors that cause structural imbalances in the economy and those that affect the level of financial security of the banking system. It has been proven that today, military aggression is an extraordinary threat, which puts the threat of money laundering and terrorist financing in the first place.

Based on the methodology of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, the level of financial security was determined by calculating the integrated indicator. The calculation of individual indicators included in the integral and their dynamics indicate an insufficient level of ability of the banking system of Ukraine during 2016-2021 to withstand the negative impact of external and internal factors. Thresholds of financial security indicators of banks indicate negative phenomena, such as: the bank's loss of signs of systemicity, resilience, dynamic development, competitiveness in foreign and domestic markets, which can lead to recognition of problems and insolvency.

Summing up the article, it can be argued that it is necessary to develop and implement a set of measures aimed at improving the overall level of financial security of the banking system based on the formation of the latest Comprehensive Program for Financial Security of Ukrainian Banks.

Key words: *banking system, banks, financial security indicator, threats, financial stability, financial security.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На сьогодні як ніколи, актуалізується питання забезпечення фінансової безпеки банків. В умовах військових подій, вітчизняні банки втратили значну частину клієнтської бази, банківські операції спрямовані в більшій мірі на обслуговування грошових потоків. Банки змушені застосовувати пролонгацію погашення кредитної заборгованості, джерела щодо формування власних ресурсів значно скоротилися. Такий канал поповнення ресурсів банків як заощадження домогосподарств, взагалі відсутній через зростання безробіття, зниження доходів, появою додаткових витрат на медичні потреби та на самозахист.

В умовах зростаючої відкритості економік держав та послідовної їх інтеграції у світове господарство забезпечення фінансової безпеки банківської системи є актуальним завданням. Це зумовлено впливом зовнішнього середовища, яке сьогодні характеризується поглибленням фінансової кризи, зокрема посиленням конкуренції та консолідації банківського бізнесу. Вплив внутрішнього середовища зумовлює виникнення загроз, які перешкоджають процесу реалізації стратегічних напрямів розвитку банків з погляду прибутковості та мінімізації ризиків. Тому проблема забезпечення фінансової безпеки банківської діяльності є досить актуальною і має розглядатися як системоутворюючий елемент фінансової стійкості банківської системи.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблематика забезпечення фінансової безпеки банків завжди була актуальною і постійно перебуває у полі зору як економістів-теоретиків, так і практиків. Так, концептуалізація підходів щодо формування стратегії забезпечення фінансової безпеки банків досліджена у наукових працях Барановського О. (*Барановський та Путінцева,*

2021), Лісняка А. (Лісняк, 2018), Мордань Є. (Мордань та ін., 2021), Гірман Ю. (Гірман, 2018).

Положення щодо оцінювання рівня фінансової безпеки та її впливу на фінансову стійкість банків ґрунтовно розкрито у наукових здобутках Кубах Т. (Кубах та Руденко, 2021), Давиденко Н. (Давиденко та Колодяжна, 2020), Педченко Н. (Педченко та Дячек, 2020), Кулиняк І. (Кулиняк та ін., 2019).

На сьогодні значно актуалізуються питання щодо забезпечення належного фінансового моніторингу операцій банків в контексті забезпечення їх фінансової безпеки. Цим питанням приділена увага у наукових працях Васильчишин О. (Васильчишин та ін., 2020), Андрійченко Ж. (Андрійченко, 2020), Бисаги К. (Бисага, 2021).

Разом з тим, незважаючи на значний науковий доробок, у якому представлено різноманітність і неоднозначність теоретичних і методичних підходів навколо проблеми оцінювання та забезпечення фінансової безпеки банків, доречним вбачається синтез, уточнення і узагальнення теоретичних і методичних підходів до дослідження дієвих механізмів забезпечення фінансової безпеки в сучасних умовах розвитку фінансового ринку та соціально-економічних процесів в Україні.

Цілі статті. Цілями статті є визначення сучасних детермінант до формування стратегії забезпечення фінансової безпеки банків.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перш ніж визначитися з новітніми детермінантами для формування стратегії фінансової безпеки банків, за доцільне розглянути найважливіші нормативно-правові документи, що їх визначають.

Перша група – це ті, які визначають національну безпеку України за усіма її складовими.

1. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року. Відповідно до неї, в контексті фінансової безпеки визначено реалізацію таких завдань: стимулювання банківського сектору спрямовувати кредитні кошти, насамперед, на розвиток реального сектору економіки, малого та середнього підприємництва; створення умов для збільшення залучення довгострокового фондування і розширення довгострокового та інвестиційного кредитування; активізація розвитку національного фондового ринку для забезпечення його ефективності та конкурентоспроможності; убезпечення національної фінансової системи від легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення; мінімізація ризиків інвестора шляхом забезпечення ефективного захисту прав інвесторів на фондовому ринку; забезпечення зниження вартості позикових коштів для потреб держави (шляхом оптимального узгодження грошово-кредитної та боргової політики); зменшення рівня непрацюючих кредитів та підвищення стійкості банківської системи; збереження інституційної незалежності Національного банку України (Указ Президента України № 347 від 11.08.2021).

2. Стратегія забезпечення державної безпеки. Відповідно до неї, складова фінансової безпеки розкривається через реалізацію таких завдань: розвиток міжнародного співробітництва в безпековій сфері, насамперед з питань боротьби з тероризмом, його фінансуванням, кіберзлочинністю, нерозповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки, протидії легалізації (відмиванню) коштів, одержаних злочинним шляхом, та транснаціональній організованій злочинності (Указ Президента України № 56 від 16.02.2022)

Друга група – це ті, що регламентують розвиток фінансового сектору економіки України.

1. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. Стратегія 2025 поділяється на п'ять стратегічних напрямів:

- фінансова стабільність – ефективне регулювання фінансового сектору та удосконалення наглядових підходів

- прозорий фінансовий сектор; стійкість фінансового сектору до викликів (шоків); підвищення якості корпоративного управління та управління ризиками у фінансовому секторі;

- макроекономічний розвиток – забезпечення стійкості державних фінансів; сприяння кредитуванню економіки; посилення захисту прав кредиторів та інвесторів; створення умов для залучення довгострокових ресурсів;

- фінансова інклюзія – підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами, посилення захисту прав споживачів фінансових послуг, підвищення рівня фінансової грамотності населення;

- розвиток фінансових ринків – сприяння розвитку ринків небанківських фінансових послуг, ефективна інфраструктура ринків капіталу, створення ліквідних ринків фінансових інструментів та механізмів/інструментів зниження ризиків здійснення фінансових операцій, інтеграція фінансового ринку України у світовий фінансовий простір;

- інноваційний розвиток – розвиток відкритої архітектури фінансового ринку та оверсайта, забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій та платформ регуляторів; забезпечення розвитку SupTech&RegTech, розвиток цифрової економіки (Стратегія, 2019).

2. Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Відповідно до розробленої НБУ стратегії, визначено три основних цілісних пропозицій розвитку FinTech, а саме:

- *Чому фінтех-стратегія:* розширене бачення стратегічної цілі забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій та платформ регуляторів; складова частина екосистемного та функціонального рівня НБУ; сприяння реалізації антикризової політики НБУ як її елемент щодо забезпечення якісної та безперебійної роботи фінансової системи в умовах світової пандемії, а на сьогодні і війни з російським агресором.

- *Що дає фінтех-стратегія:* визначає роль FinTech у фінансовій екосистемі; дає бачення візії, місії та стратегічних напрямів; закладає базу для створення сталої екосистеми FinTech; пропонує продуктові напрями – концепт «пісочниці» та академічну програму з цифрових фінансів; визначає периметр пов'язаних проєктів.

- *На що спирається фінтех-стратегія:* на досвід 30 провідних FinTech-екосистем світу; на законодавчу базу та підходи до розбудови FinTech провідними фінансовими регуляторами (США, Великої Британії, Сінгапуру, ОАЕ, Казахстану, Австралії, Литви та Угорщини); на системні дослідження щодо побудови сталих екосистем від Deloitte, World Bank, KPMG, ESMA, EBA, McKinsey, European Commission, CB Insights; прогнози щодо розвитку фінтех-ринку від провідних українських гравців та профільних асоціацій (Стратегія, 2020).

Перелічені Стратегії не є повним переліком документів, які окреслюють питання щодо формування стратегії забезпечення фінансової безпеки банків, але є ключовими, що дає змогу для переосмислення новітнього порядку загроз для подальшого стійкого розвитку вітчизняної банківської системи.

Аналіз наукових поглядів щодо систематизації загроз для фінансової безпеки банків, які існують у економічному колі досліджень представлено у таблиці 1.

Таблиця 1. Підходи вчених-дослідників до класифікації загроз фінансовій безпеці банків

Автор	Класифікаційна ознака	Загрози
Кубах Т. Г., Руденко Є. Ю. (Кубах та Руденко, 2021).	Загальний підхід до банківської системи	<ul style="list-style-type: none"> – високий рівень частки простроченої заборгованості; – монополізація ринку декількома банками як наслідок зменшення конкуренції призведе до підвищення ставок кредитування та зниження ставок за депозитами; – концентрація значних коштів у достатньо малої групи банків; – невисокий рівень довіри населення до економічних агентів; – низький рівень ділової активності суб'єктів господарювання; – високий рівень вкладання капіталу в ОВДП; – недостатній рівень капіталізації банків.
Гаряга Л. О., Куліш Р. Р. (Гаряга, Куліш, 2019) .	3 точки зору ризиків банківської діяльності	<p>Ризики банківської діяльності: зростання витрат на формування резервів; погіршення якості кредитного портфеля банків; вплив залучених коштів, вкладів; загроза конкурентоспроможності;</p> <p>Системні ризики: падіння капіталізації, викликане збитковістю діяльності; інфляційні процеси; зростання рівня доларизації;</p> <p>Глобалізація економіки: прихід на ринок стійких банків з іноземним капіталом, міжнародні інциденти;</p> <p>Інноваційність банківської діяльності: застаріле обладнання; високотехнологічні іноземні банки; збої технічного характеру;</p> <p>Інформаційно-цифрове забезпечення банківської системи: тривалий аналіз та обробка даних; відповідність послуг вимогам ринку; забезпечення інтернет-технологій; ненадійність, нестабільність серверного забезпечення; загроза кібератаки, вірусів; загроза втрати даних; загроза втрати конфіденційності інформації.</p>
Барановський, О. Путінцева, Т. (Барановський та Путінцева, 2021)	3 точки зору функціональних компонент	Загрози ресурсоутворювальній, депозитній, кредитній, валютній, борговій, інвестиційній безпеці та безпеці доходів і витрат, безпеці у сфері міжнародних розрахунків і платежів
Квасницька Р. С., Доценко І. О., Приступа Д. В. (Квасницька та ін., 2021)	3 точки зору рівнів виникнення	<p>Зовнішні: глобальні або локальні фінансові кризи; падіння попиту на кредити й банківські послуги; рівень недовіри з боку юридичних та фізичних осіб до банківської системи; обсяги рефінансування й розмір облікової ставки; низький рівень інвестиційної активності в країні.</p> <p>Внутрішні: помилки у стратегічному плануванні і прогнозуванні; нераціональне використання потенціалу банку; низький рівень прибутковості активів.</p>
Васильчишин О. (Васильчишин та ін., 2020); Андрійченко, Ж. (Андрійченко, 2020)	3 точки зору ефективності системи фінансового моніторингу	<p>Дієздатність системи прийому і захисту інформації про незаконні фінансові мережі та операції, які спрямовані на фінансування тероризму і відмивання незаконно отриманих коштів;</p> <p>Рівень реалізації державного фінансового моніторингу на основі ризик-орієнтованих ознак у діяльності фінансових установ;</p> <p>Інституційна упорядкованість системи протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму.</p>

На підставі вище викладеного, пропонуємо класифікувати загрози фінансової безпеки банків за наступними напрямками:

1. Загрози, що викликані структурними дисбалансами економіки:

–забезпечення незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансово-кредитної сфери держави, яка знаходить своє відображення в системі критеріїв та індикаторів її стану, що характеризують такі аспекти, як збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів, збалансованість внутрішнього і зовнішнього боргу, дефіциту бюджету та наявності необхідних грошових і золотовалютних резервів;

–рівень захищеності фінансових інтересів на макро- і мікрорівнях, рівнях фінансових відносин;

–стан митно-тарифної, фінансової, валютної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, розрахункової, інвестиційної, банківської і фондової систем, яке характеризується здатністю протистояти внутрішнім і зовнішнім негативним впливам, здатність запобігати зовнішню недружню фінансову експансію, гарантувати фінансову стабільність, а також ефективне функціонування національної економіки та економічне зростання.

2. Загрози, що впливають на рівень фінансової безпеки банківської системи:

– незабезпечення фінансової стійкості банків через недовіру до банківської та грошової систем та купівельної спроможності національної валюти;

– конкурентне середовище у банківській системі: методи, що застосовуються у конкурентній боротьбі, проблема присутності іноземного банківського капіталу;

– система запобігання та протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму;

– нестійкість податкової, кредитної та страхової політики;

– несприятливі макроекономічні умови: загальноекономічна ситуація у країні та регіонах.

3. Загрози, що впливають на рівень фінансової безпеки банку:

– відсутність висококваліфікованого та чесного кадрового персоналу банку: розтрата коштів банківськими службовцями; незаконне присвоєння доходу; маніпуляції із витратами; зловживання реальними активами банку чи клієнта; дії, що виходять за межі повноважень управлінського персоналу банку; підrobка документів або внесення до них фіктивних даних, незаконні бухгалтерські записи;

– слабкість маркетингової політики банку: відсутність ретельного аналізу ситуації на фінансовому ринку; невміння обирати партнерів; неефективна рекламна політика просування банківських продуктів;

– неефективна система фінансового моніторингу у банку: відсутність відповідального працівника, внутрішніх правил та програм проведення фінансового моніторингу, необґрунтована політика «Знай свого клієнта»;

– наявність каналів витоку інформації з банку: недостатні або невідповідні потребам банку інформаційні системи; відсутність надійної міжфілійної інформаційної мережі;

– проблеми, пов'язані з ринковими ризиками: несподівана загроза валютного, процентного та інших ризиків; не розуміння працівниками банку природи системних ризиків.

Зрозуміло, що на сьогодні, над руйнівною загрозою виступає військова агресія, яка провокує усі загрози, з якими стикається як банківська, так і фінансова система України. На перше місце постає загроза щодо контролю системи протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму. У 2020 році терористи вбили 29 389 людей. У період із 2006 по 2020 рік кількість терактів у всьому світі скоротилася. У 2006 році було нараховано близько 14371 терактів, а в 2020 році – 10172 (рис. 1,2).

Сучасні реалії функціонування банків України супроводжуються значними деструктивними явищами, існуванням реальних та потенційних загроз, які в цілому дестабілізуюче впливають на фінансову безпеку країни. Індикатори рівня фінансової

безпеки банківського сектору економіки України підтверджують поглиблення кризових явищ та їх дестабілізуючий вплив на фінансову безпеку країни (табл. 2).

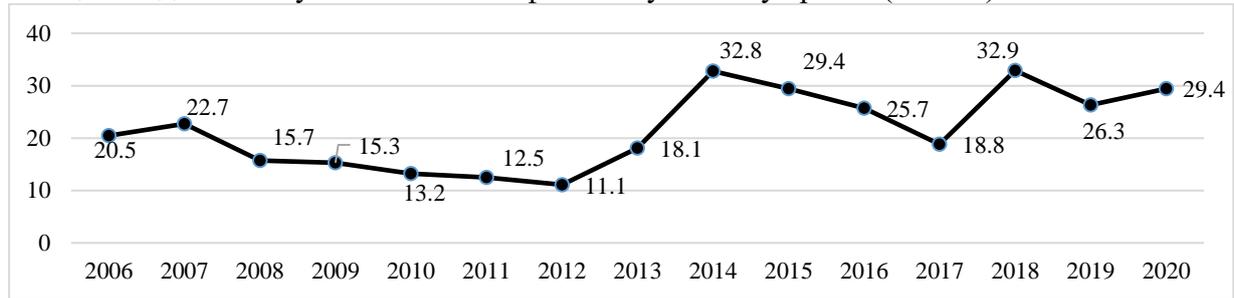

Рис. 1 Кількість загиблих у результаті терористичних атак в світі за період 2016-2020 рр., тис. людей

Джерело: складено автором за матеріалами (Statista, 2022)

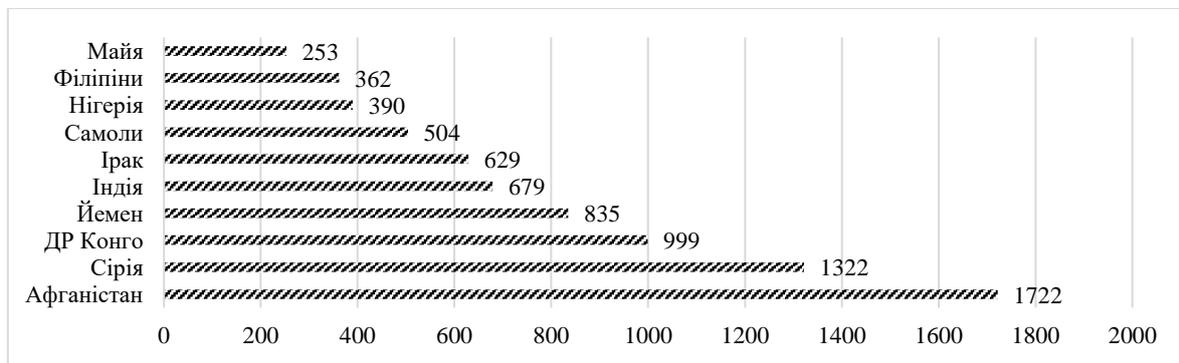

Рис. 2 Кількість терактів за країнами у 2020 р.

Джерело: складено автором за матеріалами (Statista, 2022)

Таблиця 2. Динаміка індикаторів рівня фінансової безпеки банківського сектору України за період 2017-2021 рр.

Показники	Порогові значення	Роки					
		2016	2017	2018	2019	2020	2021
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	50	30,47	56,45	53,10	46,36	41,00	30,02
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	50	48,61	56,05	41,45	37,02	37,41	36,37
Рентабельність активів, %	1-1,15	-12,62	-1,93	1,69	4,25	2,44	4,09
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	90	92,09	98,37	93,52	94,35	89,13	89,36
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	50	55,73	60,40	64,08	61,45	61,01	55,41
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	100	134,50	109,36	117,04	83,50	167,18	151,28
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	3	4,13	3,90	3,90	1,08	2,15	2,78

Джерело: розраховано автором за матеріалами (Статистика НБУ, 2022)

Дані таблиці 2 дають змогу виокремити основні загрози, характерні для банківського сектору економіки України. Так, частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам, хоча і має тенденцію до зменшення, але в контексті виміру рівня безпеки даний показник належить до типу «В» і є дестимулятором, оскільки між його фактичними значеннями та інтегральною оцінкою є зворотній зв'язок. Іншими словами, підвищення частки простроченої заборгованості в загальному обсязі кредитів є явищем негативним і становить загрозу фінансовій безпеці банків. Оптимальне його значення – 7 %, а фактичні його значення впродовж 2016–2021 рр. були суттєво вищими.

Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті належить до змішаного типу «А», оскільки до певного значення показника є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор. Зокрема, оптимальне значення даного показника повинно перебувати в діапазоні 100 %, у разі відхилення значень в той чи інший бік тенденція розцінюється певною мірою як негативна. За нашими розрахунками, рівень безпеки за даним показником диференціювався за роками, та у 2021 році виступив як дестимулятор.

Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків теж належить до змішаного типу. Оптимальне значення даного показника повинно перебувати в межах 20–25%. Фактичні значення показника в аналізованому періоді суттєво перевищували верхню межу оптимальності і становили 36,37 % у 2021 р.

Показник співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів належить до типу «В» і є дестимулятором. У 2021 р. значення даного індикатора становило 2,78 рази, що характеризує рівень безпеки як украй низький.

Рентабельність активів (змішаний тип А) – оптимальні значення 1–1,5%. Фактичні ж значення були за остання роки значно вищими, тобто рівень безпеки за цим показником можна охарактеризувати як абсолютно небезпечний.

Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань (тип А) впродовж аналізованого періоду коливалося в межах задовільного та оптимального значень, а рівень безпеки перебував у межах 80–100%, що характеризує його як високий. Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи (індикатор типу В) не повинна перевищувати 30 %. Представлені розрахунки свідчать про значно вищі значення даного індикатора, які сягнули у 2021 р. критичного рівня і загрожують фінансовій безпеці банків України (55,41 %).

Для визначення інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи, скористуємося ваговими коефіцієнтами, які визначені у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки (Методика, 2007).

Таблиця 3. Динаміка інтегрального показника фінансової безпеки банків України за період 2017-2021 рр..

Показники	Вагові коефіцієнти	Роки					
		2016	2017	2018	2019	2020	2021
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %	0,151	0,0460	0,0260	0,0138	0,0064	0,0026	0,0008
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	0,1371	0,0666	0,0374	0,0155	0,0057	0,0021	0,0008
Рентабельність активів, %	0,1496	- 0,0189	0,0004	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %	0,1359	0,1252	0,1231	0,1151	0,1086	0,0968	0,0865

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5	6	7	8
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %	0,1351	0,0753	0,0455	0,0291	0,0179	0,0109	0,0061
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	0,1425	0,1917	0,2096	0,2453	0,2048	0,3425	0,5181
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	0,1487	0,0061	0,0002	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
Інтегральний показник фінансової безпеки банків України	-	49,20	44,21	41,89	34,35	45,50	61,22

Джерело: розраховано автором

У таблиці 3 представлено динаміку інтегрального показника фінансової безпеки банків України. Представлені розрахунки підтверджують, що рівень безпеки в банківському секторі у 2021 р. в порівнянні з попередніми роками значно підвищився, та склав 61,22 %.

Отже, система показників-індикаторів, які підтвержені аналітичними розрахунками і мають кількісне вираження, дають змогу завчасно сигналізувати про небезпеку і розробляти превентивні та реактивні заходи з позиції забезпечення фінансової безпеки на макро- й мікроекономічному рівнях.

Порогові значення індикаторів фінансової безпеки банків вказують на негативні явища, такі як: втрата банком ознак системності, здатності до стійкості, динамічного розвитку, конкурентоспроможності на зовнішніх і внутрішніх ринках, що може призвести до визнання стану проблемності та неплатоспроможності.

Висновки, обговорення та рекомендації. Результати оцінювання рівня фінансової безпеки банків України є вкрай важливими для з'ясування як поточної ситуації, так і для обґрунтованого визначення стратегічних і тактичних планів на майбутнє.

Ідентифікація загроз фінансовій безпеці банків України дозволили їх класифікувати як ті, що викликані структурними дисбалансами економіки; впливають на рівень фінансової безпеки банківської системи; впливають на рівень фінансової безпеки банку. На сьогодні, надзвичайною загрозою виступає військова агресія, яка висуває на перше місце загрозу щодо злочинних доходів і фінансуванню тероризму.

На підставі використання методики Міністерства економічного розвитку і торгівлі України було визначено рівень фінансової безпеки шляхом розрахунку інтегрального показника. Розрахунок окремих показників, що включені в інтегральний, та їх динаміка свідчать про недостатній рівень здатності банківської системи України протягом 2016–2021 рр. протистояти негативному впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ. Тому, за необхідне є розробка та впровадження комплексу заходів, спрямованих на підвищення загального рівня фінансової безпеки банківської системи, що і обумовлює перспективи подальших досліджень на підставі формування новітньої Комплексної програми забезпечення фінансової безпеки банків України.

Авторські внески

Концептуалізація: Коваленко Вікторія

Збір даних: Коваленко Вікторія

Формальний аналіз: Коваленко Вікторія

Придбання фінансування: Коваленко Вікторія

Розслідування: Коваленко Вікторія
 Методика: Коваленко Вікторія
 Адміністрація проекту: Коваленко Вікторія
 Ресурси: Коваленко Вікторія
 Нагляд: Коваленко Вікторія
 Підтвердження: Коваленко Вікторія
 Візуалізація: Коваленко Вікторія
 Написання: Коваленко Вікторія

Список бібліографічного опису:

1. Барановський, О. & Путінцева, Т. (2021). Формування комплексної програми забезпечення фінансової безпеки комерційних банків. *Світ фінансів*, 3 (68), 65-79.
2. Лісняк, А.С. (2018). Формування стратегії забезпечення фінансової безпеки банку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 22, 2, 72-77.
3. Мордань, Є.Ю., Журавка, О.С., Діденко, К.В., & Кравченко, Я.І. (2021). Фінансова безпека банків: сутність та оцінка. *Бізнес-інформ*, 1, 243-251.
4. Кубах, Т.Г., & Руденко, Є.Ю. (2021). Оцінювання взаємозв'язку фінансової стійкості банківської системи та фінансової безпеки держави. *«Modern Economics»*, 26, 55-63.
5. Давиденко, Н.М., & Колодяжна, В.О. (2020). Оцінювання фінансової безпеки банківської системи України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 40, 51-58.
6. Педченко, Н.С., & Дячек С.М. (2020). Розвиток методичних підходів до оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи України. *Економіка, управління та адміністрування*, 1 (91), 133-145.
7. Кулиняк І. Я., Прокопишин-Рашкевич, Л. М., & Бородавко, А. П. (2019). Оцінювання рівня фінансової безпеки комерційних банків України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 12(40), 113-118.
8. Гірман, Ю.В. (2018). Передумови створення оптимальної моделі забезпечення фінансової безпеки банку на базі світового досвіду. *Інвестиції, практика та досвід*, 2, 49-55.
9. Васильчишин, О., Титор, В., & Цар, А. (2020). Імплементация зарубіжного досвіду щодо розслідування фінансових злочинів. *Економічний аналіз*, 30, 2, 17-23.
10. Андрійченко, Ж. (2020). Реалізація державного фінансового моніторингу на основі ризик-орієнтованих ознак у діяльності фінансових установ. *Development Management*, 18(3), 55-64.
11. Бисага, К.В. (2021). Міжнародна система протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму: інституційний аспект. *East European Scientific Journal*, 2(66), 43-56.
12. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року: Указ Президента України № 347 від 11.08. 2021 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>. (дата звернення 15.03.2022).
13. Стратегія забезпечення державної безпеки: Указ Президента України № 56 від 16.02.2022 р. URL: <https://www.mbo.gov.ua/ua/Ukazy/5264.html>. (дата звернення 15.03.2022).
14. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року: Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 797 від 27.12.2019. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kl190364>. (дата звернення 15.03.2022).
15. Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Сталий розвиток інновацій, кешлес та фінграмотність. Національний банк України, 9 липня 2020 р. URL: https://bank.gov.ua/ua/file/download?file=Strategy_finteh2025.pdf (дата звернення 15.03.2022).
16. Гаряга Л.О., Куліш Р.Р. (2019). Фінансова безпека банківської діяльності в умовах цифровізації. *Проблеми економіки*, 4 (42), 163-171.
17. Квасницька Р.С., Доценка І. О. & Приступа Д. В. (2021). Формування механізму забезпечення фінансової безпеки банківської установи. *«Modern Economics»*, 25, 73-78.
18. Statista (2022). Number of fatalities due to terrorist attacks worldwide between 2006 and 2020. URL: <https://www.statista.com/statistics/202871/number-of-fatalities-by-terrorist-attacks-worldwide>. (дата звернення 20.03.2022).
19. Статистика (2022). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic>. (дата звернення 20.03.2022).
20. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України : методика, затверджена Наказом Міністерства економіки України (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України) № 60 від 02.03.2007 р. URL: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738. (дата звернення 20.03.2022).

References:

1. Baranovsky, O. & Putintseva, T. (2021). Formuvannya kompleksnoyi prohramy zabezpechennya finansovoyi bezpeky komertsyynkh bankiv [Formation of a comprehensive program to ensure the financial security of commercial banks]. *Svit finansiv-World of Finance*, 3 (68), 65-79. [in Ukrainian].
2. Lisnyak, A.E. (2018). Formuvannya stratehiyi zabezpechennya finansovoyi bezpeky banku [Forming a strategy for ensuring the financial security of the bank]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytet - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 22, 2, 72-77. [in Ukrainian].
3. Mordan, E.Yu., Zhuravka, OS, Didenko, K.V., & Kravchenko, Ya.I. (2021). Finansova bezpeka bankiv: sutnist' ta otsinka [Financial security of banks: essence and assessment]. *Biznes-inform - Business Inform*, 1, 243-251. [in Ukrainian].
4. Kubah, T.G., & Rudenko, E.Yu. (2021). Otsinyuvannya vzaemozv'yazku finansovoyi stiykosti bankivs'koyi systemy ta finansovoyi bezpeky derzhavy [Assessing the relationship between the financial stability of the banking system and the financial security of the state]. *«Modern Economics»*, 26, 55-63. [in Ukrainian].
5. Davidenko, N.M., & Kolodyazhna, V.O. (2020). Otsinyuvannya finansovoyi bezpeky bankivs'koyi systemy Ukrayiny [Assessment of financial security of the banking system of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 40, 51-58. [in Ukrainian].

6. Pedchenko, N.S., & Dyachek S.M. (2020). Rozvytok metodychnykh pidkhodiv do otsinky rivnya finansovoyi bezpeky bankivskoyi systemy Ukrainy [Development of methodological approaches to assessing the level of financial security of the banking system of Ukraine]. *Ekonomika, upravlinnya ta administruvannya – Economics, Management and Administration*, 1 (91), 133-145. [in Ukrainian].
7. Kulinyak, I. Ya., Prokopishin-Rashkevich, L. M., & Borodavko, A.P. (2019). Otsynuyuvannya rivnya finansovoyi bezpeky komertsyynykh bankiv Ukrainy [Assessing the level of financial security of commercial banks in Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya» - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy*, 12 (40), 113–118. [in Ukrainian].
8. Girman, Y.V. (2018). Peredumovy stvorenniya optimal'noyi modeli zabezpechennya finansovoyi bezpeky banku na bazi svitovoho dosvidu [Prerequisites for creating an optimal model for ensuring the financial security of the bank based on world experience]. *Investytsiyi, praktyka ta dosvid – Practice and Experience*, 2, 49-55. [in Ukrainian].
9. Vasilchishin, O., Titor, V., & Tsar, A. (2020). Implementatsiya zarubizhnoho dosvidu shchodo rozsliduvannya finansovykh zlochyniv [Implementation of foreign experience in investigating financial crimes]. *Ekonomichnyy analiz - Economic Analysis*, 30, 2, 17-23. [in Ukrainian].
10. Andriichenko, J. (2020). Realizatsiya derzhavnogo finansovoho monitorynhu na osnovi ryzyk-oriyentovanykh oznak u diyal'nosti finansovykh ustanov [Implementation of state financial monitoring based on risk-oriented features in the activities of financial institutions]. *Development Management*, 18(3), 55-64. [in Ukrainian].
11. Bisaga, K.W. (2021). Mizhnarodna systema protydiy lehalizatsiyi zlochynnykh dokhodiv i finansuvannya terorizmu: instytsiyinyy aspekt [International system for combating money laundering and terrorist financing: institutional aspect]. *East European Scientific Journal*, 2 (66), 43-56. [in Ukrainian].
12. Decree of the President of Ukraine (2021). Strategy of economic security of Ukraine for the period up to 2025: № 347 of 11.08. 2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>. (application date 15.03.2022). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>.(accessed 15 March 2021). [in Ukrainian].
13. Decree of the President of Ukraine (2022). Strategy for ensuring state security. Retrieved from <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5264.html>..(accessed 15 March 2021). [in Ukrainian].
14. Decision of the National Commission on valuable papers and the stock market (2019). Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025. Retrieved from : <https://ips.ligazakon.net/document/kl190364> .(accessed 15 March 2021). [in Ukrainian].
15. National Bank of Ukraine (2020). Strategy for the development of fintech in Ukraine until 2025. Steel development of innovation, cashless and financial literacy. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/file/download?file=Strategy_finteh2025.pdf .(accessed 15 March 2021). [in Ukrainian].
16. Garyaga, L.O., Kulish, R.R. (2019). Finansova bezpeka bankivskoyi diyal'nosti v umovakh tsyfrovizatsiyi [Financial security of banking activities in the minds of digitalization]. *Problemy ekonomiky – Economic Problems*, 4 (42), 163-171.[in Ukrainian].
17. Kvasnyts'ka, R.S., Dotsenko, I. O. & Prystupa, D. V. (2021). Formuvannya mekhanizmu zabezpechennya finansovoyi bezpeky bankivskoyi ustanovy. [Formation of a mechanism for ensuring the financial security of a banking institution]. *Modern Economics*, 25, 73-78. [in Ukrainian].
18. Statista (2022). Number of fatalities due to terrorist attacks worldwide between 2006 and 2020. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/202871/number-of-fatalities-by-terrorist-attacks-worldwide> .(accessed 20 March 2021).
19. Statistics (2022). National Bank of Ukraine. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistic>.(accessed 20 March 2021). [in Ukrainian].
20. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2007). Methodology for calculating the level of economic security of Ukraine. Retrieved from http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738. (accessed 20 March 2021). [in Ukrainian].

Дата подання публікації 25.03.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-18>

JEL Classification: E42; E58; G21

Холодна Юлія, к.е.н., доцент
Харківський економічний університет ім. Семе́на Кузне́ця
<https://orcid.org/0000-0002-7160-5782>
kholdnayajulia@gmail.com

Julia Kholodna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
<https://orcid.org/0000-0002-7160-5782>
kholdnayajulia@gmail.com

Попова Юлія, к.е.н., доцент
Державний університет інфраструктури та технологій
<https://orcid.org/0000-0002-5246-1349>
yuli-p@ukr.net

Yuliia Popova, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
State University of Infrastructure and Technologies
<https://orcid.org/0000-0002-5246-1349>
yuli-p@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ЛІКВІДНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У цій статті узагальнено проблемні питання, пов'язані із регулюванням ліквідності комерційних банків України з боку НБУ в умовах загальної трансформації підходів щодо регулювання банківської ліквідності після переходу від застосування нормативів ліквідності до запровадження показників LCR і NSFR. Основною метою дослідження є визначення змін, що відбулися в системі регулювання банківської ліквідності в Україні внаслідок реалізації положень Базель III та трансформації системи банківського нагляду за дотриманням його нормативів. Систематизація літературних джерел та підходів до вирішення проблеми регулювання ліквідності комерційних банків свідчить про те, що після закінчення перехідного періоду, який тривав від початку реалізації Національним Банком України положень Базеля III, змінилися загальні вимоги до структури активів та зобов'язань банківських установ. Актуальність вирішення даної наукової проблеми полягає в тому, що визначення ефективних інструментів регулювання ліквідності комерційних банків за нових умов дасть змогу самим банків значно підвищити свою фінансову стійкість та сприятиме зростанню їхньої прибутковості. Дослідження теми регулювання банківської ліквідності у роботі здійснюється в такій логічній послідовності: визначення актуальності положень Базеля III в регулюванні ліквідності, визначення особливостей розрахунку нових нормативів ліквідності, а також – розрахунок дотримання цих нормативів банківськими установами. У статті представлені результати емпіричного аналізу дотримання нормативів ліквідності LCR і NSFR в банківській системі України за останні роки, який показав, що загалом банки дотримуються вказаних вимог, чим забезпечують ефективне її функціонування. Дослідження емпірично підтверджує та теоретично доводить, що регулювання ліквідності комерційних банків за допомогою нових нормативів ліквідності є більш дієвим та ефективним у порівнянні з попередньою методикою. Результати дослідження можуть бути корисними для науковців та практиків, які досліджують перспективні напрямки регулювання ліквідності комерційних банків з метою визначення ефективного інструментарію впливу на ліквідність, а також – для досліджень трансформації структури банківських активів, відповідно до вимог, викладених в положеннях Базель III і відображених у нових нормативах ліквідності.

Ключові слова: ліквідність, нормативи ліквідності, LCR, NSFR, регулювання ліквідності.

FEATURES OF LIQUIDITY REGULATION OF COMMERCIAL BANKS IN MODERN CONDITIONS

This article summarizes the issues related to the liquidity regulation of commercial banks of Ukraine by the NBU in the general transformation of approaches to bank liquidity management after the transition from the application of liquidity standards to the introduction of LCR and NSFR. The main purpose of the study is to determine the changes that have taken place in the system of banking liquidity regulation in Ukraine as a result of the implementation of Basel III and the transformation of the banking supervision system for compliance with its standards. Systematization of literature sources and approaches to solving the problem of liquidity regulation of commercial banks shows that after the transition period, which lasted from the beginning of the National Bank of

Ukraine's implementation of Basel III, changed the general requirements for asset structure and liabilities of banking institutions. The urgency of solving this scientific problem is that the definition of effective tools for regulating the liquidity of commercial banks under the new conditions will allow banks to significantly increase their financial stability and help increase their profitability. Research on the regulation of bank liquidity in the work is carried out in the following logical sequence: determining the relevance of Basel III in liquidity regulation, determining the features of the calculation of new liquidity standards, as well as - calculation of compliance with these standards by banking institutions. The article presents the results of an empirical analysis of compliance with liquidity standards of LCR and NSFR in the banking system of Ukraine in recent years, which showed that in general banks comply with these requirements, thus ensuring its effective functioning. The study empirically confirms and theoretically proves that the regulation of liquidity of commercial banks with the help of new liquidity standards is more effective and efficient than the previous methodology. The results of the study can be useful for scholars and practitioners who explore promising areas of liquidity management of commercial banks to determine effective tools for influencing liquidity, as well as for research on the transformation of banking assets in accordance with Basel III and reflected in the new liquidity standards.

Keywords: liquidity, liquidity standards, LCR, NSFR, liquidity regulation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Специфіка регулювання ліквідності комерційних банків в Україні полягає в закінченні тривалого переходу від застосування старої системи нормативів ліквідності Н4, Н5, Н6 до нових показників, визначених рекомендаціями Базельського комітету з банківського нагляду за результатами фінансово-банківської кризи 2008 року. При цьому передбачалося запровадження більш гнучких підходів до формування структури активів банку та ефективне поєднання довгострокових та короткострокових інструментів впливу на банківську ліквідність. Метою таких змін було, з одного боку, забезпечити вищий рівень здатності комерційних банків до виконання своїх зобов'язань на основі врахування проблем, пов'язаних з банківською кризою, а з іншого – сприяти підвищенню ефективності використання банківськими установами наявного капіталу і за рахунок цього забезпечити вищий рівень прибутковості банків загалом.

Вирішення зазначених завдань вирішено було реалізовувати шляхом відходу від оцінки ліквідності за допомогою традиційних нормативів ліквідності та запровадження нових її показників – LCR, NSFR. Розтягнутий в часі період реалізації цих положень закінчився у 2019-2020 роках, після чого банки пройшли адаптивний період і виникла можливість оцінити ефективність застосування нових нормативів ліквідності з точки зору надійності функціонування самих банківських установ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. Дослідження проблематики забезпечення ліквідності комерційних банків не є новою для економічної науки. Вагомий вклад в дослідження проблем застосування коефіцієнтів ліквідності, а також у вивчення особливостей застосування нормативів ліквідності LCR і NSFR здійснили такі відомі дослідники та практики, як М. Беч (*Беч і Кейстер, 2017*), М. Дзямучич (*Дзямучич та Чиж, 2012*), М. Карлін (*Карлін та ін., 2021*), Д. Робертс (*Робертс та ін., 2018*) та багато інших. Окремо варто відзначити вагомий внесок, що здійснено у вивчення питань практичного застосування нових нормативів ліквідності, рекомендованих Базелем III, який здійснено в дослідженнях Р. М. Сейда (*Сейд, 2014*), котрий визначив, що LCR накладає жорсткіший контроль за короткостроковими потоками ліквідності, тоді як NSFR спрямований на зменшення невідповідності строків погашення між активами та пасивами банків. Втім динамічні зміни, що відбуваються на фінансових ринках, потребують більш поглибленого дослідження сучасних особливостей регулювання ліквідності комерційних банків з врахуванням уже нових функціонуючих нормативів ліквідності.

Цілі статті. Метою статті є дослідження особливостей регулювання ліквідності комерційних банків після повноцінної реалізації положень Базель III в банківській системі України та впровадження нормативів LCR та NSFR в практику діяльності банків.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливості положень Базель III, що були визначені

в результаті ринкового краху субстандартної іпотеки в США у 2007 році й наступних потрясінь усієї світової фінансової системи, передбачали поступовий перехід у сфері регулювання ліквідності комерційних банків від обрахунку стандартних коефіцієнтів ліквідності до динамічних нормативів, котрі б враховували специфіку формування самої структури банківських активів та можливостей маневру активами в портфелі банку. Загальною метою запровадження реформаційних положень Базеля III у банківській системі є суттєве покращення спроможності банківського сектору до поглинання шоків, котрі виникають внаслідок потрясінь на фінансових ринках в процесі фінансової або економічної кризи, зумовленої різноманітними факторами. При цьому, крім змін у вимогах до банківського капіталу, Базель III визначив у сфері регулювання ліквідності запровадження двох абсолютно нових мінімальних нормативів для фінансування ліквідності комерційних банків: коефіцієнт покриття ліквідності (LCR) та коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR).

Розрахунок коефіцієнта LCR проводиться за наступною методикою:

$$LCR = \frac{\text{Високоякісні ліквідні активи}}{\text{Чистий очікуваний відтік грошових коштів протягом 30 днів}} \times 100\% \quad (1)$$

При цьому методика визначення очікуваного відтоку грошових коштів передбачає розрахунок різниці між усіма загальними очікуваними відтоками грошових коштів, які повинні трапитися протягом наступних 30 днів згідно із зобов'язаннями банківської установи та загальними очікуваними надходженнями цих коштів за наступні 30 днів згідно раніше укладених договорів та сформованих фінансових планів банку (Базельський комітет банківського нагляду).

Стандарт Базелю III вимагає, щоб комерційні банки дотримувалися вимоги щодо постійного перевищення значення даного коефіцієнту над показником 100%. Метою запровадження даного нормативу є загальне забезпечення стійкості банків до несприятливих потрясінь на фінансових ринках.

Розрахунок коефіцієнта NSFR проводиться таким шляхом:

$$NSFR = \frac{\text{обсяг наявного стабільного фінансування (ASF)}}{\text{обсяг необхідного стабільного фінансування (RSF) - непокритий кредитний ризик}} \times 100\% \quad (2)$$

При цьому показник ASF включає в себе регулятивний капітал банківської установи та його зобов'язання. Показник RSF включає в себе активи, позабалансові зобов'язання та операції з деривативами (Базельський комітет банківського нагляду).

Цей норматив також вимагає від банківських установи дотримання вимоги щодо постійного перевищення його значення понад 100%. Метою його запровадження є забезпечення гарантії для комерційних банків, щодо постійної наявності достатнього за обсягами стабільного фінансування, для того щоб забезпечувати їх безпечно середньострокове та довгострокове кредитування протягом аналізованого періоду.

В Україні реалізація положень Базель III передбачала запровадження з 2019 р. обов'язкового дотримання банківськими установами нормативів LCR та NSFR на заміну старій системі коефіцієнтів ліквідності. При цьому передбачалося, що LCR замінює нормативи Н4 і Н5 у сфері регулювання короткострокової ліквідності банків. У свою чергу, коефіцієнт NSFR запроваджувався як обов'язковий з 2021 року і замінював попередні вимоги стосовно середньострокової ліквідності банків, які визначалися нормативом Н6.

Для оцінки ефективності управління ліквідністю банків на основі застосування нормативу LCR, оцінимо динаміку його значення у банківській системі України від моменту впровадження (рис. 1).

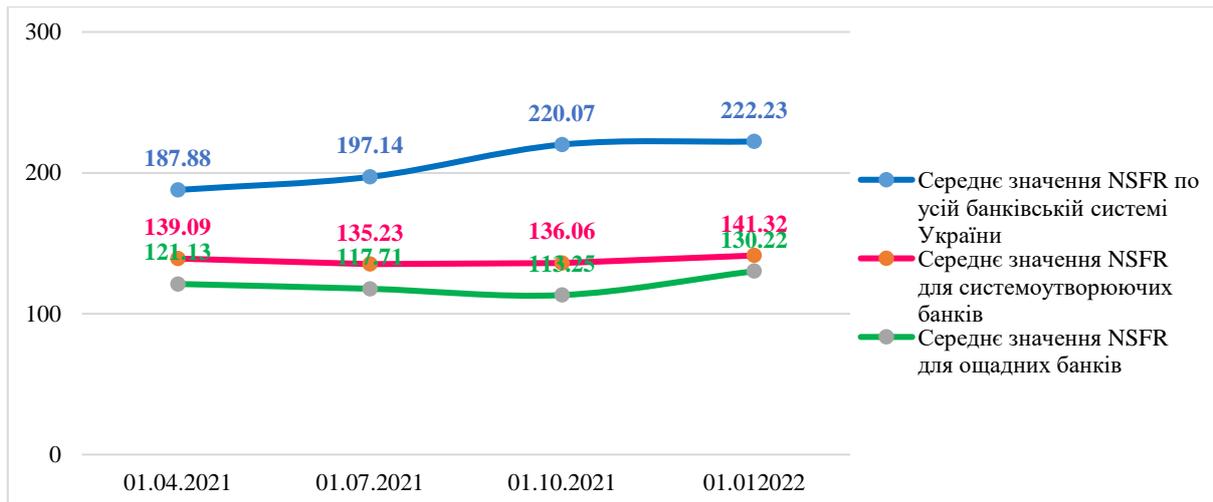

Рис. 1. Динаміка нормативу LCR по банківській системі України за 2019-22 рр.
Джерело: розраховано автором на основі (Національний Банк України, 2022)

Як бачимо, з моменту запровадження коефіцієнту LCR в діяльність комерційних банків України, його середнє значення по банківській системі зросло на 102,89%. При цьому станом на 1.01.2022 р. відбулось його зниження порівняно з попередньою датою. Це було зумовлено негативними впливами пандемії COVID-19, що призвели до відтоку коштів з банківської системи і призвели до зміни структури банківських активів. Разом з тим, динаміка LCR для системно важливих банків була позитивною і за аналізований період середнє значення LCR зросло до 314,45%. Таким чином, можна зробити висновок про загалом стабільний фінансовий стан системно важливих банків України.

Аналогічно проведемо оцінку динаміки показника NSFR від моменту його впровадження в практику банківської діяльності в Україні з 1 квітня 2021 р. (рис. 2).

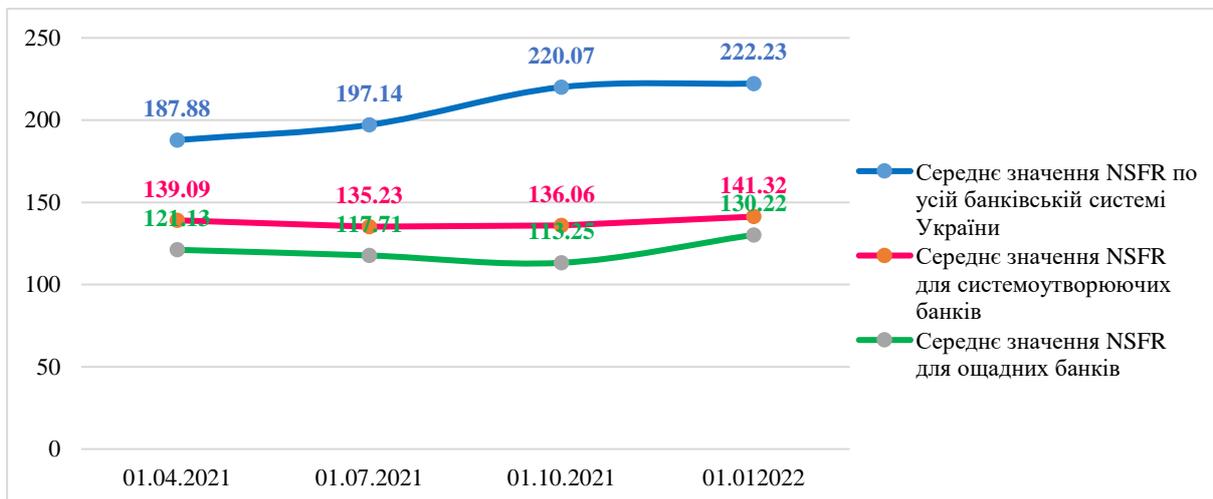

Рис. 2. Динаміка нормативу NSFR по банківській системі України за 2021-22 рр.
Джерело: розраховано автором на основі (Національний Банк України, 2022)

Як бачимо, за неповний рік від моменту впровадження нормативу NSFR, його значення в середньому по банківській системі відчутно зросло. В той же час, для системно важливих банків значення нормативу залишилося практично незмінним. Загалом це свідчить про достатнє фінансування діяльності комерційних банків і забезпечує їх стабільне функціонування у поточному періоді.

Висновки. Таким чином, приходимо до висновку, що запровадження нових нормативів ліквідності, запропонованих у Базелі III, має наслідком зниження ризику кризи ліквідності для комерційних банків, що сприяє загальному підвищенню їх платоспроможності та зростанню системної стабільності на банківському ринку. Проте, як свідчить практика оцінки нових нормативів, комерційним банкам необхідно вдосконалювати свої системи фінансового менеджменту для того, щоб забезпечувати виконання вимог нормативів LCR та NSFR. Це загрожує зростанням витрат на коригування балансу та витрат на моніторинг і оцінку відповідності строків погашення зобов'язань. Отже, підвищення ефективності управління ліквідністю комерційних банків вимагає від них також вдосконалення наявної системи управління активами.

Авторські внески

Концептуалізація: Юлія Холодна, Юлія Попова

Зберігання даних: Юлія Холодна, Юлія Попова

Формальний аналіз: Юлія Холодна, Юлія Попова

Придбання фінансування: Юлія Холодна, Юлія Попова

Розслідування: Юлія Холодна, Юлія Попова

Методика: Юлія Холодна, Юлія Попова

Ресурси: Юлія Холодна, Юлія Попова

Нагляд: Юлія Холодна, Юлія Попова

Підтвердження: Юлія Холодна, Юлія Попова

Візуалізація: Юлія Холодна, Юлія Попова

Написання: Юлія Холодна, Юлія Попова

Список бібліографічного опису:

1. Дзямулич М. І., Чиж Н. М. Специфіка регулювання НБУ ліквідності комерційних банків. *Економічний форум*. 2012. №4. С. 310-315.
2. Економічні нормативи та ліміти відкритої валютної позиції (у розрізі банків). Національний Банк України. 2022. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Ratios_by_Banks_2022-02-01.xlsx.
3. Карлін, М., Шматковська, Т., Борисюк, О. Банківські інновації в умовах формування цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2021. №27.
4. Basel III: international regulatory framework for banks. *The Basel Committee on Banking Supervision*. URL: <https://www.bis.org/bcbs/basel3.htm?m=3%7C14%7C572> (дата звернення 01.06.2022).
5. Bech, M., Keister, T. Liquidity regulation and the implementation of monetary policy. *Journal of Monetary Economics*. 2017. Vol. 92. Pp. 64-77.
6. Roberts, D., Sarkar, A., Shachar, Or. Bank Liquidity Provision and Basel Liquidity Regulations. *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports*, No. 852. June 2018.
7. Said, R. M. Net stable funding ratio and commercial banks profitability. *International Proceedings of Economics Development and Research*. 2014. Vol. 76. 34.

Reference:

1. Dziamulych, M. I. and Chyzh, N. M. (2012), Spetsyfika reguliuvannya NBU likvidnosti komertsiiynykh bankiv [Specifics of NBU liquidity regulation of commercial banks]. *Ekonomichnyi forum – Economic forum*, Vol. 4, 310–315. [in Ukrainian].
2. Economic standards and limits of open currency position (in terms of banks). (2022), National Bank of Ukraine. Online available from: https://bank.gov.ua/files/stat/Ratios_by_Banks_2022-02-01.xlsx (retrieved from 01.06.2022).
3. Karlin, M., Shmatkovska, T. and Borysiuk, O. (2021), Bankivski innovatsii v umovakh formuvannya tsyfrovoy ekonomiky [Banking innovations in the formation of the digital economy], *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, vol. 27. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-24>. [in Ukrainian].
4. Basel III: international regulatory framework for banks. *The Basel Committee on Banking Supervision*. Online available from: <https://www.bis.org/bcbs/basel3.htm?m=3%7C14%7C572> (retrieved from 01.06.2022).
5. Bech, M. and Keister, T. (2017), Liquidity regulation and the implementation of monetary policy. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 92, 64–77. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2017.09.002>.
6. Roberts, D., Sarkar, A. and Shachar, Or. (2018), Bank Liquidity Provision and Basel Liquidity Regulations. *Federal Reserve Bank of New York Staff Reports*, No. 852, June 2018.
7. Said, R. M. (2014), Net stable funding ratio and commercial banks profitability. *International Proceedings of Economics Development and Research*, Vol. 76, 34. <https://doi.org/10.7763/IPEDR.2014.V76.7>.

Дата подання публікації 31.05.2022р.

DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2022-2-19>